
DOMI NUS ILLU
MINA TIO MEA
Taylor Institution.

ÅKERNS SAGOR.

SPRIDDA DRAG

UR

ODLINGSHÄFDERNA OCH FOLKLIFVET PÅ GOTLAND

AF

P. A. SÄVE.

STOCKHOLM, 1876.
P. A. NORSTEDT & SÖNER
KONGL. BOKTRYCKARE.

LIBRARY OF THE TAYLOR INSTITUTION
UNIVERSITY
24 FEB. 1943
OF OXFORD

Svärdet öder,
Plogen föder.

Samhället i hednatiden var en blodsåker utan stängsel och frid, på hvilken väl spridda så-korn utkastades, men blott sällan några få fingo mogna till skörd. Ty det var antingen qvinnans svaga hand eller den ovillige usle trälen, som sådde; men den s. k. frie mannen, husbonden, den hårde vikingen, som trampade åkerns gröda. Ty våre fornfäder »ansågo för nesligt att förvärfva det med svett som de kunde taga med blod»[1]): alla kände det gjutna blodets ära, men få äran och välsignelsen af mödans svettdroppar; och, under det att man allestädes hittar gamla stridsvapen, är det ytterst sällan man funnit ett redskap för fredens värf. Derföre är det vida lättare att teckna våldet och förödelsens styggelser, hvarom allt vitnar, än de första svaga spåren af de fredliga yrkena, dem ingen aktade: dunklast af alla sagor är den menskliga odlingens. Om det ursprungliga arbetet med jorden tala blott några skumma sägner, åtskilliga husbruk, som tyckas vara uråldriga, de hopkastade *stajn-kalmarne*[2]) och de s. k. odlingsrören, ett och annat ortnamn samt de gamla bomärkena. Dock kan man äfven af stadgarna i Gutalagen och Gutasagan, hvilka ju afspegla vida äldre odlingsförhållanden, stundom med någon säkerhet sluta till det forna tillståndet i detta afseende, liksom ock långt senare tiders erfarenhet städse leder till kännedom om aflägsnare åldrar; och ej sällan upplyses mycket genom berättelser af gammalt folk på bygden i våra dagar. — Man talar så mycket om städerna och deras invånares bildning, seder, m. m.; må nu här för-

[1]) *Tacitus*, Germ.

[2]) Ett fullt språkriktigt bruk af den gamla *Gutniskan* kan ej här i akt tagas, ty detta fornåldriga landsortsmål fordrar sin särskilda behandling.

nimmas något om landtbygdens enfald och arbetsminnen: jordens och bondens anor äro väl dunkla, men lika ädla som urgamla. Derföre, sedan all verlden så länge häpnat vid de idrotter, som alla slags herrar utfört med svärd eller bok, se här en kort saga om några män af folket och deras mödor för landets odling.

De talrika på Ön funna *tors-kilarne* visa att stenålderns vildar här en gång lefvat i tidens morgondunkel. Vildmannens lust var krig och plundring, ty grundlynnet dref till det våldsamma, ovissa och äfventyrliga, under det att lifsbehofven nödtvungo honom till fisket och jagten; och orsaken att han stundom derjämte fördrog den stillsammare herdelefnaden var icke minst nöjet af striden mot odjuren under skallgångarna samt de ständiga flyttningarne med boskapshjordarna mellan de spridda sätervallarna under *tåjta-hårnets* dån i urskogen [1]). Men då fisket och jagten ej mer gåfvo nog för de många munnarna och icke heller boskapsskötseln lemnade tillräcklig föda, så att vildfolket under långa tider led hårdt af hunger och elände, jagade ungdomen ut för att söka land och bergning och de hemmavarande nöddes att gripa till åtskilliga slag af växtföda. Denna bestod antagligen i vildmarkens örter, skogsbär, saftiga rötter och frön af hvarjehanda gräs, eller också, liksom ännu i mansminne, *surribbor* [2]), som grönt, med frö och allt, skållades, *hässla-knupp* eller *mjèl* af *aldar* [3]), äfvensom *nyta-kärnur* samt *mark-äplar* af den vildväxande *apalden*, hvarjemte i löfträdens digra stammar ej sällan hittades den läckra skatten *skogs-bejarnes honajg;* men hvilket allt utan odling och blott tillfälligtvis togs på marken eller från träden, och hvaraf väl något gömdes till förråd för den långa hårda vintern. Af så usel blandföda, som ofta åts rå men väl också kokad eller stekt, lefde vildfolken under långa åldrar, då de icke sällan öddes

---

[1]) Om detta uråldriga herdelif påminna ännu många egonamn, såsom *Sètraskogar* i Etelhem, *Sètru* uti Gulddrupe, *Rausäter* i Vamlingbo och hemmanen *Gètor* (af det gamla gäta, vakta), *Skällhorns*, *Vallbys*, m. fl., liksom de många gårdsnamnen *Kvie*, som betyder boskapsfålla eller fäbod; hvarjemte flera bomärken härleda sig derifrån, såsom *gajt-uk*, *naut-buge*, *sadul*, *häste-sko*, *håj-krok* o. a.

[2]) *ribbade* (afrepade) blad och frön af *raudbom* (Rumex crispus) eller ock af ängssyra (Rumex Acetosa).

[3]) mjöl af ållon.

af ryslig svält, ständiga strider och omenskligt våld. Och det är ej otroligt att den hungrande fiskaren och fångstmannen derunder haft någon tillstymmelse till ett slags växtodling, nämligen blott så tillvida, att de på ett *låjskr* [1]) i skogen eller vid stranden med händerna plockade bort de örter och rötter man ej likade, på det att de ätbara, ensamma qvarstående växterna, sålunda skulle förädlas samt deraf bli frodigare och mera smakliga. Häraf lärde de sig väl att på en viss krets i marken *ryda* bort mindre träd och buskar, rispa upp gräsvallen antingen blott med *grävlingen* eller en tillspetsad stör, den taggiga *raspen*, som är en lång granspira med många vid toppen qvarsittande qvistar, eller måhända med en stenhacka, hvarpå de i den sålunda temligen redda mullen kastade ut några ätliga gräsfrön eller deruti kanske omsider satte en näfve dyrbara sädeskorn, hvilka nedmyllades medelst samma *rasp*: och så uppkom den alra första rödjan i den vilda skogen. Men det sålunda frestade sädet qväfdes ofta i grodden, ty genom detta odlingssätt i sin första barndom var jorden ingalunda befriad från vatten, sten, rötter och hinderliga gräs af alla slag. Och städse gjorde urfolkens ströflynne att de icke alltid hade tålamod att vänta på den ovissa skörden, som låg der ostängd i vildmarken och var under långa mellantider alldeles öfvergifven; ej sällan blefvo de ock af hunger nödtvungna att fly sitt land och lemna allt. Emellertid följde så här, liksom allestädes på folkens odlingsbana, efter fisket, jagtens och herdeväsendets otillräckliga näringsvärf, den första fast svaga början till jordbruk.

Men de omsider inflyttade mindre råa stammarne — måhända Göterne eller *Gutarne*, som sist hit inkommo, ty deras ätteläggar besitta än i dag landet — nöjde sig ej med dessa magra jordalster, vunna utan egentlig odling. Dessa nya invandrare, eller också deras skandinaviske stamfränder Sviarne, höggo för sädesodlingen ned urskogen [2])

---

[1]) bar fläck.

[2]) Att yxa eller bila af järn begagnades till skogens fällande redan i ganska aflägsna tider, bevisas icke blott af dessa verktygs urgamla skepnad, hvilka man hittat i jorden, utan också af de tydliga huggmärken af järnyxa, som man 1844 funnit uti Burge-myr å tallstubbar, hvilka, med sina rötter i alfven, stodo der $1^1/_2$ till två alnar djupt under myrens d. v. yta.

och kufvade vildmarken medelst eldens kraft[1]), d. v. s. de *brände svid*, hvarigenom jorden på *svidlandet* eller *branden* vardt på en gång någorlunda rensad från gräs och rötter samt tillika rikeligen gödd af askan utaf den *rydd-vid*[2]), grenar och löf, som betäckt marken. Men, sedan elden sålunda svedt de här och der qvarstående storträden och den fälda skogen, var hela svedjefallet dystert belamradt af svartbrända trädstammar, höga *stumblar* och stora nakna *buldurstajnar*. Derföre måste jordytan, hvarest hon var åtkomlig, rensas och beredas medelst den ofvannämnda *raspen*, stundom med *harka*, *harkla* eller *harpa*[3]) samt också på djupet bearbetas och luckras medelst *raka*, som är lik en skaftad klubba, och med hvars fotslånga spetsiga ändar man alrabäst kunde nedtränga mellan *fästena* eller grundstenarna och stubbarnas *rote-bajn*. Denna så tillredda *fälla* eller *brand* såddes på försommaren med *skogs-* eller *brandrogur*[4]), hvarefter fröen nedkrattades och myllades med *harkla* eller ock *raspen*. Derpå sökte man genast mot boskapens tand skydda fältet medelst något slags hag eller hägnad, d. v. s. genom att för tillfället *bryta in* eller stänga det med hopkastade *bråtar* eller *bryt-tunar*, stundom ock medelst *stajn-vastar*[5]), hvarjämte man, om det låg vid stranden, derifrån ut i vattnet hägnade det med *ut-gardar*. Sedan rofvorna vuxit till och slutligen voro upptagna medelst *grävlingen* eller *roge-putten*, som är en spadlik tillspetsad stör, reddes jorden

---

[1]) Långt senare i tiden tändes före såningen eld i rise å alla fyra hörn af åkertegen, liksom till ett minne af fädrens älsta odlingssätt, men egentligen för att sålunda medelst eldens dolda makt från grödan afvända allt ondt.

[2]) rödje-ved.

[3]) räfsa med mycket grofva tänder, tandharpa.

[4]) Långt tillbaka, liksom närmast före potatisens införande härstädes, voro *rogur* (rofvor) den allmännaste sofveln, och *Gotlandsrofvan* ansågs städse, isynnerhet utom Ön, såsom en läckerhet. Hon var blott knytnäfvestor, hvit (ibland gul) i köttet och något besk samt oftast flat eller trissformig, hvarföre hon kallades *snald-roga*, stundom *Rèt-ro'a*, men vanligen *Bunge-rofva*, emedan de bästa mentes växa i Bunge: *reit*, m. = »litet jordstykke til Roer». *Iv. Aasen.* *Skogs-* eller *brand-roga* är stor, rund, hvit i köttet och söt, samt efter hvilken såddes *brandsäd*. Helt annat är *strunk* eller *kal-strunk*, som är en gul (eller hvit) spetsig kålrofva, med mörka upprättstående blad. — Huru rofvor och kål odlades vid stranden, se sid. 14, not. 1 och 2.

[5]) gärdesgårdar af sten.

på samma enfaldiga sätt, antingen straxt för höstsådd af *brandsäd*, nämligen *ryg*, eller på våren till sådd af *hagra* eller *kårn*[1]).

Men denna långa väntan på skörden var alldeles stridande mot skogsmannens lynne och vanor, en *frestlajk* af ovan stillsamhet; ty, då fisket och jagten var ett ögonblickligt tanklöst roffande, fordrade jordodlingen deremot både lång förtanke och ihållande stränga arbetsmödor samt tålmodig väntan. Också dref allt mellanåt *manfolket* otåligt bort till strands och skogs, då de visste att fogel och annat vildbråd bäst slog till. Under tiden var ändtligen den så länge förbidade skörden af svedjeråg eller annan säd mogen, då den nye odlaren hastade med att taga upp rofvorna eller att *ma upp*[2]) de här och hvar *stumbla-millum* spridda sädesstråen. Ifrig gnuggade han med handen de sköna sädeskornen ur axen, krossade dem uti ett urholkadt stenblock[3]) eller stötte dem törhända med stötel uti *gröjn-kvärni*[4]), *dryftade*[5]) det mesta af sådorna bort från *skrudden*[6]) och fick sålunda ett slags gröpe, som kokades till en tjock gröt, eller knådades deraf den läckra *hyr-kakan*, hvilken stektes uti *hyren*[7]) på spishällen, hvarjämte de söta *brand-rogurna* bryntes i den heta askan; allt ett kostligt tillskott af växtföda till det som bågen ock metkroken allt ovissare kunde inbringa. — Om detta svedjande och uråldriga såningssätt samt dess första upphof i Norden går bland *Gutarna* en gammal sägen: det var en gång en ung konung i Sverige, som folket i allo tyckte väl om, hvarföre han kallades Bonde-kungen. Då folkets mantal var alltför stort och när svår missväxt under många oår hemsökt bygden, ansågo menige man på tinget bäst vara, att sextontusen ungt folk skulle lottas ut, för att draga ur landet och

---

[1]) Från detta odlingsskede härleda sig gårdsnamnen *Svie*, *Rudvide*, *Haga*, *Tuna* och *Vasta* samt egonamnen *Fallet*, *Fällu*, *Svidar*, *Sveijen*, *Brändu*, *Bruten*, m. fl.

[2]) med handen plocka, meja.

[3]) Dessa grofva qvarnblock (af både grå- och kalksten), uti hvilka de Gamle sägas med *kråss-stajn* eller stötel krossat eller malat sin säd, ha en rund eller aflång och en fot djup urholkning, samt förekomma ofta. Men stundom har gryet i dem ansetts så förträffligt, att man från bägge sidor brukat dem så länge, att det blifvit hål tvärt igenom stenen: af sådana finnas en uti Alskog och tvänne i Hafdhem.

[4]) egentligen grynqvarn, som är en upptill urholkad stock.

[5]) vannade. [6]) grof-mälden. [7]) eld- och ask-mörjan.

att de, som voro öfver sextio år gamla, skulle offras och komma i Odens sal. Men bondekungen lyssnade dock till det råd en bondes dotter gaf, eller att han hellre skulle låna sig spanmål till brödföda för två års tid, hugga ned skogen, skaffa sextontusen *pickur* [1]), *bränna svid*, reda marken till stora *svidar* eller *svidland* och sedan dertill låna sig sextontusen *gauknar* [2]) säd samt utså det, så att både unge och gamle kunde lefva. I korthet taladt, kungen grundade ej länge på hennes tal, utan fann det straxt vara ett klokt råd, hvarföre han också genast satte det i verket och räddade så sitt folk från hungernöd. Sedan kallade han ungmön till sig, pröfvade på många sätt hennes klokskap och fann henne lika vis som skön, hvarföre han tog henne till drottning i all ära. Och sålunda lärde sig folket att *bränna svid;* och den unge Bondekungens hela rike, som efter hand vardt odladt, fick deraf heta Svid-land, Svajden, Svia-land, Sve-rike [3]).

Men efter ett och annat år var alstringskraften i svedjelandet uttömd, hvarefter skogen snart återtog sitt förra välde. Också var den nye brukaren enligt sin håg för ständig flyttning ej mera fästad vid sitt osäkra odlingsfält, än att han med nästa solhvarf helt och hållet öfvergaf det samt redde sig en ny svedja på annan led i skogen — liksom forntidens folkvandringsstammar väl också gjorde då de, efter att ha tågat fram och åter under mansåldrar, för längre tid stannade på en ort. Stundom hade han ock mer än en sådan odling i marken. Sålunda, på ständig flyttfärd och då han måste på flera håll ha blott tillfälliga bostäder, kunde han, under detta odlingens första vexelbruk, då han aldrig glömde att mellanåt bruka nätet och den kära bågen, lätteligen tillika vara herde och mellan de aflägsna säter vallarna drifva sin hjord till egndens bästa *utgangar* [4]), hvarefter *boskapen* hade sina *vänjur* [5]) åt vidt skilda led, hvarvid

---

[1]) hackor. [2]) göpnar.

[3]) *Per Persson*, 1791 f. vid Gullgarda i Rone, berättade 1859 denna sägen, hvaruti man finner upprepad sagan om Disa samt Aslaug. — *Joh. Ihre; C. A. Agardh*, Statist., I. sid. 46 och 57; *L. F. Rääf*, Ydre, I. sid. 26 och *C. Säve*, Yngl. Sag. sid. 38, not. 4, som icke antager denna härledning; samt mina *Gotl. Saml.*, III. Sägner, 287.

[4]) ohägnade utgångsbeten. [5]) tillvanda betesmarker.

den väl alla redan hölls tillsammans genom vallning och åtskilliga slags fängsel samt medelst skällor, troligen af trä, måhända såsom vår tids *klaprur*. Emellertid tyckte han omsider att svedjefallet med dess hinderliga stubbar och stenar var alltför oländigt för en större och förmånligare sädesodling. Derföre företog han sig att från det blifvande odlingsfältet bära eller vältra bort alla kullergråstenar, hvilka man ännu ser hopade i *stajnkalmar* på våra gamla åkrar; och när sådant arbete verkstäldes å större vidder, uppkommo de s. k. odlingsrören, såsom *Digur-råjr* i Garda, *Stora-råjr* i Anga [1]) m. fl., hvilka ibland äro 10, 12 alnar höga, ha en omkrets af en 300 steg, och säkert innehålla flera hundra lass af endast stenar som äro karlsbörda och således dit burna, allt jättearbeten för de nye odlarne. Också förmäler sägnen att endast *trullen* eller ock det storväxta *kämpafolket*, och blott för att visa sin styrka, mäktat bära samman så ofantliga stenhopar, samt att, när *kämpa-jämfrun* från en viss skogsmark i sitt förskinn en gång skulle bära bort ett sådant fång af sten, förkläbandet small, då hela varpet der blef liggande efter henne: dessa stenhögar äro emellertid den tunga stenskriften som talar om öns första jordbruk, de älsta mosslupna dragen i *Gutarnas* odlingssaga.

Sedan sålunda vidlyftigare och mindre oländiga såningsfält voro beredda, kunde rödjning och svedjande med större framgång verkställas; och då svedjan alltså var temligen stenfri, sedan all sten blifvit upplagd i stadiga *vastar* kring hela fältet, kunde man ock lättare bryta upp stubbar och gröfre rötter. Och när man då ej mera blott afsåg rofodling, utan äfven såning af korn, hafra eller råg, bortlade man väl den ursprungliga *grävlingen* och *harpan* samt redde jorden medelst den ofvannämnda klubblika *rakan:* men detta, såsom man föreställer sig, skedde på ett nytt sätt, eller så att hon kom att användas såsom det första enkla slag af plog. Ty, då (liksom ännu i mannaminne) tvänne odlare någon gång på svedjan ville

---

[1]) *Hilfeling*, Anteckn. under resor på Gotland 1797, 99, 1800 och 01 (afskrift i 4 del. uti Wisby h. elem.läroverk), IV. sid. 22; *C. Säve*, Annal. f. N. O. o. H., 1852, sid. 148.

åstadkomma en lång och djup fåra, kan man antaga, att den starkaste karlen framgick dragande i *rakans* skaft, under det att den svagare hjelparen, med händerna omfattande redskapets öfra spets, af alla krafter tryckte dess nedre spets — liksom en plogbill — djupt ned i jorden; och omsider blef *rakan* utbildad till vår urgamla *drègt-* eller *russa-plog* [1]), sålunda nämligen att hennes skaft öfvergick till den sjelfvuxna krokiga dragstången eller tisseln och hennes nedre spets blef *vejsen* [2]), som i ett stycke utgör *kvisten*, uti hvars öfra ända *hand-hälen* är inborrad till handtag. Säkerligen fans ej ännu på länge någon särskild plogbill, alraminst skodd med järn, utan man hjelpte sig med bara *vejsen*, som derföre alltid var af hårdaste träslag. På samma sätt utvecklades väl efter hand de öfriga ursprungliga jordbruksdonen: *grävlingen* eller *rogu-putten* blef till en riktigt tvär-spade, fastän af trä, och den urgamla *raspen* eller grankrattan var blifven en *harka* eller *harpa*, hvilken åter blef upphofvet till trä-pinn-harfven, o. s. v. Derjämte uppfanns måhända under detta tidsskede *slèpet* eller *trä-släpet* [3]), hvarmed man släpade stora stenar, m. m. från svedjelandet och som snart användes såsom släda, om sommaren på gräsvallen och om vintern på snön; och brukades kanske redan då (liksom långt senare) till jordens rensande ett slags klös-harf, gjord af hopflätade hagtornsgrenar. Länge drog trälen, men också karlen sjelf och qvinnan, med handkraft dessa tunga redskap på den oländiga rödjan; men omsider började man för de tyngsta jordbruksmödorna använda dragdjur, då *russen* eller *far-skjauten* [4]) eller *åjken* [5]) spändes för plogen, harfven eller drögen. Men att detta odlingssätt högligen förundrade de gamle urboarna i landet, hvilka ännu här och hvar dvaldes i de djupaste skogarna, finner man af sägnen; ty då jätteqvinnan en gång från *svidlandet* i sitt skynke burit in en åkerman med plog, stutar och allt till *gullar* [6]) åt sina barn i berget, skakade jättefar dervid betänkligt på hufvudet och sade: låt dem vara, ty det är desse små, som skola besitta landet efter oss! Men troligen ha de klokare af urfolket småningom

1) drag- eller häst-plog. 2) visen, bill-träet. 3) oskodd drög.
4) hästarne. 5) öken, stutarne. 6) leksaker.

tagit efter detta bättre brukssätt; och så blef omsider den nya åker-odlingen medelst plöjning ett samarbete för de stamskilde, men derigenom slutligen blandade folkätterna.

Sålunda gick jordbruket genom eldens kraft och dragarnes hjelp allt mer segrande fram genom tjocka skogen, isynnerhet sedan nya invandrare infört bruket af järn, hvilket städse visat sig vara ett af de yppersta medlen till menniskans lyftning i allo. Sedan folket efter hand uppfunnit allt fullkomligare jordbruksredskap, behöfde de ej mera alltid för de nya upptagorna använda svedjandet. Då de icke förstodo sig på något slags diken för vattnets afledande, upptogos till åker städse blott höga marker, vanligen med sandig och mager jordmån (såsom man än i dag ser det vid våra gamla gårdar, som alltid ligga på de torraste grusåsarna, hvarest ock de första skogsstigarne och sedermera vägarne gingo fram); men dessa höga odlingsmarker voro fria från *brunn-raude* [1]) samt ej heller så *frust-nèma* som de djupare dälderna med sin feta lera och matjord. Sålunda, vare sig medelst svedjande eller eljest, uppkommo allt flera *ny-ländor*, hvilka omgärdades af höga *skejd-gards-tunar* [2]). Under tiden förbättrades de ursprungliga åkerredskapen alltmera: *plogvejsen* började skos med särskild *bild*, nämligen af seg *apald*, *hoksl* eller dylikt hårdt trä, den gamla *kornstukken* eller välten kom i bruk och man hann ej mera att med handen *ma upp* den allt rikare skörden, utan säden skars med *hand-liar* af järn [3]), hvarefter hon af *kvinfolken* togs upp med *ryg-pikk* [4]), bildade så först en *vagga* [5]) och bands slutligen medelst vridor af sädeshalmen till *skupur* [6]), hvilka sist två och två uppstäldes i långa *raukar* eller *rakar* till att torka på åkern. Derpå *sträklades* det spridda *sträklet* samman med en *stor-strakla* [7]), hvilken man drog öfver sädesfältet medelst tvänne skalmar, lagda öfver axlarna, eller ock fördes spillsäden (eller först senare i tiden)

---

[1]) käll-sog, bottensyra.
[2]) *tunar*, stängslen af gärdsle-trinnor.
[3]) En sådan, hittad uti Eke, finnes uti Wisby H. Elem. läroverks fornsamling och en annan är funnen i Hafdhem. Dylika skäror brukades vid Wisby ännu 1766.
[4]) sjelfvuxen krok (nämligen för rågens upptagning).
[5]) obunden sädeskärfve. [6]) sädeskärfvor.
[7]) $3^1/_2$ aln bred grof åkerräfsa.

tillhopa medelst en *sträkul-harv*, som släpades fram af dragare [1]. Sedan säden torkat på åkern, fördes hon med *klöf* [2]) eller något slags *drög* in uti *lädu*, hvarest *skupurna* insattes stående på ända i *lädu-baset* (hvarföre deras understa lager heter *sta-rauken*) och *tråskades* slutligen på *lädu-lauen* medelst *val* [3]).

I afseende på fordonens utveckling till ett bättre föreställer man sig, med ledning af hvad som brukades ännu i mannaminne, att man i början, för bortförande af rise och qvistved från svedjan, hvilket hemma skulle begagnas till *bränsul*, lade detta på en *laug-trysa* [4]) och släpade det så i väg (eller liksom man ännu i dag under slåttern »körer af hö medelst en *trysa*, som än drages för hand och än af ett förspändt *trys-russ*); samt att, då man skulle från åkern föra bort en stor sten, man hvälfde denna på drögen, men under hvilken man snart lade *lunur* [5]), då lasset lättare sköts fram medelst hjelp af *vègt-stängur* [6]). Redan tidigt användes måhända till bördors framskaffande tvänne långa *bar-käppar* eller ock *närran* [7]), som är ett slags släpbår. Sedan hittade man väl på vår ännu brukliga *stajn-gajt* eller *flejs-vangn* [8]), ett slags stenbjörn, och under hvars långträn äro löst infälda tvänne rullor, men hvilka i senare tider fastkrampades under sidoträen eller intappades uti desamma: kanske var det af *närran* (eller släpbåren) samt *flisvagnen* tillsammans som man bildade *skut-kärran*, ett åke, hvilket blott består af en stång, hvars öfra ända ligger på karlens axel, under det att i dess nedra ända är ett trillhjul, och lasten hänger under stångens midt; och sålunda kunna temligen stora bördor föras fram på trånga skogsstigar. Och omsider förseddes träsläpet eller slädan med särskilda *andrar* [9]) af *hoksl*, *apald* eller *hassl*. Men *kräken*, som spändes för det tunga lasset, drogo detta, såsom långt senare, medelst *uk* samt

---

1) Törhända var detta hvad de Gamle kallade att »*köra med tvile*», liksom vid höbergningen? Se sid. 48.

2) Visserligen har man tidigt forslat bördor på hästryggen, d. v. s. klöfjat. På folkspråket betyder *klöf* än i dag ett misstänkt (ridande) följe; det nämnes ock i *Gutalagen*, kap. 6.

3) slaga.
4) löfruska.
5) rullor.
6) väg- eller häfstänger, spakar.
7) se sid. 48, not. 1.
8) stenget eller flisvagn, björnvagn.
9) skenor.

sil-rajp [1]) af björkevidjor och derjämte med *tejse* eller ett dragtåg af samma gods längs tisseln. — Men visserligen vet man ingalunda säkert under hvilket tidsskede alla dessa gamla jordbruksdon och körredskap först och efter hand kommo i bruk, ej heller när de många ofvannämnda åldriga arbetssederna alraförst började antagas.

Jämte åkerbruket drefs städse boskapsskötseln. Men, fastän ej sällan ungboskapen och *gall-kräken*, alltid *gajturna* och ofta *lamben* [2]), äfvensom vanligen *skogs-russen*, gingo ute året om eller i det längsta, måste dock alltid *målka-korna, tam-russen* samt *åjken*, som dagligen behöfdes, under vintern hållas på bås. Derföre blef det nödvändigt att från *gatmarken* och skogen till *sla-mark* eller äng *tyna* in [3]) de frodigaste blomstervallarna, hvarest var godt *gräs-tag*, för att sålunda skaffa sig vinterfoder för storboskapen; men först långt senare inhägnade man från skogen särskilda *bajtningar* [4]), för att deruti ha hemdjuren säkrare till hands. Och som mången ut-äng var ganska aflägsen från egarens hem, plägade stundom folket under slåttertiden med hela hushållet flytta dit bort för att slå och ansa höet, liksom ännu i våra dagar [5]).

Men i följd af folkets ständiga flyttningar mellan dess tillfälliga bostäder [6]), vare sig vid stranden under fisktiden, vid sätervallarna med *kräken* eller höst och vår för såning och skörd på de vidt skilda *svid-landen* samt för slåttern på de aflägsna *sla-markerna*, kunde ej ännu på länge något egentligt jordbruk åstadkommas, ty dessa

---

[1]) Selrep, draglinor. — Allt sålunda uppfunnos väl slutligen, efter otaliga försök och ändringar, hvad som i en gammal *Gåta* nämnes »*Fyra jård-dånsar*» (eller »*jård-bunkar*») och »*Fyra upp-stunkar*», d. v. s. fyra klunsiga hjul utan *filare* och *spajkar* (lötar och ekror) samt de fyra uppståndarne, d. v. s. vagnsstafvarne eller *slåarne*, hvaraf omsidor blef hela vagnen med sitt *rajde* (banke), karme, tissel och allt. — Men att vagnshjul med ekror och lötar är något ganska gammalt, finner man också af de uråldriga bo-märkena, (hvilka härstamma från Runorna), såsom *vangs-hjaul* ⊕, *spajk-hjaul* ✳ och *Hjaul mäd tre filare* (lötar) ⦶ (se sid. 42).

[2]) Se: *Fåren på Gotland* af S... (Läsning för Folket, XXXII, sid. 328).

[3]) gärdsla, stänga med *tun*.

[4]) beteshagar. — Sådana påbödos för gästgifvarne först på 1760- eller 70-talet af landsh. *von Segebaden*, på det att de resande ej måtte uppehållas dag och dygn för att få skjuts. Se min *Samfärdseln på Gotland i gamla tider*.

[5]) Se sid. 48.

[6]) hvarom egonamnen *Bo-lunden*, *Äld-städar*, m. fl. ännu tala.

oupphörliga flyttfärder och vandringar ödde i stort mått de forntida odlarnes tid och krafter. Dock hade de, såsom en öfvergång till fastare åkerbruk, utom hemtegarna vid hufvudgården, redan i älsta tider, liksom ännu i mannaminne, *täppur* för rofland och *kålgårdar* vid sina *fisklägur*, hvilka de skötte tillsamman med *strandbruket* [1]). Dessa rof- och kåltäppor voro belägna på sjelfva låga stranden, ofta så nära sjön att vattnet nätt och jämt ej steg upp i dem, ja stundom i sjelfva den feta *släko-dyan* [2]), hvarest man ur en gräfd håla, som stod full af saltvatten, vattnade plantorna. Sålunda fick man sig *strandkål*, en tre alnar hög växt, hvars blad brukades till soppkål, sedan de jemte *strunkarne* och något af rötterna (samt voro tapp-spetsiga) blifvit hackade i en *kal-pikk* [3]), äfvensom *lang-* eller *dy-kål*, hvilken, efter det han fram på senhösten stått i stack ute på tomten och frusit, ohackad åts såsom supanmat till högtids tillsamman med fläsk eller fårkött. Der odlades också den älsta Gotlandsrofvan eller *rèt-ro'an* [4]). — All mark, som låg *äuta-staurs* [5]), ansågs ligga på *gat-* eller *utmarken* [6]), var vildmark och tillhörde hvem som helst; men den deremot, som var *inna-staurs* eller inhägnad medelst *bråte*, *hag*, *tun* eller *vast* och isynnerhet den man till bruk häfdat, kallades *hèvdar* och nämndes *ajgur* [7]) och var i rätt mening egendom; men eljest kallades de inhägnade beteshagarna och ängarna, hvilka, såsom utmarken, städse hade gräsvallen orörd, *marker*, då deremot åkrarna, hvarest vallen var genom odling uppbruten, nämndes *jårdar*. Gränsen mellan åker och skog bestämdes efter droppet från trädens grenar,

---

[1]) fisket och själfångsten. — Sådana *täppur* fnnnos för ej längesedan vid det stora fiskläget *Riv* i Sundre, vid Grötlingbo-udd samt flerstädes; och än i dag ser man nära *Graun-vejki* (ljung-viken) i Hafdhem vid stranden långa *vast-ränder* eller bottenstenar efter de *stajn-vastar*, som omgifvit dessa forna rof- eller kålland.

[2]) stället, hvarest *släken* (hafstången) af vågorna kastats i land.

[3]) hack-ho för kål.

[4]) Se: sid. 6, not. 4.

[5]) utom hank och stör eller hägnad.

[6]) för fäfot.

[7]) egor. — *Fänad* är ock en gammal benämning på jordegor (kanske detsamma som det gamla *fälad*). — Möjligen kan en liten runsten, 21 tum hög, och som står på Siglaifs åker i När, vara en uråldrig gränsesten, ty runorna ᚢᚱᛆᚧᛁᛏ kunna betyda: ora o ditt, d. v. s. »vårt och ditt» (grannens) stycke af åkern. Men enligt *N. G. Bruzelius* är Oradi ett fornnamn, som står ristadt på en runsten i Bjersjöholms park.

samt uti skogen genom att *spajka* eller *bläkka*[1]) i trädstammarna, eller ock medelst att här och hvar sätta rå- och rörsstenar, under hvilka man lade brännkol för att ådagalägga att de voro ditsatta af menniskohand; och eganderätten till *äuta-strand* (mot hafvet), i afseende på fiske och fångst samt stranden sjelf, räckte så långt ut från strandbrädden som en karl kan vada eller rida.

Ett fastare åkerbruk hade sålunda småningom uppstått i skogen. Ej långt från den nye odlarens *ris-sköjle* eller *jård-stäua,* hvarest *saud*[2]) var gräfd, uttog han inom kretsen af de häfdade och omgärdade *ny-hèvdarna* en väl beläglig bo-tomt, hvilken enligt fornsed — så säga våra bosättningshäfder — redan var signad derigenom att dragöken sjelfmant der straxt lagt sig till hvila, hvilket *modade* lycka. Sedan alla egor allaredan voro *intynta* började han, ingalunda glömsk af det gamla ordstäfvet: »*tuna*[3]) man först och *bugga* sen!» der för godt anlägga sin gård, då han noga såg till att der vardt »väl nederlagdt», på det ej gastar och *trull* måtte skada folk och *kräk*. Alraförst bygde han *storgarden*[4]) med höga tak täckta af *ag*[5]) samt med långa *vind-skajdar* vid gaflarne. Och derefter utbytte han då sin tillfälliga bostad i skogsbacken mot den timrade varma knutstugan med *svillar, hörnstukkar* och *husryfte*[6]) samt täckt med torf- eller flistak, hvarpå staren hade sin *stunka* och *flaugen* på sin stång visade vinden.

Sålunda var *Guta*-mannen *bofastr* bonde, d. v. s. stadigt boende[7]) på sin gård, omgifven af *gardsbandet*[8]), hvars hägn han åtnjöt, samt på alla håll omgifven af sina odlade *jårdar* och inhägnade *marker*, allt inom urskogens beskärm. Då först, med tak öfver hufvudet och mera frid omkring sig, kunde folket vida bättre drifva handavärfven: under det att *manfålken* vid *gräua*[9]) *suto kväld,* eller arbetade vid eldskenet, då de *slygdade* eller bundo nät o. s. v., brukade *mor i huset* till spånad *handtajnen* eller väfde kanske med *spjäld* (som är

---

[1]) spånhugga. [2]) brunn. [3]) tyna, gärdsla.
[4]) ladugården. [5]) Cladium mariscus. [6]) kropp-ås.
[7]) Deraf ego- och gårdsnamnen *Bo-stadar, Bo-städe, Bo-akur* och *Bo-räum* (rum) samt *Bo-valds* och *Bo-fride.*
[8]) De Gamles hank och stör. [9]) grufvan, spisen.

det ursprungliga enkla väfdonet), och de andra af *kvinde* [1]) malade säden till bröds på *hand-kvärni*, gräddade *hastur-kaka* på *risten* [2]) eller hällen samt sågo till grytan, som hängde på sin *gröjto-vind*. — Och när så der i skogsegnden uppvuxit allt flera menniskohem, hvilka med sina trefna hus och egor tedde sig icke blott såsom *bygder* [3]), utan som riktiga gårdar eller hemman, började dessa att få särskildta gårdsnamn, allt efter egaren, läget, grödan o. s. v., såsom: *Tåmta, Garda, Syllfasta, Ryftes* samt *Ra-by, Vasta, Akra, Aur-akra, Rygakra, Grodda, Binge*, o. a. [4]). Och om det forna samfundstillståndet samt förfädrens näringsvärf vitna flera ännu brukliga bomärken eller: *ankar, båtshake, håjs-kär, lakks-stjärt, pejl-buge, har-flyg* [5]), *bind-ykks, sadul, hästsko, nautbuge, handlie, navare, häusgavel, flaug, nykel*, stol, gryta, *bäkur* [6]), *skér* eller *klippa* [7]) samt *brunns-hålk* (-kar) och *hvässestajn*. — Detta allt hade verkats genom plogen, då en ny odlingsmakt, hvilken först i egentligt förstånd bröt bygd och som medförde de första begreppen om egendom samt nya samfundsförhållanden.

Visserligen hade de gamle, som under oräknade mansåldrar försökt sig med jordbruk, omsidor till åker brutit upp mycken mark. Detta ådagalägges såväl af de många hopkastade odlingsrören som af de långa *vaständer* eller grundstenar efter forna *vastar*, som hägnat längesedan öfvergifna såningsfält, men hvilka stenrader sedermera blifvit brukade såsom *staplar* eller gångbroar öfver sida ställen i marken; sådan uråldrig odling bevisas ock af i skogen öfvergifna och tillvuxna gamla små åkrar, hvilka ännu äro omgifna af höga *bardar* [8]). Sedan man länge på *svidlanden* och vid stranden odlat rofvor, inkom kanske med *Gutarna* sädesodlingen. Men troligen gällde denna under långa tider endast *ladis-sèd* [9]), som säkert först var *kårn*. Ty, under det att *hagra, kårn* och *ryg* nämnas i Guta-

[1]) *kvinde*, n. coll. = qvinnoskapet, husets qvinnor.

[2]) halstret.

[3]) *bygd* eller *småbygd* betyder inhyses- eller torpställe, då *gård* deremot är skattlagdt odelshemman eller bondegård.

[4]) utom de åldriga egonamnen *Hägen* och *Hägu, äg* (*Brautur-äg* i Rute), *Öd* (i Fole) samt flerstädes *Aud*-valds, *Auðr*, gods, rikedom, *Öd*. [*C. Säve*, Yngl. Sag. sid. 12, not. 4]; äfvensom de fornnordiska jordnamnen *Tun* och *Bö*, såsom *Tuna* på flera ställen samt *Reis-Bö* uti Vestkinde.

[5]) Harens tre spår i snön. [6]) bägare. [7]) sax. [8]) upphöjd kant, vall. [9]) vårsäd.

lagen, talas i de älsta sägnerna blott om kornet, och rågen kunde ej heller, liksom vårsäden, under vintern tåla vattnet på de nämnda öfvergifna små däldiga åkerlapparna med sina höga *bardar*, hvilka härledde sig deraf att man ej plöjde från midten utan från *rajnen* eller kanten, hvarigenom den lilla tegen blef en skålig *vät*[1]). Dock brukade man möjligen *vällingsèd*[2]), liksom stundom ännu; och ytterst bittida måtte man i gamla tider ha sått sin vårsäd, ty det omtalas såsom ett *gamaltård* bland *Sudurgutarna*, att, om de icke fingo så korn i *Fibben* (Februari), väntade de ej någon vacker skörd. Det tyckes vara med *Guta*-folket som *rygen* eller det egentliga rågsädet först kommit in i landet.

Men med ett så temligen vidgadt jordbruk följde småningom folkökning och trängsel, hvarför utflyttningar ur de gamla gårdarna blefvo nödvändiga; och på flera ställen kan man ännu följa dessa utflyttningars gång. Om t. ex. Hangre-byn i Gothem vet man af dess namn och utaf folksägnen, att Hangre gård, bland de fyra der i byn, städse varit hufvudgården samt den älsta. Kanske var det trångt der inne redan för storbonden i Hangre, den gamle hedningen, som i kristendomens början af hat till »det nya» samlade hop munkarnes *böker* der in egnden och brände upp dem på en holme, eller erfors sådan trängsel i gården först långt senare eller af den mäktige *Hangre-jaku*, som på 1400-talet var landsdomare på Gotland[3]); nog af, det vardt omsider alltför trångt på hemtomten för Hangre-bonden, hvilken, såsom *bo-fastr* egare af hela byn, hade ganska vidlyftiga egor i de djupa skogarna. Derför har han väl låtit en af sina yngre söner bygga sig en ny gård norr om Hangre och derföre fick det nya hemmanet heta *Nårs;* och sedermera lät han sjelf, eller någon af hans ätteläggar, åter en son taga bostad söder om grundgården, som alltså nämndes *Sudurs;* och omsider skedde den tredje utflyttningen till *Vaters* eller *Hvaters*, som kanske kallades så af sitt sanka våta läge eller efter den djerfve bosättarens namn[4]): så uppkommo der fyra hemman af ett enda,

---

[1]) Sur däld.
[2]) Vårsäd, vårråg.
[3]) *Strelow*, sid. 207.
[4]) *Hvatr*, djerf, rask.

och likaledes ha nya hemman och nya gårdsnamn uppstått på andra ställen. Men, då folket på sina utegor ej genast tog sig stadig bostad med *ilds-bodar* och allt, utan blott begagnade en ny lägenhet i skogen såsom säter under sommaren med dess nödiga uthus för ungboskap och *gall-kräk*, så om man derstädes också hade något tillförlitligt jordbruk, fick en sådan aflägsen utgård ärfva den gamla gårdens namn; så kommo hemman i Aeskog, Bunge och Fleringe att kallas *Ut-alskogs, Ut-bunge*[1]) och *Ut-dja* (eller *Åjt-dja*), ett slags »flytande jordar», som länge hörde samman med gamla stomhemmanet. Också finnas ofta från de gamla gårdarna utstyckade och numera stundom ganska aflägsna egor, som uppkommit derigenom att bonden, som sällan egde klingande mynt, i stället såsom *medfylgd* gaf sin dotter i hemgift och brudgåfva en äng eller åker, hvilket hette *gift-jård*, och blef sålunda under namn af *Naute* för all tid afsöndrad från stom-hemmanet; och sålunda var dotter gift (begåfvad) och hederligen kommen i äktenskap: sådan är härledningen till egonamnet *Båcks-naute*, en äng vid Kållmands i Burs, som bonden der säkerligen fått med sin hustru, en bonde-dotter från Bocks eller Bockes[2]).

Säkert är jordbruket ganska gammalt på Ön. Ty Guta-lagen hvilken omsider blef satt i skrift af en munks hand, men som i allt hänvisar på äldre förhållanden, talar om åkrar, rofveåkrar, korn, råg och hafre, trädfrukt, ängar, höslåtter, gärdsling, stängda hagar, bergningsfolk, vårfrid, hästar, nöt, oxar, kor, får, getter, svin, gäss och om märke på boskap, äfvensom om tionde af säd; ja, uti Gutarnas älsta förbundsstadga med Svia-konungen talas om fri samfärdsel och detta utan tvång af spanmålsförbud, hvilket allt ådagalägger att säd odlades till någon betydenhet eller var ett allmänt

---

[1]) Att också ett hemman *Ut-änges* fordom funnits uti Bunge, finner man af egobenämningen derstädes *Ut-Anges-lunde*. — Och sådana utflyttningar med nya gårdsnamn skedde efterhand, såsom *Ny-kvie, Ny-stuge, Ny-gårds, Ny-granne, Ny-mans* och *Ny-bjärgs*, af *Bjärges*, både *stora Bjärge* och *Lilla Bjärge*, af *Burge, öfver-burge* och *Neder-burge*, af *Hulta* så väl *Stor-Hulta* som *Lill-hulta*, af *Ryftes*, icke blott *Stor-Ryftes* och *Lill-Ryftes*, men också *Stora Austr-Ryftes* och *Lilla Austr-Ryftes*, m. fl.

[2]) Ty ej blott en stut och en märr, som man fått eller ärft, kallas *Nauten*, m. eller *Nautu*, f., utan också en gåfvo-äng eller arfs-åker heter *Nautee*, n.

behof, hvarom lagbud måste finnas. Under det att våldet nyss ännu var lag och den fattige ofta var de mäktiges träl, vardt den lag som fanns till fördel och skydd för den bofaste bonden. Det var förbudet att bygga och sätta sig ned hvar som helst på skogen, ej heller fick bonden fritt taga in "hus-þiauþ" (inhysesfolk) i socknen. Allt (löst) folk, som var i bondens bröd, skulle arbeta på hans jord och, såsom bergningsfolk men mot betalning, hjelpa honom under skörden, samt sig till lifsbergning och med hjelp af husbondens ök hvart år så och odla rofvor på ett *laups-land* jord (¼ tunnland).[1]) Lagens så noggranna stadgar om stängsel, jordaköp och salu samt skörd o. d. visar det värde som sattes på jord, men hvilket hon ej kunde ha om hon ej varit odlad och bärande. Der bestämmes ock om *sams-* eller *hop-åkrar*[2]); och grannar skola mellan lika egor, samt mellan åker och äng, sätta *halv-tun*[3]) som till lika längd eller till hälften *tyntes, tunades* eller gärdslades af begge jordegarne, såsom ännu, då laggild *två-banda-tun* var halftredje aln hög till öfversta bandet[4]), men egare till åker och äng gärdslade väl då ensam, liksom än i dag, *hajl-tun* mot hage, skog och *uta-mark.* De älste gärdsgårdarne voro, som sagdt, *brut*-eller *bryt-tun, stajn-vast* och *ut-gardar* ut i vattnet. Men *skejd-gards-tun* eller vanlig gärdsgård består af *trolur*[5]), *staur*[6]) och *bandar*[7]); och ett par eller tvänne störar kallas att *staur-gålv.* Eljest äro stängslen af flera slag såsom *räkko-* eller *laup-tun, stikul-tun, stand-tun,* m. fl. Också finnes ännu ett slags särdeles ursprungligt stängsel, hvilket består af i sär stälda *bul-värk,* gjorda af stockar och fylda med sten, samt dem emellan tvänne 16, 20 alnars långa trädstammar, midt på stödda af en *bukk,* så att det hela stänger för storboskap.[8]) Man finner redan i älsta tider att jord och egor uppskattades efter marktalet: *lajgi* var jord, som gaf en viss lega årligt arrende, *lands-lajga* var afrad af jord och *mark-lajgi* jord som gaf en mark i lega, hvilket

[1]) *Guta-lag* kap. 55, 56 och 48.
[2]) *Guta-lag,* kap. 47.
[3]) och [4]) "Half-geirþi." *Guta-lag,* kap. 26,
[5]) Gärdsle-trinnor.
[6]) Stör, stafver.
[7]) Hank.
[8]) Mina *Gotl. Saml.* I *Sägner,* 1248.

var en egovidd af fem tunneland åker och fem *mans-slätt* äng [1]), samt i senare tider svarade mot en *marke-leje*. Eljest beräknades väl redan då åkerjorden efter tunneland, hvar af fjerdedelen kallas *laups-land,* samt ängsmarkens vidd efter *mans-slèt,* som är ungefär ett tunneland jord eller egentligen så mycket hö-mark, som en *slèt-karl* kan slå på dagen.

Dock kunde jordbruket och andra fredliga näringsvärf ej få någon rätt fart så länge hedendomen med sin ande af våld dref folket från plogen ut på härnadståg och strandhugg. Det var först munken, som med sakta mod och lena ord mäktade vrida svärdet ur vikingens hand; ty kristendomen var starkare än de starke. Och snart voro dessa fridens män, som kommit hit från verldens gamla odlingsländer och sett hvad jordbruk kan gifva, här i färd med att lära våra förfäder det fridfulla åkerbruksyrket. Ty redan 1163 hade några af dem slagit sig ned på landsbygden, midt på Ön och midt ibland allmogen, eller uti Roma, hvarest de säkert med egna händer bygde sitt klosterhem, liksom de ock sjelfve förde plogen, skötte sin trädgård och sina husdjur samt drefvo hela sin hushållning med mera förstånd än våre *Gutar* tillförne sett. Odlingen må ha haft all framgång i den bördiga egnden; och utom flera trädgårdsväxter, som de infört, menar man att hvete här på landet först blifvit sådt af de flitiga munkarna [2]). Deras egor vid hufvudgården ökades småningom med nya jordar, som visserligen ej voro de sämsta, och klostret i Roma hade kanske snart nog den egovidd som motsvarar dess sju mantal än i dag, ett sträfvande som låg i tidens förhållanden och uti klosterfolkets behof, ty de

---

[1]) *Guta-lag.* — Man finner ock af gamla pergaments-köpebref att egor delades efter *marke-lejen,* hvilken likaledes skattades till 5 tunnland åker eller hårdvallsäng af fem *man-slätt* (hvarje af ungefär ett tunnlands vidd), eller hälften af hvardera men af starräng, skog, bete och utmark räknades dubbelt. Så räknas ock *marke-lejen* i fiske och vatten efter dess duglighet och icke efter dess storhet. *Hilfeling,* II sid. 24, not. samt den s. k. *Revisions-boken* af 1653, sid. 7 — År 1652 utgjorde *marke-lejernes* antal på Gotland 13,545. *K. Riks-ark..* *A. Gahne,* Bidrag t. Gotl.-hist., Disp. sid. 4, not. — Men det fans och *öres-lajgi* (ett jordland, som lejdes för ett öre), som ses på en runsten å Fleringe kyrkogård stympad 1858): … ᛆᚢᚱᛁᛋ : ᛘᛁᚼᛁ *C. Säve,* Run-Urk. n:o 7.

[2]) *Strelow,* sid. 132. Ormika af Hajnum skall redan omkring 1030, bland annat, skänkt K. Olof Haraldson 12 tunnor hvete.

skulle hufvudsakligen lefva af jordens afkastning och sina händers arbete. Och just detta var i odlingens tjenst af alra största vigt, ty dermed ingåfvo de mängden begrepp om en ny ära, nemligen arbetets, hvilken fritt folk och ej blott den föraktade trälen borde eftersträfva; och med de nya kyrkorna och de nya prestebolen spriddes odlingen efterhand allt vidare på Ön. Att munkarne vid jordbruket fingo dagsverken och hade hjelp af menige man var helt säkert länge frivilligt och kunde väl ej vara ett förtryck af ett ringa fåtal män; och i alla fall var arbetet under skickliga odlares ögon för folket en god lärdom. Den dubbla bot, lagen stadgade för åverkan på munkarnas skogar och gärdsgårdar, ingaf folket det första vigtiga begreppet om egofrid [1]). Genom dessa föredömen uti åkerbruk, trädgårdsdrift, biskötsel, boskapsvård, djurgårdars och fiskdammars anläggande, flerfaldiga redskaps förbättring, husbyggnad af sten, vägars röjdning, m. m. [2]) samt genom de handaslöjder, som klosterfolkt här först införde, voro de förste munkarne, i det hela taget, landet till största nytta, utom det att de med lära och oftast också med lefverne beredde i sinnena ingång för en rätt gudsfruktan och menskliga seder, samt väl äfven till några få spridde hågen till bokligt vett. Det är onekligen dessa fromme män, som först skänkt våra förfäder både den andliga och verldsliga odlingen, hvaraf en hvar ser de stora följderna, sedan man längesedan i otacksamhet glömt de gamla såningsmännen. Dock påminna om deras välde både öfver folkets sinnen och landets jord flera egonamn, såsom *Munke-bos*, *Munk-akur*, *Munk-änget*, *Munk-huse*, m. fl. samt möjligen också *Bått-änget* och *Bått-akur* i Roma (hvilket kanske är *Abbot-ängen* och Abbot-åker?), allt marker och jordar, som klosterbröderna fått i själagåfvor af den fromma enfalden. Då menige man den tiden knappast egde några penninge-medel, kunde folket till kyrkan icke ge annat än jord; dock var, på det att sådan välvilja ej måtte missbrukas, i lagen med stor noggrannhet stadgadt om arf och gåfvor till kloster och kyrkor [3]). Sålunda egde de, utom de sju feta klosterhemmanen vid hufvudgården i Roma samt goda hemman

[1]) *Guta-lag*, kap. 7 och 26.
[2]) *J. Wallin*, Gothl. Saml., I sid. 71, o. s. v.
[3]) *Guta-lag*, kap. 7.

här och hvar i många kyrkosocknar[1]), den gräsrike Skenholmen, yppersta timmerskog på Gurpe-*hajd* och sköna strandbeten på Närsholm, ty klosterbröderna förstodo sig på jord; ja, man menar att de bara här på Ön slutligen besuto hela 24 mantal, utom Horns gård på Öland och kanske jordagods också i Estland[2]).

Visserligen ha både åkerbruk och hushållning härstädes vida förkofrats genom munkarnas verksamhet och föredöme, äfvensom genom de många förändringar, som följde efter kristendomens införande samt den lifligare samfärdsel, som Visbys allt vidsträcktare handelsrörelse förde med sig. Men allt detta nya fägnade ej alla, minst dem som i blod och tycken voro slägt med landets urboar och hvilka i det längsta dolt sig i skogarna och kunnat följa sina gamla lefnadsvanor, men som nu trängdes alltmer af de ständigt vidgade åkerfälten: detta fornlynta skogsfolk, de siste ätteläggarne af de älsta jagt- och fiskare-stammarna, sökte sällan bygden, men suto dystre i sina torfstugor och klagade, att *främlingarne* med sina nya funder drefvo dem bort från deras fäders jord. Och att kampen var både lång och envis mellan vildmarken och odlingen, hedendom och kristen tro, finner man ej blott af de många fornsägnerna om *trullen* och jättarna, som oroades af klockringningen och refvo kyrkorna, utan af berättelsen om urinvånaren och åkerbonden, som fått kristet dop. Bonden hade nemligen gjort sin åker i marken allt större och hans dotter äfven flitigt arbetat i *krydd-garden;* men det fick alldrig vara i fred för *di sma undur jårdi*[3]), som der hade sin uppgång eller vandring, hvarföre hon en gång med nesa afvisade dem derifrån. Men en dag då *han sjalvr*[4]) var borta, kom *a lejti kärling* med en barnunge på nacken in i stugan, dansade på golfvet och klagade sig för dottren i huset öfver att "far gått henne för nära". Flickan visade af henne samt hotade med far och presten, men hon aktade det icke och sade:

---

[1]) Uti den s. k. *Revisions-boken* af 1653 nämnas ännu 12 klosterhemmansdelar härstädes, eller vid *Munkeboe* (i Bardlingbo, Norlanda och Dalhem), *Lina* i Hörsne, *Magnhuse* i Gothem, *Möllbos* och *Högbro* i Halla, *L. Björke* i Atlingbo *Kullstäde* i Vall, *Uppenbys* i Roma samt *Änggårda* och *Stenstuga* i Björke,

[2]) *J. Wallin*, Gothl. Saml., I sid. 57. [3]) Elfvorna, dvergfolket. [4]) Husbonden.

Far han kan tre underlig ting,
Sum laupa all världe kring:
Han sar
U han mar [1])
Han bidar u han far [2]),
Han läsar u han förstar!

Hvilket väl ville säga, att bonden grep in på skogsmarkerna, läste böner, bad till Gud och odlade åker: eller allt sådant som det gamla *bärgafolket* stygdes vid såsom "underlig ting". Under tiden kom bonden hem; och då han steg in i stugan, blef kärringen väl spakare och flyttade sig till dörren, men då han sade till henne: jag har aldrig gått dig så nära som du går mig, svarade hon bara: ja jag kan gå mig väg, jag! Och dermed strök hon på dörren, men slog med det samma bondens dotter på axeln och sade: der skall du få för allt hvad du gjort mig! hvarefter denna fick *jård-skut* och blef halt för all sin tid.

Emellertid segrade jordbruket alltmer, fast småningom, och förträngde de ursprungliga näringsvärfven. Men länge var dock afkastningen deraf ganska osäker, hvaraf uppstod missväxt och hungersnöd, såsom år 1300, då här var så dyr tid, att menniskorna måste äta bark och trädens knoppar [3]). Men isynnerhet år 1348 har vår odlingssaga ett mörkt blad, ty då utbrast här svarta eller digerdöden, som till 1350 ref bort största delen af landets befolkning och enligt sägen, slutligen också angrep boskapen så hårdt att derefter blott elfva kor funnos vid lif på hela Gotland. Då blefvo stora egnder menniskotomma och tvänne hela kyrksocknar, Fjäle och Visne, belägna på skogen mellan Alskog och Ala, alldeles ödda på folk, så att skogen åter växte upp på den fordom odlade marken, men hvarest man ännu finner tydliga spår af en förgången odling, såsom tecken af tomter och af hus, brunnar samt åkerlappar med höga *bardar* omkring, o. s. v. Och de ödekyrkor, som ännu finnas qvar, såsom Elinghem och Gann (som fordom utgjorde ett gäll)

[1]) Med handen plockar upp, mejar. [2]) Han beder och får (af Gud).
[3]) *Strelow*, sid. 154: ett folkelände, som inträffat mången gång och långt senare.

samt Bara och Adre kapell, ha troligen under sådant folkelände råkat i förfall, fast möjligen på andra tider[1]). Så har, sedan de Gamle under många mansåldrars lopp och intill den "stora dödens" folködande tidsskede hunnit uppodla ganska vidsträckta fält, det öfverblifna fåtaliga slägtet ej mäktat hålla i bruk de urgamla åkerlanden, som då ånyo inkräktades af skogen; ja, folkförödelsen genom digerdöden, som i alla afseenden var förskräcklig, afbröt åkerbrukets utveckling och satte tillbaka hela landet. Ty, sedan skogen flerstädes återtagit sitt välde, vaknade hos de spridde invånarne åter den gamla hågen för ströflifvet med fiske, jagt och det makliga herdeväsendet; och derföre var och blef jordbruket på Gotland ännu under långa åldrar och intill senare tider ganska dåligt och den sämsta näringen, i synnerhet som folklynnet städse låg emot det och lockade ungdomen till sjön.

Men sederna voro ärligt enfaldiga, folket härdigt som stål, *kvinfålken* kar'ska som män och lefnadssättet i allt ytterst tarfligt, under det att husbonden och matmordren, hvar på sitt håll och med outtröttlig flit, gingo i spetsen för dagsarbetet, då barn och tjenare ingalunda "fingo gå med rak rygg". Medan solen lyste skulle det eller det arbetet vara uträttadt, och, sedan man med hösten börjat *sita kväld*, var mycket att göra så för karl som qvinna: och så aflöste den ena *årkan* den andra i sträfsam vexling genom bondens hela arbetsår. Också var det enligt gammal sed bestämdt hvilka bestyr och huru mycket i dagsverke man hade rätt att fordra utaf en hvar af *hus-fålken*. Så skulle en *tjanstudräng* eller full karl kunna bära en tunna säd, *sysla* hästarna kl. 10 på aftonen, kl. 2 på natt, kl. 4 på morgonen och ändtligen vid *mårgon-syslingen* kl. 7, samt af björkevidja binda en *knäpp-fjätra* till *fot-bindsel* för hästen och likaledes vrida *staf-halda* till släden; och karls dagsverke är ännu att fälla och hugga upp en *kast* ved (som är $3^1/_2$ aln hög och lika bred), att hugga 6 till 9 *varpur trolr*[2]), hvardera bestå-

---

[1]) Uti nämnda *Revisionsbok* af 1653 talas om en *Västre* fjärding, socken och kyrka, men som länge sedan är försvunnen.

[2]) Gärdsle-virke.

ende af 12 *trolur* eller gärdsle-trinnor, att *tyna* 5 till 14 *varpur 2- eller 3-bands-tun,* att gräfva och kasta upp mullen af 25 famnar nytt åkerdike eller rensa upp 50 famnar gammalt, att plöja ett *laups-land* eller ett tunneland åker, och att så 8 till 10 tunnor säd, att såsom *slèt-karl* slå ett *mans-slèt* hömark, skära ett tunneland säd, och att (två man) med *val* tröska 6 *upp-slèt* säd, af hvilka hvarje innehåller 10 *skupur* eller tillsammans ett lass säd, samt ändtligen att, sedan man börjat *sita kväld,* under den mörka årstiden från qvällsskymningen till sängdags och från kl. 4 till 6 på morgonen binda en *slinga* eller strömmings-garn, som vanligen är 20 famnar långt och 121 maskor djupt, samt att kunna ro ett par åror och sätt ett garn. Likaledes skulle en qvinna eller *tjanstu-pejka* under *mor i huset,* kunna *sysla kräken*, *målka* korna, klippa ett *lamb, räka* höet efter en *slèt-karl,* under skörden ta' upp råg och binda *skupor* efter en dräng, plöja åker, karda och sticka en strumpa äfven under det att hon går till sina *ut-årkor,* (men ej binda *slinga,* som är karls göra), samt i öfrigt gå mat-mor till handa inom hus; men i gamla dagar sågs hon derjemte ej sällan både skära, slå, klyfva *trolur*, m. m. och ro sin åra så väl som en karl. — Endast genom så slitiga mödor för sig sjelf och de sina kunde bonden i gamla tider draga sig fram.

Fordom drefs åkerbruket städse i tre-säde, eller såddes första året höst-säd det följande vår-säd och tredje året lades åkern i träde; men det gamla två-skiftet brukades mest på örblandad mylla och på klapperstens-åkrarna vid stranden [1]). För såningen nedsattes på åkern *sèdes-stikkur*, hvilka utmärkte *sèdes-malet* eller såningens bredd. Helst, om möjligt, sådde bonden på de s. k. *sèdes-dagarna*, som voro sex, nemligen emellan *gamla Sankt-Lars och Bart-messa*, eller egentligen de tre sista dygnen i *råjtu* [2]), hvilka ansågos vara de lyckligaste för god skörd, utom de två s. k. *gräs-dagarna* bland dem, som man alltid undvek, emedan det då gerna slog sig gräs i säden. Un-

---

1) Ännu 1861 brukades (af 60,000 tunneland åker) 12,137 uti tvåskifte, mest uti södra häradet. *Berätt. i Gotl. Hushålln. Sällskap* 1862, sid. 5.

2) Röt-månaden.

der för-sommaren plägade allmogen på de forna *gango-dagarna* eller måndagen och tisdagen efter bön-söndagen, då ingen arbetade och *tjanstu-löjden*[1]) hade fri-dagar, gå ut i marken och på åkrarna och bedja Gud om god skörd. Men, utom allt detta, användes i gamla dagar för den så vigtiga såningen mångahanda fornåldrigt skråck: innan man böjade kornsåningen lades, som sagdt, rise i alla fyra hörn af åkern och påtändes, dragarne fingo smaka en bit af julbrödet, som man gömt ända dittills, och man skulle den dagen ovilkorligen ha tvättat sig väl ren, ty eljest fick man ej rent korn, äfven som man då gerna plägade låna något hos *gards-fålket*[2]) om man än ej behöfde det. Under såningen hade man stundom en knif i sädeskorgen samt ett ägg (helst då man sådde lin), hvilket man efter arbetets slut slog i gärdsgården, och slutligen plöjde man, för ytterligare säkerhets skull, *kårs-furar* öfver *tvärarna*[3]), hvarefter man säkert väntade sig ett godt korn-år, isynnerhet om den första *tor-bagge*[4]), man fått se på våren, varit bra full af kryp. Man sådde mest råg, uti somliga socknar *välling-sèd* eller vår-råg[5]) samt korn[6]) städse ganska tidigt om våren, ja, såsom nämndt, i gamla tider redan i *Fibben*, men hvete ännu länge ytterst sällan, ty det var i alla fall *ångar-säd*, mente man. Också brukades *sma-gröda* eller ärter, linser, hampa och lin[7]), endast i ringa mått; och till *sugil*[8]) sådde, såsom det hette, *rov-gubben*[9]) mot midsommar sina *rogur*, som då skulle trifvas alrabäst och hvaraf man ibland kokade rof-mos eller gröt. Om gräsodling hade man ej minsta aning.

Men liksom så mycket på Gotland hänföres till hafvet och derifrån har sitt upphof, eller icke blott fiskarens fångst samt det mesta jagtbytet, utan också från början boskapsskötseln, nemligen enligt sägen om hafsfrun *brandiga* boskap och att necken dragit

---

[1]) Tjenstfolket.
[2]) Grannarna inom samma gård eller hemman.
[3]) Tegarna.
[4]) Torndyfvel, som är *Tore* helgad.
[5]) *Ladis-ryg, vår-råg eller välling-sèd*, som mest brukats i Sproge.
[6]) Som blott ytterst sällan förekommit uti Hamra, på Fårö och några andra socknar.
[7]) Liksom ock potatis i följande tider.
[8]) Sofvel.
[9]) Vid *S. Eskil* d. 12:te och *S. Botolf* d. 17:de Juni.

bondens harf, o. s. v., så får äfvenledes jordbruket från hafvet ganska rika gåfvor, nemligen den mängd *släke* eller sjötång, hvilken stormen lösrycker från bottenstenarna i djupet och kastar upp på stränderna så att der hopa sig mäktiga *släkodyor*, och som användes till gödning på de steniga magra strand-åkrarna. Dessa äro minsann ej *mylduga*, ty man kan visserligen sällan der hitta ett mullkorn, då de bestå ofta af bara klappersten, men genom kraften af denna växt gifva de stundom goda rågskördar samt det hvitaste mjöl. *Släke* är dess allmänna namn, men deraf finnes fyra arter: *ylle* (på Fårö) eller *lye* (i *Sudret*), Polysiph. violac. som är det fetaste gödningsämnet, *aautr* (Fuc. vesicul.), det vanligaste, *kräkul* (Furcell. fastig.), hvilket är sämre och *tang* (tång, zost. marina) [1]), som är det alrasämsta att köra på åkern, hvarutom ock somligstäds finnes *slejma* eller *lejva*, som är en gul, slemmig och oduglig släkeväxt. Detta allt har jordegaren rätt att taga längs stranden, till lika bredd som hans uppför liggande egor, och hvilket han efter hand samlar i *släko-hopar*, för att der brinna samman och ruttna. Men, som *släken* rifves lös från hafsbotten af vågornas kraft och går i land isynnerhet under de stora höst- och vinterstormarna, är det ett hårdt arbete, helst för *kvinfålken*, att då *sno upp släken*; ty om stranden är långsluttande, måste folket, just under stormens våld, barbenta och högt uppskörtade, springa i kapp med böljorna och med ansträngande skyndsamhet medelst räfsor och rakor undanrycka hafvet dess skatter, den dyrbara *släken*, som är tung som bly att häfva på, hvaunder vattnet af vrede sväller högt kring de djerfva öboarna: hvarken storm, köld eller yrväder får hindra dem från detta tunga värf. Också är bonden, sedan han mången vinternatt förgäfves gått till strand för att se efter om *land-sjoen satt upp släke*, genast färdig att, när något är att fås, helgdag eller söckendag *sno* hafstången upp på land; ty gör han ej detta straxt och under stormen, får han ofta intet, d. v. s. intet bröd för sig och de sina. Derföre anse strandboarne ofta *släke-dyn* vara gårdens bästa egendom, och om några alnar mer eller mindre deraf ha' ej

[1]) *C. v. Linné* Gothl. Res. sid. 201.

sällan uppstått de envisaste rättegångar. Ty när *stajn-jårdarna* få väl af *släke* bära de ofta bra råg [1]), isynnerhet som de för deras läge vid hafvet äro vida mindre *frust-nèma* eller icke så ömma för frosten. Då den *glupna* [2]) alven i dessa stenåkrar lätteligen släpper vattnet igenom, behöfvas i dem sällan och aldrig några diken, och ej heller lider säden der af något ogräs. Också ha våra strandåkrar städse vidgats alltmera, så att *Bunnäs* i Sundre, *Hammaren* [3]) och *Nöju* [4]) uti När och Lau hvardera innehålla omkring 200 tunneland och äro delade mellan lottegare i flera kyrksocknar; och har man för deras eftersyn tillsatt särskilda *gètare* [5]), hvilka af bonden fingo fem sädes-*skupar* och en kanna säd för hvart tunneland samt en *kysling* [6]) för ängsmarken. Alltså äro dessa steniga *sams-* eller *hop-akrar* af ganska stor vigt, enär de till en god del ge brödföda åt våra kustboar.

Sålunda voro åkerbondens mödor i gamla tider städse tunga och ofta lönlösa, ty jordbruket sköttes här ännu länge på eländigt vis, eller med allmän okunnighet och dåliga redskap samt utan all offentlig hjelp eller något slags föresyn till ett bättre, men tvärtom ofta under stort förtryck: allt drefs blott efter bondförstånd samt i fars och farfars fotspår. Men folket var, som sagdt, härdigt, tålsamt och städse tarfligt. Derigenom, och oaktadt den bristande insigten i gårdsbruket, vanns visserligen stundom någon framgång till bergning, men äfven genom den ständiga uppmärksamheten på väderlekens skiften och andra yttre företeelser samt genom att rätta sig efter de gamles erfarenheter, som uti minnet bevarades i skepnad af ordstäf och hvilka man, jämte noggrannt iakttagande af ny och nedan, vissa *märke-dagar*, m. m., vid allt följde med största vördnad, ej sällan till den enfaldiges stora nytta: såsom då man företog sig att gärdsla, skötte åker och äng, fiskade, var på jagt och när man vårdade *kräken* eller skulle bygga, då man var i färd med att

---

[1]) I senare tider också potatis. Dock duger ej *hautr-släken* så bra på lerjord, men dess bättre på *stajn-aur*.
[2]) Lös, öppen såsom ett säll, hungrig.
[3]) Land-udden
[4]) Nyan, den nya.
[5]) Åkervaktare (af *gæta*).
[6]) Hö-såte.

slagta, brygga eller baka, äfvensom vid många andra hus-*årkor* och bestyr, lägga gäss, o. s. v.; detta allt mest efter forntida minnes-ord och rim[1]. — Af denna uråldriga bonde-visdom finnes ännu qvar i folk-erinringen månget *gammalt ård* eller åtskilliga tänkespråk och forntida *ård-sidar* såsom:

"När man läser morgon och qväll, ska' kardorna och *hand-taj-nen*[2]) hvila"; "Som man gör bön, Får man lön"; "Ju flera barn, ju flera Fader-vår"; "Föräldrarnas välsignelse bygger barnen bo, men, fadrens förbannelse rifver det ned"; "Det bästa för bonden är en god gödsel-stack och en god *kuna*"; "Far och mor skall dra till en *puse*"; "*Otètur bat u ajnveis kärling jär dä värsta pa jårde*"; "Rike-domen sitter i fingarna"; "*Akti Jär majr än makti*"; *Hä vankas gåjma hä gambla Tils hä nöja jär sambla*"; man skall "*gåjma til skarpa-ladningen*"[3]), i dåliga hvetes-år "*sla ut kake-tanden*" och veta att "*smyr jär an bårds-hajdur u an mun-smak, män hä* mättar inti"; eljest "*jär man tejdt haust-rejkr u blejr ladigs-fatigur*", samt ej glömma att " Grannlåten kostar plåten" ock att "*Bätur jär an gråf trad Än itt bärt lar*", äfvensom att det är "Bättre lägga sig med *sult* Än stiga upp med skuld", så att bonden ej blir "*räddur når hunden gåjr* bej grindi"[4]); "*Hä jär bätur vara byksu-lausr Än rad-lausr*"; "*Gär främblingum gudt!*" "Det är godt att ha så goda vänner, att man ej behöfver *tun* mellan sig" m. m. — "Bonde-bruk Är inte barna-lek"; *Tuna* man först och *bugga* sen[5]); man skall "*tyna uti gauka-tejden*[6]), men att "*tyna mäd obarkade räkkur u o-rajsta staur, hä bitöjdar armodä*"[7]); "*skogen jär fatig-mans bästa tråja*"; Att bränna *rar* vid u *jita* färskt bröd *jär oröjkligt*"[8]); "skog till ved skall fällas *på nöj*, eljest svartnar han i spisen och brinner ej, men deremot *ambyle*[9]),

[1]) Liksom i senare tider efter Bonde-praktikan (hvilken somligstäds gick i lån inom socknarna), eller efter tillägget i 1698 års almanacka enligt "några allmenna Reglor, som de gamble Bönder brukat till deras Rättesnöre".
[2]) Sländan.
[3]) Den långa sugande matlösa våren.
[4]) När hunden skäller vid grinden och länsman kommer till utmätning.
[5]) Gärdsla först, bygga sen. [6]) Gärdsla i gök-tiden.
[7]) Gärdsla med trinnor, som ha barken på och med oskalade stör.
[8]) Misshushållsamt. [9]) Ämnesvirke.

trodur[1]) och *byggnadsskog* helst *pa Mars-nidar*, om det skall bli varaktigt" "*Dän bondi sum gapar ej talltuppen fyri at fa tak ej bröd-ampulen*", *kumbor snart at ta' hus ej fatig-stävva'*[2]); eljest "År det synd föda skog på god jord"; m. m. — "Man skall bygga mens svalan bygger", men ej "bygga sig utanföre"[3]), "Litet bo Stor ro"; "När man bygger uthus skall man i gafveln lemna *ugle-* eller *svala-hul* så att *di värnlausa* ha något att krypa i för *hauken* — Man får sällan gå med rak rygg,[4]) "*An tajdrur til jita jär an läting til arbuda*"[5]), "Gen-väg År sen-väg"; "*Flejten U äjkten gär hä*"[6]) och att jämt och samt "Arbuda bej land U strand"; ty *Nåke pa bajn Inti pa stajn*"; "Vill bonden inte ha söliga näfvar, får han inte en fet mule"; "Ibland måste han vara Både hund och hare"; "Handen på plogen och hjertat till Gud"; "*Autendagen* bindes in i den sista sädes-*skupan*"[7]); men (den 17 Mars) då man "går ljuse i säng", sjunger man gladt: "Sankt Gertrud gilda gumma, som *ger fålken auten-dag!*" och derefter får man ej *göra afte* förr an *ajna-snejpa*"[8]) knortar i skogen och lofvar fiskaren, som då går till strand, "två, två, två korgar fisk korgar fisssk!"

Pär-Hite-stajn (d. 22 Febr.), då solhettan bränner stenen lös från isen, är första *ladigs-dagen*; Urban (d. 25 Maj) är första *sumar-dag*; *Bart-messa* (d. 24 Aug.) första *hauste-dag* och *klemmen* (d. 23 Nov.) är första vinterdag; men man skall "Först ha sju vintrar innan man får den rätta." För öfrigt vet man att "All-helgona-natt, Skall alla stumblar få hatt"[9]), hvarjämte man väntar *Allhelgona-lugnet* och menar att "När Anders-skoen knarkar, skall jule-skoen slaska", men "När Anders-skoen slaskar, skall jule-skoen knarka"; kommer sedan "*Trettondags-töet* och derefter *Kvinnemesse-knåbben*". "Mars väta kommer mången att *gräta*", "*Gregorii-tejd* jär nat u dag lejka vejd[10]) "Mars *kåjrar tade*[11]); "Maj ny-snö År fåra-gö", "Maj *vatur u kalldr Fyldar bondens hus u lädur all*"; *Pingsta-når la jär*

---

1) Gärdsle. 2) .... som bara anlitar skogen, får ej tag i brödstumpen, utan blir fattig
3) Bygga så grannt, att man måste lemna allt. 4) Stå lat och se på när andra arbeta;
5) .... en dålig tuggare att äta .... 6) Fliten och arbetsifvern.
7) Aftonvarden .... sädeskärfvan. 8) Morkullan 9) Skola alla stubbar få snö på sig.
10) Dagjämningen. 11) Mars kör gödsel, d. v. s. snön göder.

aldrig bårta"; "*Når haggu spajten kumar till gards blejr hä snarv-kallt,*" och *Når skata rajdrar haugt ej trè, bleir hä mike' rängn um sumaren*", men "*rajdrar ha lagt, blir hä tårko-sumar*". *Då tåjla'* [1]) *tviar u spyttar, blejr dä rängn*", men når *ha turrar pa trè-bularna, blejr dä tårka*". "När trasten höres om våren, får man så om sju veckor". "Här-fogeln ropar till den late i sängen: opp, opp, opp! och då kan det bli godt år, men ropar han fly, fly, fly! blir det hård-år eller krig"; "När *snigel-bjornen* kryper på jorden, blir det regn"; "När *ikornen* om vintern *skärar gräne* [2]) blir det godt grödår"; "*Når kaulen* [3]) *singur ej sjoen pa vintur-dag, blejr hä blikkt vädur*" [4]); "*Når soli gar ej bänk, Kumar ha atur mäd an skänk*"; "*Afton-rod gär vakur nat, Mårgu-rod gär skvätten hatt*"; "*Sudaust mäd rängn, Nårdväst ej fläng*"; "*Når dä gallar upp ej austur* (eller *västur) stormb-sol eller mana-gard* visa sig eller *dä rydar ej sprang* [5]), blir det oväder från det hållet"; När svinen dra strå blir det regn"; "*Yttur Maj-nida-rängn gar tårka lejka langt ej* järde *sum rängni gikk*' "*Når hvejta kåpu rejdar pa den gröna hästen* [6]) blir det regn, om dimman stiger upp, men *fagurt vädur* om hon faller ned; "Samma Gud, som väter," Han torkar igen"; "När det regnar i öppen bok' blir det regn till nästa onsdag"; "Mandags *blika* Går skitna vika" "Torsdags *kväld* går Fredags *vädurlajk*"; "Fredagen är alltid för sig sjelf" (egen): är hela veckan vacker, blir fredagen ruskig, eller tvärt om; "*Laudes rängn halldur inti til Sundes messa*"; "*Nårda blama* [7]) *Sunna tåj, sunna blama Nårda snåj*"; "*Når hä gynnar snåja spur-hjauls-snåj* [8]), *kumar hä snåja ej fjorten dagar*". "År unggåsens bröstben (i steken den 10 Nov.) hvitt, blir vintern len med litet snö, men om det är rödt, blir det sträng vinter med mycket köld och snö"; "om svine-mjälten (vid slagten på senhösten) är framtill grof och baktill spetsig, blir det först sträng och sedan len vinter, har den en knöl midt på, blir midvintern skarpast, men är mjälten deremot spetsig framåt och tjock bakåt, så blir vintern mild och

---

[1]) Spillkråken.... trummar på trädstammarna, [2]) Biter granqvistar.
[3]) Alfogeln, Fulig. glac. [4]) Lenväder.
[5]) Rodnar i springan (mellan två moln).
[6]) När hvita märren (dimman) rider på den gröna hästen (jorden).
[7]) Blå luft [8]) sporr-hjues-snö eller torra sexuddiga stjernkorn.

len i början", äfvenså om *graunen* [1]) i julmånaden *glångar* [2]) i toppen, blir vintern i början hård och sedan len, men blommar han från roten, blir det skarp vinter fram på våren, m. m.

"*Koi målkar gimun halsen*"; "En god husbonde skall midt i natten visa *russen* [3]) sin hvita skjorta"; "Kör sakta i början, kan du sen köra så fort du vill"; "Sankt Gregorius (d. 12 Mars) skall man hänga svine-nyckelen på väggen [4]). "Det skall mer till plogen än hö": (dragarne också); "*Farskjauten* [5]) skola till vår-arbetet smaka *jaula-brödet*" "*När Maja Gynnar raja* [6]). *Hatt-kullen full mäd snåj, Da skall bonden ännu ha' sitt kalfhåj*"; när man släpper *kräken* på betet (som skall ske "på ny"), heter det att "*gi dajm håj-kroken mäd sig*"; man skall lägga gäss och höns på äggen "på ny"; "*Lambet* säger: *Lyda* [7]) ulla, men akta min kulla, Klipp mig båd' höst och vår, men akta mina bringa-hår". "När man *lajtar* ägg i marken, skall man ej taga mera än häften af fogelns ägg, ty han älskar sin barn lika högt som menniskan sina;" "Äng är åkerns moder!" "Akta att inte fodret får tänder" [8]); och *Sla inti ängsmarki naugare* [9]) *än till ankålls* [10]), *sa fart däu göa halv' bajtar, da ej hälldur hvasken ladigs-kulnen* [11]) *eller summar-hita' gära skada*"; att *hvejla* kjank, Trejvas bade russ u naut" [12]). — "Allt, som skall växa ofvan jord och uppåt, skall sås i ny men det, som skall gro under jord, *pa nidar*"; "Bonden skall akta sig vid plöjningen lemna *furbalkar* [13]) i åkern, samt för såningen noga iakttaga de rätta *sädesdagarna*, som isynnerhet äro de sista dagarna i *råjtu*" [14]); *Sår* man ej före gamla *Bart-messa*, kan man lika gerna äta säden upp"; *Rygen säger: sa mig bära, hylla* [15]) *mig gär jag sjalfr*"; "Hvete-säde Ånger-

---

1) Ljungen. 2) blommar. 3) Hästarna.
4) Drifva svinen på skogen. 5) Dragarne.
6) När maj begynnar reda. 7) Lödja. klippa om våren.
8) Blir senslaget och deraf hvasst för boskapen att äta.
9) Ej närmare än. 10) Fotknölen.
11) Vår-frosten.
12) då *slåtter-kvinn-fålken* hvila en stund vid *kjauken* (höstaken), men blott på ett knä samt hållande i räfsa-staken.
13) Oplöjda åsar. 14) Röt-månaden.
15) Hölja.

säde"; eller: "Hvete kan man så sig till tiggare, men hafre till adelsman"; "Årter skall man så på åkern så tunnt, att en gås kan ligga mellan dem"; "*Når Ajrik gir ax gir Åula kaka*, och då får man snart höra *Sankt-Olofs-klockor*" [1]); "Hafren är mogen när man slår i säden med en hatt och får tre korn i den"; "kornet kan frysa af tre gånger och ändock ge säd"; "Sankt Brita skall man *lyfta rita* [2]); "Att *mala ra sèd bittnar* hvasken ej hålk ällar ej fålk" [3]); ungen skall aj fara ur *rajdret* [4]) förr än han kan *flavva* [5]); förr sade man: "De unga skall man lära, De gamble skall man ära". — "Ingalunda vill jag vara den sämste!" sad' Hobergs-gubben, det mångvisa stor-trollet, som bor i *Hau-burgi* vid Gotlands sydligaste spets; o. s. v., m. m., m. m.

Städse vet man mer om förstörelsens verk än om odlingens gång i gamla tider. Men, när man känner Öns farliga läge samt de ständiga öfverfallen och obarmhertiga plundringarna under alla tidsskeden, kan man ock sluta till bondens ställning och åkerbrukets tillstånd. Tidernas allmänna våld förlamade den fredliga arbetaren: redan Hansans makt, som kom staden att blomstra, låg tung på landsbygden och kyrkans yttre allt mer kostbara herrlighet tryckte bonden hårdt, under det att de ständiga våldsamma herrebytena, krigsfolkets strafflösa sjelfsvåld och fogdarnas snikenhet oaflåtligen plågade allmogen [6]), som derjemte ofta förderfvades af rysliga missväxter och nödår samt landsödande farsoter. Jordbrukarens elände var bottenlöst, hvaruti blott någon tillfällig lindring skedde, såsom under de Preussiska riddarnas älskade regemente (1398—1408) och stundom genom de danske konungarnas bemödanden, samt i senare tider under prins Karl Gustafs

[1]) *Tråsk-valarna* (slagorna). [2]) Sluta höstplöja stubb-åkern.

[3]) Att mala rå säd bottnar hvarken i deg-tråg (et) eller i folk.

[4]) Boet. [5]) Flyga.

[6]) Se: Min *Samfärdseln på Gotld i gamla tider* (i *Land o. Folk*, sid. 101) om "Herrgästeri" i danska tiden, t. ex. då landfogden *Herman Jensen* (före 1645) lade sig, sjelf 12:te eller 15:de, in på bonden och alldeles åt ut huset; eller stundom kom åtföjd af sin husfru samt hennes pigor och junkrarna, med hästar och hundar, o. s. v.

korta styrelse och svenska maktens välbetänkta, fast ofta svaga åtgärder till bistånd för det arma landet och till jordbrukets upphjelpande: Ön var i alla fall för aflägsen för hvarje hjelp. Också känner man alltför litet om åkerbruket och hushållningen på Gotland i dessa mörka tider. Likväl vet man härom något, dels ur åtskilliga skrifter och dels genom berättelser af gammalt folk. Men allt talar om åkerbrukets ringhet i jämnförelse med boskapsskötseln. Detta synes både af Erik XIII:s intägter af Gotland (1412), då jordbruksalstren (18 läster korn, 12 läster råg och 6 läster hafre) utgöra i våra penningar blott omkring en sjunde del mot ladugårdsalstren [1]), samt utaf Öns ordinarie och extra ordinarie räntor (omkring 1650), då de förra alstren (288 tunnor råg, 698 t. korn, 375 t. hafre, 20 t. gryn och 20 t. rofvor) kunna värderas till ungefär två femtedelar mot de senare [2]).

I följe af flerfaldiga landsplågor [3]) var mycken gammal åker öfvervuxen af skog och stora ödefält funnos flerstädes under många mansåldrar. År 1597 talas om 100 ödehemman, då 5 års skattefrihet lemnades åt den, som åter upptog en ödegård [4]) och 1649 bönföll allmogen om hjelp och lindring för missväxtens skull, och likaledes 1650, då landet åter lidit af "stor missväxt, dyrt sädesköp och armod samt emedan en del slätt ingen våhrsädh utsått, o. s. v." År 1652 anhöllo våra bönder, som hade "små hemman, såsom under 5 eller 7 marklejer, att få någon förmedling uthi syllfskatten, och Hoburgs tingsmän bedja att få hålla en lijthen skuta om een 10 eller 12 läster, för att från andra städer hämta sädeskorn"; och 1662 klagade allmogen sin nöd genom sine herredagsmän, tingsdomaren (länsmannen) *Jöns H:n Gane* och bonden *Mas H:n Skote* i Låjsta, då "pestilentien uthi samfelta tvenne åhr (1660—2) graserat, at ungdomen heller vele qvittera landh och des föräldrar, ähn sigh

1) *Perme-bref* af 1412, uti k. Danska Geh. arkiv., genom *C. G. Styffe*.
2) *K. Riksark.* (*A. Gahne*, Bidr. t. Gotl. Hist. 1645—54, Disp., sid. 14 och 15.
3) *Strelow*, anger, äfven för senare tider, flera pestår, såsom 1040, 1348, o. 50, 1549, 79, o. 93, 1603 o. 19; äfvensom några af de säkerligen många hungersåren, eller 1310 o. 75, 1586 o. 97 samt 1600 o. 21.
4) *K. Riksark.* (anf. st., sid. 12).

uthj kneckt(e)tienst begifva och at landet måtte på tio åhrs tijd förskonas för båtsmans-*nembd*[1]), emedan der funnos 300 mantal ödehemman, förtegat at halfva delen aff dhe besittna mantalen åhro helt förarmade", o. s. v. Detta landets ödesmål fortfor länge äfven derigenom, att, oaktadt borgarne redan 1653 förbödes "söla sig med bondebruk och deras handtering", så väl "prästerne som länsmännen brukade det grepet att nyttia ödesgården för *grässgiäld*, som icke allenast hemmannen ödegjort, utan ock förhindrat att de åro upptagne och bebodde"; ty desse tillfälliga brukare läto bara skogen växa öfver all mark och åker, då allt snart blef slå-mark, som gaf något hö, för hvilken afkastning de höllo soldat och gåfvo den maktlöse bonden en ringa lega, under namn af *gräs-geld*[2]). Åter hördes menige mans klagan vid 1680 års riksdag genom domaren *Hans Jönsson Gane* och dannemannen *Per O:n Sigters* i Hafdhem om "hvad Gotland dragit för svår tunga under kriget med Danskarna, som innehade landet under två år (1676—79), hvarefter folket fått bära dryga och efterhängsna krigsgärder af omkring 40,000 Daler s. m., samt eljest blifvit utarmadt genom tunga skatter samt skogshygge, stenbrytning och forslor för kronan, äfvensom besvärats af dragon- och båtsmans-håll, af missväxter, "boskapsfall" och hungersnöd, liksom ock af krämarnes och skråmännens obilliga näringstvång o. s. v." "År 1691 var en allmännelig hård tid igen, och 1694 inföll likaledes en ganska dyr tid, som icke nyligen varit hade[3]); 1695 blef af det myckna höstregnet säden förskämd, åkrarna osådda och dyr tid; 1696, då barnkopporna graserade, vardt det ringa säd i landet; och år 1697 förderfvades rågroten om hösten af matkar, så att hvarken säd eller gräs fans, hvaraf åter följde ett hårdt och dyrt år"[3]). På herredagen 1697 klagade Bäls tingsmän fullmäktige, bland annat, "att almogen nu några år haft missväxt helst på råg af väta, så ock på kornet af torka, så att folket saknar "bröd-

---

[1]) Uttagning.

[2]) *K. Riksark. A. Gahne*, anf. st., sid. 8 och *G. Lindström*, Bidr. till Hist. om Gotl., Disp. sid. 16 o. 17).

[3]) *J. Wallin*, Analect. Gothlanden s. Wallin (handskr.), I: 1274 o. II: 1725.

säd" och åkrarna stå osådda, hvarföre det för ögonen ser mycket eländigt ut och många qvitera sitt legofolk, o. s. v." [1])

Och värre vardt folkeländet under k. Karl XII:s tid. "År 1698 om våhren var en ganska dyr tijd, som ingen tillförne kunde minnas, så att största delen måste gripa till hästar och stod att slagta, steka och äta, hvarpå följde en stor död, dock kom ändtligen ett skiep från Stettin med spanmåhl": derom är uti Gamla kyrkoboken i Stenkyrka antecknadt, att "1698 dogo på landet dels af "blodsot" in mot 2,000 menniskior" (eller omkring tionde delen af Öns befolkning); 1699 var höstsädet mångstädes helt uppätet (af maskar); 1701 om somaren ogement stor torka och oerhördt litet korn; d. 10 Nov. syntes fyra solar i söder på himlen, tre helt röda som blod; 1709 var ringa årsväxt på råg och korn, säd fördes hit från Öland för 6 daler s. och från Tyskland för 9 till 10 daler s.: en gruflig vinter, hafsisen som höga berg låg in i Maj månad, får och boskap dog af lefvande maskar i dem, såsom små flundror till anseende" [2]). Således var det städse dyr tid, isynnerhet efter de svåra missväxtåren 1707 och 1708 samt den förskräckliga vintern 1709, hvaraf sädes-roten frös bort, då värdet på säden fördubblades, saltet ej kunde erhållas för pengar [3]) och många menniskor stupade af hunger. Under kriget härjade pesten härstädes 1710—12, och det vardt ett outsägligt elände, hvarefter hundratals hemman länge lågo för fäfot och voro förklarade för skattevrak, då alla stängsel fallit ned och någon enda mager get eller ko ströfvade fritt öfver de öde fälten: och i hela socknar hördes knapt hvarken hund eller hane. När bönderne i Lokrumme år 1720 skulle ta ut soldater, funnos blott två ynglingar att fås; ty alla andra karlar mellan 20 och 60 år hade redan gått ut i kriget. Utom det allmänna betrycket var derjämte penningebristen otrolig: bondfolket måste i sin nöd stundom från gården lemna en äng eller ett stycke skog, och många egor skingrades då från hemmanen för mat eller en tunna öl, en fläsk-

---

[1]) Samling af *Gamla Handl. å Gane i Bål* (afskriften uti mina *Gotl. Saml.*, IV. *Sägner*, sid. 178—187.

[2]) *J. Wallin*, anf. st.

[3]) *K. Riks-ark.* (*C. Gerle*, Bidr. t. Hist. om Gotl. (1700—18), Disp. sid. 9).

skinka eller en gryta, ja för några alnar "byxe-vallmar", o. s. v.[1]); herr *Mårten Berg*, kyrkoherde i Roma (1724), köpte den tiden Hakuse hemman i Björke för 32 daler mynttecken, hvilka innan kort ej gälde mer än lika många runstycken, och en bonde i Rone inlöste snart derefter från kronan sitt hemman Gullgarda för 12 riksdaler. — Detta skilderi från ett kort tidsskede visar jordbrukets ställning under de åldrar, om hvilka man vet så föga eller slätt intet.

Men under allt detta landselände växte skogen upp öfverallt på åkerjorden, så att det i stället blef godt om bete, hvarföre boskapsskötsel återigen blef folkets hufvudnäring: sålunda var gamle *Änggarda-Mas* i Rone, som egde $^7/_8$ dels mantal, ingalunda *kolausr*, ehuru Ryssen år 1718 tog från honom aderton kor, ty han hade ändock sex qvar, och *O. H:n Slumbre* i Vallstena egde också 24 kor; och så hade väl flere bönder på den tiden. Ja, det berättas, att främmande bättre slag af nötboskap här införts, nemligen genom en *Markus Plön*, som under den hårda vintern 1564, då hela Östersjön var tillfrusen, kom från Holstein öfver isen i båt på släde med hustru, barn och en ko till Hamra, hvarest länge funnits samma goda slag af kor; och att en Holländare, linneväfvaren *Paul Wewer*, för långliga tider sen gift sig in vid Bjerges i Eista, bara skött sin väfstol och isynnerhet sina kor, och det med den framgång att han medelst afkastningen af dem betalde hela skatten för sitt hemman, samt att han lärt sockenfolket att ysta. Alltså var jordbruket här mångenstädes nästan utgånget. Men på samma sätt låg hela riket nere; och från det utarmade moderlandet var ingen hjelp att vänta för det aflägsna Gotland. Der hördes då ständig jämmer öfver otjenlig väderlek, missväxter, nöd och hunger, *födetrång* och *foder-trång* mest hvart enda år. Så var det år 1720 missväxt på landet, då råg och korn kostade 10 dal. tunnan, och 1740 samt 1741 gälde en tunna råg 8 till 10 dal.; 1739, då vintern började d. 23 Sept., kom somligstädes ett så stort snöfall, att

[1]) Hvarom namnen på de sålunda föryttrade egorna här och hvar ännu i dag påminna.

det nedbråkade träden i skogen och kornet, som då *låg på slag* eller stod i stack, kördes omsider hem på släde och var mycket skadadt, och 1740 och 1745 var en allmän fårdöd i *Stor-Sudret*, hvarigenom folket miste sitt mesta *föderåd*. Från åkerbruket såg Gotland många sina söner ryckas ut till 1741 års krig, och likaledes till det Pomerska kriget (1757—62). Men deraf vanns dock den nyttan, att, enligt sägen, det hemkomna krigsfolket medförde i sina rånslar potates, hvarigenom denna växt alraförst spriddes på Gotland. År 1757 var det en gruflig *trång* för brödföda, säden kostade 16 dal. s. m. tunnan och kunde snart ej ens bekommas; äfvenså följande året 1758, då det åter var en faslig nöd, som förr aldrig timat på Gotland, att de fleste måste sälja sin mesta boskap, då den öfriga störtade af hunger och alla *unglam* omkommo. För sådana ofall och hotande svält samlade menniskorna hvarje år allehanda växtämnen till nödbröd. Och, dess värre, sällan kunde någon undsättning af säd fås, helst under krigstider. Ty någon egentlig samfärdsel fans ej; så att, när den ene orten någon gång hade öfverflöd, svalt den andre, och så tvärt om. Men ömkligast är det att, efter allt krigselände samt skeppsfartens och handelns förstöring, erfara Wisbys, den fordom så mäktiga Hanse-stadens förnedring på 1720—30-talet, då de utsvultne och penninglöse stadsboarne, tidigt hvarje år gingo på "bron" och vädrade efter de "danska jakterna", som brukade komma med någon tillförsel af ost, fläsk, smör, gryn, mjöl och säd till den nödstälda staden, och hvilka skutor då lågo förtöjda längst in i Gamla Hamnen (hvarest nu länge sen äro trädgårdar). Men alravärst var det dock när salt felade, då folket måste *till mats* koka salt af sjövatten. Åter 1760 var det ett svårt år, med så ovanlig värme om våren, att rågen tidigt gick i ax, hvarpå d. 16 Maj kom ett stort snöfall med häftig vattenflod, som förstörde hela årsgrödan. År 1763 var det allmän *foder-trång* och svårt för lifsmedel, och 1769 likaledes, då "*ag*[1]), ekemossa,

[1]) Schoenus mariscus.

granris och *graun*[1]) måste samlas åt boskapen, samt då folket måste för födan hemta ax att torka eller säden omogen afskära". Så kom det s. k. "dyra året" (1772), då Gotland dertill öfversvämmades af hoptals kringvandrande utsvultna Öländingar, som för kopparkärl, gammalmodiga silfverskedar, m. m. tillbytte sig föda, under det att somlige af dem för sin lifsbergning gjorde halmmattor, söngo gudliga visor eller tiggde: och desse stackare voro ingalunda inhysesfolk från Öland, utan till största delen dess bondefolk, som, helt nyligen bergadt, måste för en gruflig missväxt fly sin hemort, emedan en lifräddande samfärdsel icke fans! Det var då som en fattig Öländing i sin stora nöd sålde sitt eget barn, Jonas, som var 13 år gammal, för en *laup*[2]) råg, till Gymbrings-karlarna i Hafdhem, hvilka sedermera åter vid 1788 års krig sålde honom till båtsman för Vass-rotan i Stånga, men hvarest denne, *Jonas N:n Hvass*, slutligen blef bonde vid Austrlings. Och en vår under en sådan kolsvart folknöd var det som ett fartyg med 2,000 tunnor råg strandat vid Rone, då *kyrkherren* derstädes *Petrus N:i Akerman* (f 1701 † 72) i sin predikan nästa söndag prisade Herran, som låtit "hafvets märglösa rygg bringa bergning till det hungrande Gotland". Åren 1775 och 1776 ledo *Gutarne* återigen en gruflig hungersnöd; men året derpå, "då man skref tre sjuor till årstal", var här ett herrligt och godt år, hvilket visserligen hörde till de sällsynta undantagen. Men 1784 var det om igen stor nöd härstädes, då styrelsen inredde ett af högtornen på stadens nordöstra ringmur till Förrådshus för säd[3]); och år 1788 var det en förfärligt sträng och långvarig vinter, med ovanlig köld och oerhörda snöfall, hvilket allt åstadkom stort betryck för fattigt folk.

[1]) Ljung, som (numera) både hästar och kor förtära hellre än halm, om han skäres i rättan tid på senhösten. Se: min *Sandön* uti Gotlands Tidning 1874, N:o 77—89. [2]) ¼ tunna.

[3]) På stentaflan öfver det s. k. *Dalmanska Tornets* dörr läses än i dag: Detta. För-råds Hus. skall. Till. Efterverlden. Förvara. Tacksamt. Minne. Af. Kongl. Maj:ts. Tro-man. Vice. Landshöfdingen. Majoren. Och Riddaren. Herr. LARS. REINHOLD. DALMANS. Prisvärda. Omvårdnad. För. Gothlands. Nödstälde. Invånare. År. 1784. Då. Svår. Spanmåls-Brist. Tryckte. Landet. — Och följande året, 1785, klagar presten i Öja, *N. G:n Herlitz*, för landshöfding *C. O. v. Segebaden* (som var en hatare af bränvin) att de nödlidandes brödföda mot hans vilja såldes från kyrkomagasinet till Bränneriet i Wisby.

Ännu länge drefs åkerbruket härstädes utan all egentlig insigt och blott inom kretsen af fornärfd enfald. Detta gamla hushållningssätt har mången ännu lefvande antingen sjelf skådat eller hört det beskrifvas af sina närmaste fäder. — Landet var genom långa lidanden utpinadt, folket svalt och någon hjelp fans knappast. Ganska många sågo hungersnöden för sig hvarje vår; derföre insamlade man på hösten hvarjehanda till nödbröd, såsom oxel-bär, *svin-bär* [1]) och *slejar* [2]), ängssyra samt hasselknopp och höfrö till gröt, m. m., men vanligen och mest ållon, som skållades, torkades, malades och blandades i degen till det usla brödet, som deraf blef beskt, men dock kunde ätas i nöden, helst det i alla fall var en kraftig föda, hvarjemte enebär och *purs* plockades till dricka. Svårast var det för den fattiga husmodren att under *skarpa-ladingen* [3]) rädda såkornet undan de många hungriga munnarna. Men månget år lyckades bonden än mindre sträfva öfver den svåra *Ols-messo-kroken*, utan han måste under bekymmer i förtid skära den halfmogna rågen. Eljest lefde allmogen mest af det tidsödande fisket, någon själfångst och medelst forsling af kalk till hamnarna samt af boskapsskötseln (eller egentligen fåren, som flerstädes var hufvudnäringen), men städse synnerligast af skogen: allt sådant måste anlitas, ej minst för att kunna skrapa samman styfrarna till skatten. Derföre, under sådant landets ödesmål och stora vanmakt efter k. Karl XII:s krig, väntade mången fattig bonde och, som sagdt, de fleste Visbyboar med smärta på födevarorna med "de danska jakterna", då allmogen för sina trävaror, slipsten, späck, fisk och ull tillbytte sig sin nödtorft. Alla ville köpa säd, om den bara stode att få, ty ortens åkerbruk och hushållning lågo nere: brist på penningar, brist på föresyn och dåliga redskap samt isynnerhet bristande samfärdsel voro dertill orsakerna. Endast de höga sandåsarne, såsom nämndt, vid de gamla landsvägarna voro af ålder odlade, under det att den feta leran och *fläskjorden* der bredvid låg för fäfot. Derföre, berättas det, att, när svenska kronan (troligen snart efter 1645) ville finna någon grund för den nya skattläggningen, man efterforskade

[1]) Crateg. oxy. [2]) Slån. [3]) Den matlösa våren.

presttionden uti de olika gällen, då det befans att sädesodlingen var vida större t. ex. uti Vänge, som i allmänhet har höga och magra jordar, än i det feta Hablingbo, uti Valls- och Follinbo-egnden, o. s. v.; och ladugårdsalstren voro då i stället landets bästa näring och drygaste utförsel. Så lågo ällt intill senare tider Öns yppersta mergel- och odlingsjordar ännu i linda. Ty dessa voro visserligen ganska *frust-nèma* för det stående vattnet samt bottensyran i dem, som menige man ej förstod afleda medelst dikning; och i alla fall trodde han, att diken (om de funnos) voro ytterst skadliga, emedan jorden deraf uttorkades och miste all sin must. Derföre sågos om våren gässen lustigt segla på de skåliga åker-*tvärarna,* hvilka s. k. *gås-vätar*[1]) *mör i huset* så väl likade för gåse-lyckans skull: och var ej åkertegen i sig sjelf skålig, blef han snart omgifven af höga *bardar,* emedan man aldrig plöjde från dess midt. Med all denna bottensyra var det gifvet att af rågen blef bara gåshafra och att kornet qväfdes utaf tistlar eller åkersenap. Och i alla fall, om de små åkerlapparna än hade något litet krokigt dike utan aflopp, blef grödan ganska ringa, ty de voro fulla af stora gråstenar och *stajn-kalmar,* ofta tätt bevuxna af löfträd och buskar samt dessutom omgifna utaf en grönskande ram af breda *rajnar* eller *sid-länder,* hvilka bonden ansåg alldeles omistliga för det goda *rajn-hǻj*[2]) de gåfvo, eller såsom fårbeten eller ock som middagsbeten för dragarne, i fall åkern låg nära gården.

Också saknade bonden ännu dugliga *doningar.* Hans dragare voro ett par små magra *russ,* som aldrig haft skor under sig, hvarföre han i hala backar stundom nödgades sätta sina *hand-klä'n*[3]) på deras fötter; och till anspann brukades de enklaste selar, *smagjårdar* eller *kipp-silar,* hvilka saknade rump- och bukgjordar och voro försedda med *hals-uk* i stället för kors-remmar och för att uppbära tisteln. Sedan man redan i äldsta tider och intill våra dagar, för bördors forslande begagnat sig af klöf, då tyngden var lika fördelad på hästens bägge sidor, ha' hjuldon eller vagnar, eller åtminstone *skut-kärror,* redan tidigt börjat brukas. Men vagnarna voro mycket

[1]) Gås-pussar. [2]) Ren-hö. [3]) Bälg-vantar.

ofroma och klumpiga, ty axlar och allt var af trä, hjulen grofva och helt och hållet obeslagna samt försedda med 19 tums långa nafvar, på hvilket allt icke fans en bit järn, hvarföre de (sedermera) kallades *trè-aksul-vangnar*. Desse tillkommo på det enkla sätt, att bonden, endast med yxa och nafvare på armen, gick i skogen, hvarest alltid fans torrt virke af oxel o. d., krokiga trästycken (till lötar) samt vanligen stora ihåliga *apald*-stammar, hvilka, med litet jämk, straxt dugde till hjul-nafvar, hvarefter de grofva hjulen snart voro tillyxade sedan han insatt de tjocka s. k. *stingel-spajkarna* (eller i ziksak sittande ekror) samt i det yttre af lötarna här och der inborrat några torra järnhårda *gräne-knaggar* för att såmedelst göra dem starkare att nöta på: och efter två dagars sådant skogsarbete kom han dragandes hem med sin nya vagn, som hade *sil-rajp* snodde af vide- eller björke-vidjor! Vid jordbruket nytjades alltjämt den gamla *drègt-plogen*, gjord af ett krok-vuxet stycke, stundom med en på *vejsen* fastslagen skifva af *apald* eller oxel i stället för *bild* af järn, hvilken, då han snart blef trubbig, mellan åt hvässades medelst en yxa, som i en kloss satt på *drègti*[1]); ibland sågs dock en gammal *hästsko-flaga* göra tjenst såsom plogbill. Städse begagnades *stucken*[2]) och en lätt träpinnharf, hvilken under arbetet vanligen gjordes tyngre medelst pålagda stenar eller derigenom att körsvennen stod der uppå. Länge brukades ock någon gång den omtalda ursprungliga klösharfven med pinnar af krokvuxna hagtornsgrenar. Annat än tvärspadar fans ej. Skulle, hvilket sällan hände, sten eller torf skaffas bort från åkern, bars det i väg medelst den nämnda *stajn-baren;* och när man någon gång ville fylla en däld i tegen, kördes mullen fram med den tunga vagnen och kastades dit med spade.

Ett stort hinder för åkerbrukets utveckling till jordegarens förkofran var också en missförstådd känsla af oberoende, eller att en hvar skulle på sitt hemman odla all slags säd och föda alla slags *kräk* samt derjämte också drifva fiske, bränna *såjde*[3]), o. s. v., för att ha den förnöjelsen att kunna säga att all ting fans och alstra-

[1]) Plog-tisteln. [2]) Välten. [3]) Tjärdal.

des på hans gård, och detta om han bodde en eller sju mil från staden, om hans hemman låg sidt, hade endast höga sandjordar eller blott steniga strand-åkrar: i alla fall skulle han nödvändigt så åtminstone något korn, en näfve ärter och linser samt (i senare tider) äfven en *laup* hvete, om också allt detta blef bara dålighet, och således kostade vida mer än det smakade. Han skulle äfven nödvändigt ha sin särskilda *lamba-bajtning* [1]), måhända med fetaste lerjord, som, i stället att föda några får, odlad till åker, kunnat gifva 100 tunnor säd; och hade han stundom ett tjog *skogs-russ*, hvilka med lurfviga manar ströfvade på hans utmarker och som på vinterdag ibland lefde på gödselhögarna vid gården och eljest beto af otaliga skogsplantor. Och ansågs det dessutom för en utmärkt gårdens herrlighet om åbon hade andel i en kalkugn eller egde en *sag-lut* [2]). Derföre sade en gammal bonde, när någon mente på att hans sågqvarn hade dåligt vatten och väl just ej gaf någon inkomst: ja ja, det är väl så, det; men, när någon frågar efter våra *manfålk*, är det ändock så roligt att kunna svara: *"ora karlar di järo nere bej sagi!"* — Men det som väl dock alramest skadade landthushållningen, var icke blott denna håg att söla med allt slags bruk, utan den oförståndiga ifver hvarmed hvar och en sjelf skulle på sjön inberga sin *hus-fisk* samt att tidt flacka med de dåliga skogsvarorna, äfvensom den omständigheten att all Gotlands jord den tiden ännu var oskiftad, hvarigenom bruket af de förunderligen blandade och vidt spridda egorna, för de långväga körslorna och det myckna arbetet på de aflägsna lotterna eller för betet derstädes, medtog oändligt mycket tid och blott lemnade en ringa verklig afkastning. Dock, om dessa allmogens tre värsta olämpor i förra tider, eller fisket, skogshygget och de vidt spridda egorna, må vidare talas här nedanföre.

Emellertid hade man med den ringa säd, man sålunda fick, rätt mycken möda, eller med dess uttröskning medelst *val*, hvaraf det glada dånet på logarna om hösten kallades ljudet af *Sankt Olofs klockor*. Detta arbete var ganska styft och räckte för bonden allt

[1]) Får-beteshage. [2]) Såg-lott (i en sågqvarn).

från skörden nästan hvarje dag vanligen till jul, men i prestgården (hvarest "kära Far" ännu hade stråtionde) till påsk, ja längre. Dervid var största brådskan med att *tråska till sèdar* [1]) för att snart få rågen i jorden. Men, på det att man derefter skulle hinna all tröskning till jul, fick man ej ligga och dra sig i sängen, utan karlarne, och ej sällan *kvin-fålken,* måste låta sig väckas af tuppen redan kl. 1 på morgonen för att, med en halmkrans kring hufvudet för att berga det långa kringflaxande håret, *tråska ota* vid lyse af *tjär-kåks* [2]). Sex *upp-slèt* [3]) eller något deröfver borde af två man tröskas på dagen. Under tröskningen svängde man *valen* med öppna slag, alltid "öfver hand", och städse öfver hufvudet; och äfven 10 års gossar och stundom små-tösor skulle vara med för att med sina små slagor i god tid lära sig *halda hagg* [4]). Men att så *tråska stacken* var ett strängt arbete, och måste man allt emellan få något till lifs. När man kl. 1 på natten började tog man sig först *mårga-bit,* sedan kl. 4 eller 5 *ote-mat,* kl. 7 fick man *mårg'-smäska* [5]) och kl. 9 f. m. åts *mårga-mat* eller frukost. Derefter förrättades de vanliga dagssysslorna, såsom att hugga ved, fara i skogen, o. s. v., sedan man (stundom) mellan åt *syslat kräken.* Sålunda förstördes under tiden visserligen någon säd af råttorna, men hon blef bättre, mente man, genom att småningom få torka i halmen, och denne blef också mjukare för boskapen att äta. Sedan den uttröskade säden efter hand blifvit på logen hopskjuten i *moe* [6]) vindades hon medelst väder, då ladudörrarne under vinden stäldes mot sig *pa sprang* [7]). Men, som man minsann ej alltid fick skapligt *vind-vädur,* risslade man det mesta af ax och stybbe ur säden, hvarefter man medelst några kraftiga svep af den yfviga löfqvasten sökte sopa af *sädes-moen* en del agnar; och sedan ugnstorkades sä-

[1]) Tröska såningssäden.

[2]) Skålig sten (med tjära eller tran uti samt veke), stundom stående i en öppen *lys-kista,* som på en nabb hängde å väggen.

[3]) Hvardera af dessa var på logen ett sätt af 10 *skupor;* och 60 *skupor* utgjorde ett lass.

[4]) Hålla hugg; och gjorde barnen icke det, straffade gubbarne dem på lek dermed, att de satte *val-klämma* på dem, d. v. s. klämde dem vackert om nacken i knipan mellan *hand-* och *slag-valen.*

[5]) Smörgås. [6]) Hög. [7]) På glänt.

den och malades så oren hon var mest på hand-qvarnar, hvilket var ett *blodsarbete*, eller senare på riktiga *mal-kvärnur*[1]), hvarefter mjölet (till gästabudsbröd) *tämsades*[2]) med finaste såll eller *täms:* och sålunda blef det mjuka *grofbrödet* af råg samt de s. k. *tvèbakarna*, i hvardagslag godt nog, tyckte man. Men värst var att denna så orena säd, med *o-frö*, lök och all bråte deruti, såddes ut på åkern, hvarföre folket den tiden också aldrig fick ren säd, hvilken ej heller kunde förvaras någon längre tid. — Vid tidskedet 1700—18 odlades mest råg och korn, och detta ungefär i lika mån, hafre betydligt mindre och hvete så litet, att den årliga afkastningen deraf knapt uppgick till hundrade tunnor[3]).

Ångeu, som redan i äldsta tider var intagen från skogsmarken för att få vinterfoder till boskapen, kallades väl "åkers moder", men dermed var det illa ställdt. Alltid ha våra ängsmarker varit sköna för ögat, herrliga för blomstersamlaren, liknande trädgårdar, säger Linné[4]), men de voro vanligen tillvuxna af busksnår och ris[5]) samt buro blott ett kortvuxet gräs, som visserligen gaf ett *örtligt* och godt foder, men i allt för ringa mängd, så att det föga räckte till för boskapen och endast obetydligt ökade gödselstacken. Ångarne rödjades ju nästan aldrig, och gräsvallen söndertrampades af boskapen tidigt om våren och slogs nära intill roten, utom af någon enda gammaldags bonde eller bi-gubbe, som blott slog *til ankålls*, hvarföre *Mars-gejsten*[6]) och sedan solhettan platt förderfvade gräsroten; och slutligen uppgnagades de magra *halv-bajtarna* på sena hösten in i svarta jorden. Men, dessa ängar, som för hushållaren voro så

---

[1]) Väder-qvarnar, af hvilka de äldsta voro bygda af stockar i knut och åttkantiga, eller stodo de på *standari* (fot-stolpe); och först i senare tid tillkommo *möllur* eller *skvattlur* (vatten-sqvaltor) af enklaste slag, utan alla konstiga hjul och dref.

[2]) Finsållades.

[3]) *K. Riks-ark.* (*C. Gerle*, anf. st., sid. 9). — *J. Wallin*, Analect. G. W., III. sid. 1613 och 1615: "Stadens pastor fick årligen i tionde-säd 60 tunnor (hälften af korn och rog), stads-capellanen 20, syslomannen 6 och klockaren 1 tunna; men, tillägger han: om pastor... skulle få sin rätta tionde af alla åkrar vid staden, säges den skolla stiga till 600 tunnor" (åren 1735—45).

[4]) *Linné*, Gothl. Resa, sid. 196 och 252.

[5]) Hvarpå egonamnen *Rejsur*, *Rejsbö*, *Tjåcket*, *Trull-tjåck*, *Tjautet*, m. fl. häntyda.

[6]) Den rifvande vår-kölden.

usla, prunkade med de täckaste *löf-salar*, som, rika på blomdoft och fogel-sång, voro så herrliga att lustvandra uti, och hvarest man på hösten hade de förträffligaste nötter, äfvensom senare vilda *mark-äplen* och *stajn-piggar* eller ett slags små sylt-päron, hvarutom man i de gamla ekarna stundom kunde hitta den läckraste honung! Den enda vård man gaf ängen var, att han, liksom de bättre *bajtningarna* [1]), om våren *fagades* [2]), men hvarmed mycken skada på skog skedde derigenom att *fagninga-gäunorna* [3]) vanligen brändes invid trädens stammar, som deraf förtorkade; och då spriddes äfven den på marken qvarliggande fjolgödseln ut, d. v. s. *tråskades med dyngkåksa* eller *tad-val* [4]), hvilket på folkspråket öfvermodigt nog kallades att *slas mot Röjsen* [5]). Men, hur än väderleken varit, antingen gynnsam för gräsväxten eller denna blifvit *förknipen* först af *ladigsgejsten* och sedan af sommarhettan, så skulle ängsmarken ändtligen slås, vanligen vid midsommartid, d. v. s. när *Skalder-gräset* eller också *Slåtter-gubbarne* [6]) blomma; och slåttern är i alla fall landtfolkets trefligaste *årka*. Gräset slås med *sigdar* [7]), som äro bredare och mycket kortare, men ha vida längre *örve*, än på fasta landet nu för tiden. *Sigden* var fordom medelst *rèm* och *drag* eller *sigdedvärg* [8]) (nu för länge sedan med järnskruf) fästad vid *örvet* eller lieskaftet, som var försedt med fasta (sedermera flyttbara) *krokar* eller handtag: *örvets* längd gör att *slèt-karlen* går rak och ledig under arbetet, hvilket således kostar mindre på bröstet och ser bra ut. Till hvässdon brukas *sigde-span*, helst af *säl* [9]), hvarpå medelst gammal *flåjt* [10]) påsmetes fint stoft af grussten; och städse har man för *sigdarnas* slipning en *hvässe-stajn*, som i gården alltid står på ett skuggigt ställe.

Tidigt, eller kl. 2 eller 3 på morgonen, då man (om det är långt till hemmet) alltid har med sig *dricke-bymplar* och matkor-

---

1) Beteshagarna.
2) Löf-räfsades, rensades.
3) Hoparna af torrt löf och qvist.
4) Dyng-slaga (af *tad*, gödsel.
5) Slåss mot Ryssen.
6) Rinanth. major och Scab. succisa.
7) Liar.
8) Kil, som trängdes in mellan remmen och lieskaftet.
9) Sälj.
10) Grädde.

gar, hvilka sättas under eller hängas upp i den vanliga *mat-ajki*, hvarest öfverflödiga kläder, såsom tröjor, dukar, m. m. också förvaras. *För-mannen* (vanligen husbonden, äldste sonen eller *husbonde-drängen*) gör sitt första *in-slag* i gräset, den hvassa *sigden* stryker susande derigenom och uppbäddar, efter sin gång genom *slaget*, höet till vänster i *ut-ränningi*, hvarest det blir liggande i *strängar*. Efter honom följer hans *räkerska*, den raskaste qvinnan på ängen, som med sin grannt målade *rejva* skyndsamt *räkar*[1]) höet åt *strängen* samt följer honom i hack och häl, ty det vore skam om hon ej skulle *makta* följa honom. Sedan kommer i raden den ene *slèt-karlen* efter den andra, följd af sin *räkerska* i snabb fart, man ser redan *havden*[2]) på det slagna gräset mellan de särskildta *slagen*, och sist kommer gamle *faffar* eller någon annan styfbent gubbe, som ej har vidare anspråk på täflan med de karska *ungdomarna*, hvilka under sång och muntert glam skynda undan, utan han kommer i sakta mak efter med sin slöa *stabb-sigde*[3]) eller en utsliten smal *sigde-pige*[4]) på sitt korta *örve* och rensar bort gräset i buskarna och längs gärdesgårdarna. Men, ändtligen hvilar *förmannen* en stund, man får i hast något *til bästar*, o. s. v. till frukosten under ett längre uppehåll och slutligen till middagen, då förmannen eller *mor själv* från grinden med högt rop kallar hela manskapet till gårds eller till *mat-ajki* för att i all ro "hålla middag", spisa i Guds namn och hvila eller sofva en stund i det doftande gräset. Derefter pågår slåttern till *oten-dag*[5]), då man ger sig god tid till att äta, dricka och leka, (men hvarom vidare längre fram på annat ställe), o. s. v. ända till sena aftonen, då ängen skall vara afslagen, dagsarbetet slutar med ett hurrarop och man går hem. Fordom var det vanligt att flickor och gummor både slogo hö och skuro säd (hvilket ännu ibland sker), ja *tråskade stacken* och förrättade flera andra karlsysslor. Sedan höet några dagar, allt efter väder-

---

[1]) Sin räfsa skyndsamt räfsar.
[2]) Den höga gräsranden mellan *slagen*.
[3]) Gammal, kort och tjock lie, hvarmed man kan slå af *stabbar* (styfva stjelkar eller telningar) i gräset.
[4]) Gammal lie. [5]) Aftonvard.

leken, då legat *på sträng* och något torkat ut, skjutas *strängarna* med räfsorna samman och marken *räkes*, hvarpå allt höet föres till hopa, antingen så att det bäres med tvänne långa *bar-käppar* eller släpas samman medelst *slèp-bar* eller *närra* [1]), eller ock sålunda att det samma *köres av* med *trysa* [2]) (vare sig dragen med handkraft eller häst), så att deraf slutligen blir ett *håj-brajde*, på det att höet, så på ett ställe utbredt, må stundom flera gånger röras samt ytterligare torkas. Derefter sättes höet, i fall ej en oläglig *håj-skämma* [3]) skämt det med väta, först i små *kyslingar* och sedan i stora *kjaukar* [4]), allt för att ännu mer torka, hvarefter det ändtligen *lässes* högt (fordom) på *lång-stig-vangn* (numera i *håj-häck*), på hvilken det under forslingen qvarhölls medelst *stang*, *fram-rajp* och *bak-sträng* samt dessutom *linades* med tåg, för att slutligen köras till gårds och till sist inläggas på *håjnden* [5]) eller *husarna* till vinterfoder för de olika slagen af boskap. — Ej alltid hade bonden sin hömark i närheten af gården, utan var stundom månget *änge* ganska aflägset derifrån. Derföre brukade folket, liksom ännu somligstäds, i högsommarn flytta dit bort för att slå och bärga höet, då man under hela slåttertiden vistas i de bodar, man har der i sina skogs- eller strand-ängar. Sedan man hemma gömt penninge-skrinet och spikat till dörrarna, drager man då från gården med hela hushållet, *di sjalve*, tjenstefolk och spåda barn, samt färdas åstad med häck-lass med allehanda saker och redskap, såsom sängkläder, vagga, mat-säckar, korgar, öl- och drickstunnor, smörkärna, slipsten, m. m.; och endast *gamla-folket* eller blott mormor sjelf stannar qvar hemma, för att se till huset och *hem-kräken* samt för att baka och laga all den mat, som mellan åt skall sändas ned till de många

---

[1]) En 8 eller 9 alnar lång släp-bår, med hvilken en karl, gående emellan de främsta trängre skalmarna, släpade höet, som bakåt hvilar mot en sprötbåge.

[2]) Köras samman på löfruska. — Stundom har man brukat släpa samman eller *köra av hö*, ja ett helt *brajde* på en gång, medelst en stång eller trinna, som, med ett tåg i bägge ändarna, var fästad vid *sèl-broi* (vågen) och förespänd med en eller tvänne hästar, då två *fålk* stodo på stången för att hålla henne vid marken. Somliga kalla detta att *köra med tvile*. Se: Sid. 12, not. 1.

[3]) Regnskur, som skämmer det redan torra höet.

[4]) Små hö-såtar och stora långa stackar.

[5]) Hö-vinden eller foder-rummet.

fålken borta i ängsmarken. Sålunda ter sig der det trefligaste landtlif. När solen vid kl. 2, 3 på morgon lyser gladt in genom väggspringorna, ängsblomstren dofta så friskt och foglarne spela i trädtopparna, stiga alla upp, få sig en bit i munnen samt äro snart i färd med att slå och räfsa i kapp, ofta under sång; och så går det friskt undan till frukosten i gröngräset. Så der kl. 10 aflägsnar sig *ung-mor* till boden och sätter grötgrytan på, och kanske kärnar smör under tiden, tills hon ändtligen kl. 12 höres med klar stämma ropa *fålken* till middagsmål af fisk, *kaka*[1]) med smör, gryngröt samt öl till dryck. Derpå tar man sig ro och *hvejlar middàg* en god stund; och så att arbeta och fäkta igen till *otendags*-tid, då (nu mera) fås kaffe och *kaka* med smör på. Qvälldags mjölkar en af *tösarna* korna i hagen der in vid; och stundom går *ungefar* till strand efter ett kok färsk fisk, som han har der i en *fisk-pärk*. Efter slutadt dagsarbete och senare i qvällsdunklet smyger sig stundom ungdomen, hvar för sig, till stranden för att uppfriska sina lemmar i det klara sjövattnet. Dock, husbonden kan ej alltid blott med *hajmfålken* verkställa hela slåttern: han legar då några *fålk* till hjelps. Då blir detta anledning till ett ytterligare sommarnöje; hvarom vidare skall talas. Men oaktadt all möda att på alla håll och kanter, äfven på åkerrenarna, skrapa samman en smula hö till vintern, blef fodertillgången för bonden vanligen ganska knapp.

Med så ringa tillgång på hårdvallshö, glömde landtmannen ej det tillskott af foder för boskapen som kunde finnas i trädens löfkronor, hvilka fordomdags prydde nästan hela Gotland. Sålunda företog man sig allmänt att efter midsommar *klappa laug*[2]), som verkställdes med *banna-yks*, en liten handyxa, med hvilken trädgrenarna *klappas*, hvarefter man medelst *laug-knejvar* eller *knipsur* från dessa *knisslar* eller rensar de finare qvistarna och löfvet, såsom af alm, ask, asp, stundom björk, o. s. v. (utom det att årligen mycket tallrise höggs under vintern för de fordom så stora fårahjordarna). Derpå torkas allt till foder, isynnerhet för fåren och getterna, hvilka senare dock mest lifnärde sig ute året rundt. Asklöfvet anses som

[1]) Hvete-bröd. [2]) Bryta löf.

det bästa, men asp-*klappet* såsom mest helsosamt för hästar. Men våra vackra löfträd se första året efter sådan *klappning*, som skiftesvis sker hvart tredje år, styggt nakna och jämmerliga ut; likväl grönska de snart igen, och almen får just deraf sitt sköna fint vresiga virke. Dock fås det mesta tillskottet af foder från öns många vidlyftiga *myrar* eller gräsbevuxna mossar, som på djupet äro så rika på matjord och yppersta bränntorf, hvilka, utom några *flännur* [1]), lemna foder af åtskilliga slag. De stora vågräta *vid-angarna* [2]) ge vanligt gröfre och finare *myr-foder* eller *pärr-hö*, de högländtare *ut-längorna*, som löpa ut i *myren* samt de omgifvande *myrlaggarne*, alstra stundom rätt godt hö, och den sankare marken, hvilken kallas *starrar* eller *bunkar*, bära flera arter starr, äfvensom *bunk-* och *rundt-foder*, hvarutom riktigt groft vatten-gräs, rör och *ag* växer på de låga *flut-hålmarna*, på *svig-marken* och *dyarna* eller uti sjelfva *träskarna* och vid deras bräddar. Men dessa *myrar* voro fordom ej på långt när så torra som nu, utan om våren stod öfver allt vattnet, som var så rikt på fisk och mångstämmiga fogelskaror, då fångstmännen, med bössa eller håf, der *stydade* [3]) sig fram i sin grundgående *ajka*, så väl på *fla-vattnen* som de djupa träsken. Märkliga äro *flut-hålmarna*, som af vattnet och isen skäras lösa från botten, flyta kring och landa slutligen långt derifrån. Alla dessa förhållanden gifva mellan de många lottegarne ej sällan anledning till stora och envisa *vatten-trätor*, såsom 1696 mellan Martebo-presten och Medebys-karlarna, hvilka till sist tilldömdes rätten att slå deras *flut-mark*, som lagt sig in och vuxit fast på "kära Fars" myrland. Det var först om hösten, då marken på *dyarna* är torrast, som slåttern i Sept. eller Okt. kunde anställas. Men, då sådant arbete ej kan med bondens eget husfolk uträttas, tillkallar han vänner och grannar från hela *bide-laget*, hvilka ej kunde betalas med dagspenning, utan i stället, jämte löfte om hjelp igen, alla för besväret inbjudas till god förtäring under dagen samt hederlig s. k. *dy-ating* [4]) på aftonen, men hvarom vidare på annat ställe. Ja, fol-

[1]) Gräslösa sumpfläckar i myren. [2]) Myrvallarna. [3]) Stakade. [4]) *Ating* (T. Az, azen, Azung), gästabud då man bärgar höet på *dyarna* eller gungflyen.

ket behöfver sannerligen godt under tand, ty att bärga fodret på *dyarna* var ett hårdt arbete, helst höstdagarna redan voro kortare och vattnet mest kallt; och deri måste alla, så väl manskapet som *kvindet,* barfota och med högt uppskörtade kläder, plumsa hela dagen. Derföre är det brådt med lior och räfsor samt att med *närrar* och *foder-barar* släpa och bära ihop det våta fodret, som straxt sättes i *kyslingar* för att ej flyta bort; och som tiden var *skyndaldr* [1]), gick slåtterfolket, efter en hos värden för dagen underst bittida intagen måltid, redan kl. 4 på morgonen från hans hem. Om några dagar, eller en vecka allt efter omständigheterna, sammankallades åter ungefär halfva manskapet, karlarne då med sina tre-korniga *tjaugar* och *kvinfolken* med *rejvor,* för att räfsa och släpa samt med trä-släp köra ihop *dy-fodret,* som straxt sattes i stora *kjaukar,* också ett svårt arbete isynnerhet för *kräken,* som derunder ej sällan sönko så djupt i gungflyn att de måste vägas upp. Och så går ännu till på vissa ställen. Stundom fordrar väderleken en sådan brådska att man måste vid månsken släpa på det dy-våta fodret. Men allt går under munterhet och mellanåt under sång, ty jämt och samt får man någon fägnad och alla lifvas af hoppet om den slutliga *dy-atingen* hemma i gården. Vanligen slår man *starrarna* något senare och ännu bättre fram *råjrarna* [2]) samt *ag-lundarna* på träsken, som gifva rör och foder till taken i ladugården. Och först på vinterdag, då isen ligger fast, köres allt slags myrfoder hem till gårds.

De bönder, som hade goda myrmarker, hade vanligen vinterföda för sin boskap, ja kunde ibland hjelpa en god vän med en *häck* groffoder; men för de flesta var *foder-trång* nästan alla år det värsta bekymret. Ofta redan tidigt på våren var halmen från de små åkrarna långesedan slut, då *tam-hästarne,* hemfåren, ungboskapen och *gall-kräken* drefvos på skogen, ej sällan då snön ännu låg på marken, för att sällskapa med de vinterkrya getterna, som ej visste af något bättre. Under tiden svältföddes den öfriga alltför mångtaliga boskapen hemma på båset (ty man ville ju gerna "ha

[1]) Bråd, brådskande. [2]) Rörvassarna.

fulla bås", om ock ej hälften djur kunde mättas af sista halmviskan och derefter af ekemossa eller *graun*[1]) och granris samt slutligen utaf den usla nödfödan af *agen* från fähustaken, hvilka derföre ganska ofta måste rifvas om våren, ja mest hvart år: det var ej då underligt om *kräken* ofta voro så maktlösa att de, enligt ordspråket, icke orkade "bjära rumporna", och om dragarne vid vårarbetet befunnos *ladigs-svejkna*[2]). Under sådant elände hade isynnerhet *Nårdur-gutarne* af gammalt mycken foderbjelp ifrån de fordom icke utdikade *myrarna*, hvarest stackarna af både starr-foder och *ag* qvarstodo på vintern, om nemligen det mesta der ej redan var förtärt af de fritt ströfvande *skogsrussen* och de andra utjagade hungrande kräken: det var sannerligen rysligt att om nätterna vid hårdt väder från skogen höra husdjuren af svält ropa i kapp med räfven eller då folket en gång hittade tjugonio hästar ligga döda på *Forsviden*, hvarest de förgåtts af hunger och köld. Då måste ofta Fåröboarne på isen draga öfver *Sundet* för att midt i *storlandet* dyrt byta sig till något lass foder för sin svältande boskap. Och denna var eljest allestädes och utan undantag inhyst i de eländigaste ladugårdshus och fick om sommaren ofta åtnöjas med ett gytjigt och varmt vatten uti *bryorna*[3]) i marken. — Så var i gamla dagar vår landthushållning i allo mer eller mindre eländig: åkern var liten och illa skött och hemdjuren oftast stälda på svält, hvarunder bonden stod der utan råd och utan penningemedel, på alla sidor omgifven af armod och mörker samt ej sällan plågad af hårdt förtryck och det på många vis. Men allmogens tarflighet, flit och inbördes hjelpsamhet samt dess härdighet och friska lynne, gjorde dock att det myckna betrycket drogs med stort mod och att bonden, mellan de vexlande slitiga arbetsmödorna eller ofta om dagen på åkern och om natten på sjön, stundom, och det han väl förtjente, gjorde sig en glad dag.

I älsta tiden var den samlade folkkraften nödvändig till framgång i hvarje större företag, vare sig det gälde krig eller en jagtfärd, och

[1]) Ljung. [2]) Svikne på födan och derföre knäsvage om *ladingen* (våren).
[3]) Käll-hålorna.

hvarmed följde allas rätt till segerns frukt eller lika lott i bytet; så i andra tidskeden också i afseende på de fredliga arbetsvärfven, hvilka den enskilde mannen ej mäktade nog skyndsamt uträtta endast med eget husfolk, såsom att bygga hus, slå af en vidlyftig ängsmark, m. m. Då tillkallades vänner och grannar, hvarigenom också, för ett gladlynt folk, arbetet ej blef så tungt utan ett blott sällskapsnöje. Men, liksom man ej hushållade med egen arbetskraft för sig sjelf eller för andra, lika litet hushållade man med arbetets frukter. Derföre då, likar emellan, såsom betalning för dagsmödan, endast kunde bjudas hederlig gästning och hjelp igen en annan gång, tackade bonden städse sin granne för besväret endast med ett gladt ansigte och kannan i hand. Sålunda var jämnlikhet i allvar och lek grundtonen i det nordiska folklifvet, gästfrihet landssed och menige mans hela lif en ständig vexling af gemensamt arbete och kostelig *ating* eller glada arbetsgillen med god *täring,* som bestods af den som fått hjelpen: och detta kallades, betydelsefullt nog, *gudt sam-hälle!* Och om bonden någon gång för hela skördetiden lejde karl eller qvinna, kallades han *Sant-Oles-karl* och hon *S.-O:s-kärling,* men då de alltid af honom inbjödos till gille andra dag jul för att fägnas med *tulka* (ett slags ugnspastej) och annat godt samt hälften af ett svinhufvud, ty den öfriga halfvan deraf förtärdes först vid såningstiden om våren eller *til paskar.* Så var det innan matsnålheten var uppfunnen i vårt land och penningen ännu icke lagt sin tyngd på den ädla jämnlikheten och den enskildes arbetskraft. Också gaf all ting anledning till *ating,* hvilket gjorde mödan lätt och muntrade sinnena under de många *husårkorna* och större eljest tunga arbetsbestyren; och alltid hade *mor* något att *gästa med.* När *kvinfålken* skulle sticka sina strumpor, *sålka* sin myckna ull, spinna eller *bjära i hop mjalk* för att *usta,* anstälde de för sina grannqvinnor än *saum-gilde,* än *sålknings-* eller *kard-gilde,* och en annan gång *spinn-gilde,* allt lustiga lag, som, under ifrig arbetstäflan, fortgingo ofta dygnet om, då tiden förkortades med visor, förtäljning af sägner och muntra meddelanden af allehanda nyheter och rykten, hvarjämte god undfägnad vankades, nå-

got nyttigt gjordes och man hade roligt, så att man ansåg allt bara såsom ett nöje och högtid. Och, när *manfålken* lyckligen slutat skallet efter *o-djauret,* hölls på skinnen ett gladt *räf-öl;* då man ödt korpungarna i berget blef det *ramn-gilde;* när man *nätat* i träsket för att skaffa gästbudsfisk åt någon inom *bide-laget,* gaf den blifvande värden *ating* för besväret; när päronen voro mogna vardt det ett allmänt *pära-gilde;* och när bonden på senhösten upphört med fisket *på driv* höll han ett gladt lag hemma med sina *bats-kamrater,* och likaså *knutade* Näs-boarne trettondagen då *lutebröderna* [1]), sedan de för året ändat sin *kut*-fångst, höllo sitt knutsgille: allt gamla sedvänjor på landsbygden, som i vissa fall påminna om de forna skråen uti städerna och brödra-lagen der inom. Åndtligen, då julölet med "*Thomas-fyll-tunna* — tre dagar för' jul" var färdigt, sändes alltid *sändninga-kanna* till *gards-fålken* att smaka, då *budet* fick väl *til bästar* och stor tack tillbaka; och ej heller fick man lemna huset "med torr mun" när *jul-packen* med *gards-männens* hjelp var inburen i spisen och julbrasan tänd. Alla dessa folkförlustelser aflupo vanligen ej utan mer eller mindre förtäring eller uppfriskande sago-förtäljning samt *sitt-lekar,* och sällan utan dans; att ej nu tala om de många allmänna folknöjena, *lajk-stugan, krans-gildet,* m. fl. och det folkländska *våget* med sina målskjutningar och andra ridderliga täflingslekar för unga och äldre af bägge könen i mångfaldiga så ädla kroppsidrotter, som härdade kraften och lifvade folkanden: och så är det lyckligtvis ännu i många fall.

Dessa husliga högtider, hvilka liksom solens aftonglans genom dalen efter den långa dagen, kasta ett vänt skimmer öfver vår allmoges trägna arbetslif, röra på det närmaste bondens hustrefnad och härleda sig från hans vigtigaste gårdsbestyr. De enkla sederna samt hela samhällets ursprungliga ställning gjorde att rätt betydliga arbetsföretag genom grannhjelp lätt nog kunde utföras och att arbete och nöjsamt umgänge derunder städse förenades. När bonden då tänker bygga *man-byggning* eller ock *stor-gard,* gräfver han på senhösten grundvalsgrafvarna samt körer hem sten under vintern,

[1]) Lottegarne.

tillhugger timret, sågar bräderna med vår-vattnet och reder till fönster- och dörrkarmar, eller hemtar han *ag* eller halm till *täck-foder* för ladugårdstaken; och sedan *mor* väl försett sig med mat och dricka, tillkallar han sina vänner och grannar inom hela *bide-laget* för att hjelpa till att bygga och hålla till godo med den till-redda *hus-atingen*: detta brukar ske något före höslåttern. Alla komma då arbetsklädda och med nödiga *doningar* och qvinnorna medföra *sändningar* af något mjölk, en *stig* ägg, en ugnspannekaka, en *vinstar-ust*[1]) eller en grisstek, o. s. v., hvilket till hjelps för *mor*, som då har stort matbekymmer, aflemnas i huset mot tack för *skänken* och någon välfägnad. Under ledning af en något bygnads-kunnig *för-man* börjar man tidigt arbetet, vare sig med att draga det tunga *foder-bändet* upp till täckningen af det redan till *bandet* färdiga ladugårdshuset eller med att bära sten, slå bruk och mura på *man-byggningen*, ty man vill gerna ha slutat i god tid, så att man må få ro att riktigt förlusta sig på qvällen. Derunder har husbonden fullt göra med att bära dricka till manskapet; och *mor* står, röd; och svettig, och brasar i spisen. När man först börjar bjudes (numera) en sup eller kaffe; till frukost kl. 7 fås ett par supar, *kaka* med smör, stundom *myla*[2]) och öl; och till middagen kl. 12 gå alla in, sätta sig till bords, läsa en bön, få en sup och äta fisk, risvälling eller ärter, stek och pannekaka samt dricka godt öl efter behag, hvarefter man sjunger en måltids-vers, tackar för maten och, om det är tid dertill, hvilar sig en stund. Sedan fort-går arbetet i stor brådska till *otendags-tid*, då *hus-korset* med kran-sen är färdig att sättas upp midt på taket, och karlarne, stående der uppe, hurra högt, liksom *kvinfålken* nere på gården. Vanligen är huset färdigt (efter omständigheterna på första, andra eller först på tredje dagen); men, arbetar man också efter aftonvarden, göres till lycka för huset aftonbön uppe på sjelfva taket, man läser Fa-dervår och välsignelsen samt sjunger en psalmvers. När då dags-arbetet är slutadt, tvättar man sig, går in i *ny-stugan* och håller

[1]) Ost, gjord med löpe. F. Nord. *vinstur*.
[2]) Maträtt af sönderbetadt *grofbröd*, öfvergjutet af flott.

aftonmåltid (såsom vid middagen), men dertill hörer alltid yppersta gryngröt kokad på mjölk utan vatten och med smör uti. Men sedan man sjungit och stigit upp från bordet, tackat värdfolket och slagit alla i hand med ett *välbekumme!* börjar den rätta glädjen af *hus-atingen*, då fiolen kallar alla till lustig dans, som börjas af *förmannen* och hvartill *ung-löjden*[1]) från grannelaget är välkommen. Och så roar man sig, också med sång och lekar, med största nöje och under riklig välfägnad till ljusan dag. — Sedermera fullfärdigas huset efter hand af eget folk och med mindre *hjälp*. — I äldre tider följde härefter städse en särskild högtid med *ating*, eller *fynstar-gildet*, då, sedan *man-huset* i öfrigt var färdigt, bondens slägtingar kommo för att önska tomtebolycka och hade såsom gåfva med sig fönster, hvilka voro granna af måladt brändt glas, som alltid visade gifvarens namn med årtalet samt stundom sinnebilder af hans yrke eller embete, såsom ett skepp, en sax, en hyfvel, en kyrka eller en karl till häst, o. s. v., ibland var det en kyrkvärd i gammaldags klädebonad och med sin håf, eller en jungfru, som bjuder välkomstbägaren åt den afsutne riddaren i ståtlig spansk drägt med sin muskedunder på axeln[2]). Men, i gamla dagar, då våra förfäder ännu icke hade glasfönster, nöjde man sig med sådana af hornskifvor, svinblåsor eller mycket tunnt *perrement*.

Som tjäru-bränning var landets nästan förnämsta utförsvara i forna tider, då våra skogar ännu stodo i makt, var arbetet dermed, eller att bränna *såjde*, af stor vigt, och detta anförtroddes blott åt vissa förståndiga s. k. *såjdes-gubbar*. Härvid är först det tyngsta arbetet att "fara i *stumbla-skog*" och *grava törr-vi*". d. v. s. att gräfva ut de stora tunga furu-stubbarna eller torrveden samt att slutligen ur de djupa groparna väga dem upp, hvilket ej alltid låter sig göra med vanliga *vègt-stängur*, utan måste ske medelst dubbel *vègt*, *stor-* eller s. k. *spring-längd*, ett ganska sinnrikt väg-don, som består först af en bjelke eller grof brott-stång (som sättes under stubben) samt vidare af en der under i två stroppar eller tåg hängande styf spak, på

---

[1]) Ungdomen och tjenstefolket.

[2]) Se: *Fornsamlingen* uti Wisby h. Elementarläroverk samt uti *Gotlands Forn-sal.*

hvilken karlarna stå (hållande i den öfra brottstången) samt *springa* (hoppa) upp och ner, hvarigenom de sålunda få vida mer tyngdkraft att mäkta väga upp den obåkliga stubben. Tjärdalen eller *såjdet*, som underst har en skålig *ärla*, lagd af kalkstenshällar, är af flera slag, eller *stuck-såjde*, hvarvid högen af tjärved är omgifven af stockar i flera hvarf, *stajn-såjde*, som är utan dylik omgifning, och *pinn-såjde* ett mindre sådant. Detta arbete, som alltid anställes i en tät och lugn skogs-*lunde* och med vatten i närheten, utfördes fordom med många hemlighetsfulla grepp och mycket skråck, på det att ej "något galet" skulle *dörva* allt; och derunder skulle *tjärviden* nödvändigt och endast få nämnas *viden*, elden hette *livnes*[1]) och tjäran måste kallas *godset*, hvarutom ett kors sattes både nere vid tjäro-*haggvannen*[2]) och öfverst i toppen af vedstacken. När man *ladat* upp all ved och *såjdet* ändtligen var tändt, nemligen medelst *gnid-eld*, samt allt i full gång, då böd husbonden den sotige *såjds-gubben* och den öfriga *hjälpen* någon välfägnad der nere på backen; men hos förmögna bönder hölls riktig *såjds-ating* med frukost, middag och qväll, öl (bränvin), god mat och slutligen dans på natten. I sinom tid körde eller seglade bonden med sin tjära till staden för att sälja den till köpmannen och att med det samma aflemna sin skattetjära till *Tjärhofvet* vid hamnen, då det var honom af stor vigt att stå väl i vantarna hos Kronans *tjär-skurare*, som skulle pröfva varan; men värre var det i äldre tider, då han ofta var tvungen att för en ringa penning lemna allt till *Tjäro-kompagniet* i Visby[3]).

Ehuru med ängen oftast är föga bevändt, var städse (isynnerhet i förra tider) höslåttern en kär högtid, som bonden firade med det gladaste gille, eller *Slèt-karl-gildet*, då han för hjelpen af sina grannar bestod dem *slèt-ating*. Dermed afsågs ej mindre nöjet än nyttan, ty man hade dervid så ställt till att man i god tid skulle sluta dagsarbetet, på det att man skulle hinna roa sig med besked. Såsom ofvan (sid. 48) är nämndt, slog och räfsade man från tidigaste morgonen med all ifver och

---

[1]) Det lefvande. [2]) Den ur en stock uthuggna vannan eller hon.
[3]) *K. Riksark.*, A. Gahne, anf. st., sid. 5.

i gladaste täflan, då ej sällan allt gick under sång med sina mellanstunder af kort hvila, såsom när qvinfolken *hvejlade kjauk* [1]) eller hvilade blott på ett knä och med handen om räfsestaken, hvarunder alltjemt någon välfägnad vankades. Men så till att arbeta igen, och vid frukosten pustade man ej länge, men vid middagen, då man samlades och åt under "mat-eken", hvilade man en god stund; dock ville man gerna att ängen skulle vara slagen till aftonvards, på det att man då skulle få rätt grundligt *lajka otendag* [2]). Alla satte sig då ned på marken, stundom i ett *håj-brajde*, hvarest *mor* i sina korgar och byttor hade *otendagen* till reds. Husbonden eller *för-mannen* dricker slåtterfolket till, hvar och en får sig en dugtig *pliga* hvetekaka med smör på, öl drickes ur träkannor och *spann* [3]), man äter och tuggar långsamt, dricker igen, torkar af kannan med handen och räcker henne till en *sido-man*, som säger skål med en nick och dricker, o. s. v. Under sådan välplägning lifvas pratlusten och munterheten. Och när man då omsider känner sig försörjd till kroppen, skall sinnet också ha sin uppfriskning. Under denna stämning och som man befinner sig i ett doftande *håj-brajde*, börjar lekfullheten snart vakna hos en hvar, unga och gamla. Man börjar med att gripa den närmast stående om benen, drar honom kull och *mördar* [4]) ner hvarandra i höet. Det högröstade glada gästbudslarmet växer alltmer, isynnerhet qvinnoskriket höres öfverljudt och ungdomsglädjen stiger under leken till yra: ingen är säker att ej få tumla kull i det mjuka höet, barnungar, män och gamla qvinnor, ja sjelfve vördig prosten är ej mera säker på sina stackiga ben, utan blir sakteligen kullstjelpt, han med, af en rask blommande landtflicka; allt andas lif och glädje, doftar af sommar och jämnlikhet! Det som stundom än mer ökar den glada sinnesstämningen är när någon af tösarna just då *fylla jamn ar*, d. v. s. ha sin födelsedag eller i den s. k. qvinfolks-veckan i Juli ha sin namnsdag, då man behändigt smyger en grann blomsterkrans öfver hennes axlar och en armstyf *dräng* [5]), som oftast är den påpasslige äl-

---

1) Hvila höstack. Se: sid. 16, not. 14. 2) Leka aftonvard. 3) Embaren.
4) Myllar ner, begrafvar uti. 5) Ungkarl.

skaren, straxt häfvar henne upp på sina armar och dermed börjar *häf-lajken*, då alla vederbörande snart hissas i vädret och hyssjas upp och ned under skratt och stormande hurrarop. Men de styfva *drängarne* önska jemväl ett manligare nöje, nemligen att pröfva hvarandras styrka och vighet genom att öfva någon af de kära folklekarna: de *dra hank, springa buck, ränna hjul, takas*[1]), *springa haug-stikel*[2]) eller *ränna i kämp*, o. s. v., hvarunder *tösarna* lätt indragas i leken och då det nog händer att en glad ungersven, för ett ögonblick bara, försvinner i buskarna med en flicka, som han har godt öga till. Men ändtligen är leken slut för den gången, och alla gå fram, slå far och mor i hand och tacka för god *otendag*. Om något ännu återstår af slåttern, går man nu åter till arbetet igen; men när hela ängen är slagen, samla sig alla karlar kring *för-mannen*, då de först ropa *håj, håj, håj!* hurra så tre särskilda gånger med dånande manliga stämmor och kasta slutligen hattarna högt i vädret, hvarefter qvinnorna likaledes hurra tre gånger med sina högklingande röster, hvilket alltid väcker mycken munterhet samt vanligen afbrytes af dem sjelfva med en tindrande skrattsalfva. Men eljest, om intet af slåttern återstår efter aftonvarden, leker man *otendag* hela qvällen tills man, sedan *mor* samlat i hop kärlen och *mat-sakerna* m. m. och alla fått tag i sina tröjor och *doningar* samt qvinnorna sina *skrållor*[3]), vandrar hemåt under det att solen allt mer lutar till nedgång bakom löfskogen i våra ängar, som, med sin örtrika blomstermatta och täcka löfsalar, fordom voro de skönaste man kunde se. Ej sällan sjunger ungdomen allehanda visor och marscher under hela hemvandringen både i marken och på landsvägen, ja ända tills man kommer till gårds. Men omsider är man hemma i *ny-stugan*, hvarest den rika *slèt-atingen* står på bordet — liksom redan nämndt är vid alla dylika arbetsgillen —, då man tar till lifs, äter, dricker, sjunger en psalmvers och tackar värdfolket, hvarpå, om det ej är alltför brådt om med någon slåtter för morgondagen, man tar sig en dans, som ej sällan räcker tills dagen gryr, då man ändtligen går hvar till sitt. Men skall det dagen

[1]) Tagas, brottas. [2]) Hoppa öfver sticka. [3]) Halmhattar.

derpå vara slåtter i närheten, slutar man dansnöjet tidigare och går att ligga i höet på *husarna,* fast der, om det är mycken ungdom tillsammans, vanligen ej blir stor ro för glammet och upptågen. Och dagen derpå arbetar man, äter, dricker och dansar, ofta nog på ladan, lika friskt igen; och så räcker det stundom hela veckan till ända. De ståtligaste sådana slåttergillen höllos isynnerhet i de gästfria gammaldags prestgårdarna, då tillställningen i mat, dryck och nöjen var så storartad att gagnet omöjligen kunde svara mot kostnaden; men man hade outsägligen roligt [1]).

Då man snart derpå "är på rågen", eller när bonden skulle ha sitt höstsäde skuret och bergadt, är städse någon *hjälp* tillkallad, då också hederlig välplägning vankas både under dagsarbetet och till qvällen, men den ytterst bråda tiden och det ringare antalet folk gör att gillet då ej är så betydligt; och i alla fall heter af gammalt att *otendagen bindes in i den sista ryg-skupan* eller kärfven, d. v. s. att dermed upphör aftonvarden till nästa vår. Men i stället brukar bonden, när något af gårdsbrukets hufvudbestyr är väl *lyfte* [2]), såsom redan efter höslåttern, rågskörden eller tröskningen, fägna sitt husfolk och den närmaste *hjälpen* med s. k. *lyfte-gråjt,* då till qvällsmål vankas yppersta korngrynsgröt på bara feta mjölken samt med anis och smör uti. Men sedan alla gårdens höstarbeten äro slutade samt kornstacken, såsom det alra sista, ändt-

[1]) Till de åtta *atingarna* (gillena) under höslåttern vid Fardhems prestgård år 1773 åtgingo 4¼ tunna malt, 3½ tunna mjöl till bröds, 1½ tunna siktad hvetes-*bländning,* ¾ tunna korn till gryn, ¼ tunna ärter, 2 lisp. smör, ½ lisp. humle, ½ tunna sill, 2½ lisp. bergfisk, kött för 16 daler s:mt samt 4 bockar à 4 daler s:mt stycket (ur DAG-BOK för hvar dag från 1765 t. o. m. 1778, af *Jör. Ekholtz,* kyrkoh. i Fardhem). — *Hilfeling,* anf. st., II, sid. 52—56. "Under den gästvänliga prosten *Joh. N:n Luttemans* i Stenkyrka tid bestods för 100 slåtterfolk af sockenallmogen, hvilka år 1800 skördade höet uti Prest-*änget* i Tingstäde, i välplägning under den glada dagen: 1 tunna rågmjöl och 1 skeppa hvetemjöl till bröd, 1 tunna malt till öl och dricka, ¼ tunna korngryn till gröt och välling, 6 lisp. kött och fläsk, ⅛ tunna ärter, 16 valar strömming, 8 tjog sill, 1 lisp. stockfisk, 6 eller 7 kannor bränvin samt någon rök-tobak; vidare ungefär hälften af detta om igen till räfse-folken och till höets inkörning: och dermed inbärgades omkring 25 lass hö. Då denna välfägnad, utom den finare för prostfolkets medvarande främmande, i våra pengar ungefärligen går till 150 rdr rmt och höet kan värderas till omkring 375 rdr, så tyckes höet vara väl betaldt."

[2]) Lyktadt, slutadt.

ligen är kommen under tak, håller husbonden *kårn-gilde* eller *stack-grått*, då aftonen, såsom *halv-hajlig*, anses såsom en högtidsqväll och *husfolken* få bästa mat, kött, fläsk, m. m. och öl samt gröt så god han kan kokas, med sitt smörstycke uti och dertill kanske förgyld af honung! Då tackar bonden bland de sina med sång och läsning Herren för Hans gåfvor och ett godt år. — Men äfven inhyses folk och enkor, som ha en ko, få sådan *hjälp* af bekanta eller s. k. *Nat-drycks-karlar*, hvilka underst bittida om morgonen eller på en qvällsstund slå af deras ängs-bit och då för tillfället gå blott med tack för besväret, så länge; men någon af juldagarna bjuda de *hjälpen* till sig i stugan att få sig för sommarslåttern *nat-dryck*, eller något mat, öl och annan fägnad, som den fattiga kan af bästa hjerta åstadkomma. Så blir en hvar hjelpt, också den som litet har. — Slutligen, när det på senhösten tar till att *grund-frusta*[1]), *jårdi jär lykt*[2]) och *den hvejte* eller vintern med *ur* och *skur* kommer, då bonden har allt inbärgadt i hus och lador, hans kräk stå på bås, båten är dragen högt upp på strand och han har slutat sitt långa arbetsår, då hugger han sig till sist ved till helgen, går in i sin varma stuga, tänder brasan och håller jul; men (fordom) glömde han icke på julafton *di värnlausa*, eller de som icke ha något hem, hvarföre han då på gården uppsatte en otröskad sädeskärfve till fägnad för småfoglarna, så att också de skulle ha något af julens öfverflöd och glädje.

Med all denna glädje och trefnad af umgänget under sådant samarbete, tycker man dock att *hjälpen* vid bergning och annat sålunda var oerhördt dyr för allmogen. Men, det är landssed, och man ger ingen annan betalning än mat och dricka eller *atingen*, som fins i huset. Och i alla fall räknade man ej så noga i gamla dagar när allt gick för sig med nöje och dagsarbetet ej kändes för drängen så tungt när husbonden någon gång lyfte stor-ändan af stocken. Sålunda var dock ängen slagen, åkern bergad utan vidare bekymmer. Detta nemligen bönder emellan. Men, om presten (eller annan herreman) var väl liden i socknen, kunde han också

[1]) Frysa, käla. [2]) Jorden är sluten, hvilande.

få dylik *hjälp* under samma vilkor, eller mot *ating* och hjelp igen, som då kallades *dräng-slått* eller *socken-hjälp.* — Detta var emellertid, med sina många olägenheter, vårt landtfolks oskuldstid af jämnlikhet, arbete och högtidsglädje, då allmogen, som ännu ensam egde jorden, blott hade likar omkring sig och allt *husfolket* åt vid samma bord. Men så satte sig "herremän" efter hand ned på bygden, hvilka ej sjelfva arbetade, då "folket", d. v. s. tjenarne (som ej ansågos såsom folk) aflägsnades och släpade, under det att "herrn" "gick med rak rygg", såg på och bara pekade med käppen; väl fingo arbetarne någon gång sin lilla glädje, men städse för sig eller utom husbondekretsen. Ändtligen tillkommo torpare samt dagsverke på egen kost och för betalning, hvarmed de glada *atingarna* försvunno med deras vackra jämnlikhet och hjertefröjd, då arbetaren i stället böds på hvad allmogen på gyckel kallar *pus-ating,* d. ä. den magra hvardagskost, som han sjelf burit med sig i sin *matskräppa* af lam-skinn med smör- och fiskask samt bröd för dagen. Nå, visst får han betalning för sitt dagsverke, men den ädla jämnlikheten är borta! Först började torparen och sedan den svultne statkarlen att mucka, och snart blefvo de under den bråda andtiden skamlöse i sina fordringar både mot "herremannen" och bonden. Slutligen grumlades samfundsdjupet allt mera: bränvinet störde glädjen på gillena, läseriet jagade friden ur huset och armodet fördystrade mängden; och så dref missnöjet vår bästa kraft, arbetsfolket, till tusen tal bort till Amerikas vildskogar.

Men ingenting visar säkrare vår allmoges tycken och uråldriga seder, forna tiders gamla enfald samt hushållsgrepp jämte betrycket i allt, äfvensom hela samfundsställningen, än en trogen skildring af några gammaldagsbönder; man ser deraf också det ursprungliga i nordbolynnet hos *Gutarna,* hvilket också var roten till hela samhällsskicket i forna tider och som ännu alltid dref folket till äfventyren och ströfvandet under fisket, jagten och herdeväsendet. — Det som gaf folk anseende i gamla dagar var endast mandomskraften, uppburen af mod och härdighet: begreppet om "godt hufvud" fans ej då, lika litet som fina seder. Karlarna skulle allt-

jämt *söka* hvarandra eller röna hvarandras styrka, *arm-stål* eller vighet, hvilket lynne ock var upphofvet till de folkländska lekarna och *våget*[1]). Derföre var det i *lag* ett vanligt sällskapsnöje att vräka hvarandra på dörr, för ro skull *takas* på vägar och stigar samt att *kämpas* uti att väga upp och bära ofantliga bjelkar eller lyfta svåra gråstenar, hvilka för ändamålet stundom lågo till hands vid stugudörren, äfven för att visa hvilka karlar som funnos derinne. Också ansågos såsom mandomsrön att vid skörden kunna slå eller skära det bredaste slaget och lätt bära sin tunnsäck, att ro en båt i hög sjö med längsta härdighet och att klifva högst i berget utan att svindla, liksom ock att på *rakan arm* kunna lyfta trekannors stånkan innan man drack *sido-mannen* till. Ett allmänt prof på en karl var dessutom att under det styfvaste arbete icke bli andfådd och att aldrig svettas, samt att ej palta på sig mycket kläder i hårdt väder, äfvensom att icke ge sig för smärtor. En sådan man kallades en *gävr* karl, en som ej var *svikr* och för hvilken något hvar gerna gick på sida. Derjämte var arbetsduglighet och förstånd i allt som rörde gårdsbruk, fiske m. m., bondens största ära. Men också qvinfolken voro i forna tider otroligt starka och härdiga samt dugliga till hvad arbete som helst, ej sällan så väl som en karl (hvilket ofta var så mycket nödigare som *manfolken*, med hågen till jagt och fiske, vanligen ringaktade åkerbruket); då sågs qvinnan ofta, jämte de mångfaldiga *hus-årkorna*, plöja åkern, så säden, slå ängen och skära rågen, tröska på logen, hugga kastved, sko hästar, släpa *släken* i land på vinterdag och med karlarna ligga på vrakfiske natt efter natt, ja stundom skjuta sjöfogel eller vandra vida om på hafsisen för att släpa de slagna *kutarna* till lands. Också hörde man de gamla Fårö-gubbarne säga, att de aldrig kunnat berga sig på sin magra ö derest de icke hade så dugtiga *kärlingar*. Såsom bevis på det kämpamessiga hos folket må nämnas *Båta-Bol*, en bondedotter vid Båta på Fårö. Hon var hög, ljushårig och stor, hade starka skuldror och "nacke som på en qviga", samt var stark som en karl och så grof att hon snart vog 12 lisp. Glad

[1]) Allmänna täflings-spelet.

och sjelfrådig fick hon stuga för sig sjelf vid Båta, hade egen båt och strömmingsgarn, hvarmed hon dag och natt gick ¾ mil tvärs öfver Fårö till fiskläget *Helgemannen*, hvarest hon fiskade för egen räkning, samt var så karsk att hon en gång, ensam i båten, derifrån seglade till Visby, omkring 8 sjömil i öppna hafvet och hem igen. Men som hon alltid råkade i äfventyr och, sen hon på bryggan kommit i gnabb med några *böj-sårkar* [1]), som retat henne, fick tag i en af dem, hvilken hon häfde ut i hamnen och som säkert drunknat om ej folk ilat till hjelp. De fleste af karlarna voro grofvuxna och resliga samt qvinnorna stundom lika högaxlade och karska. Men i stugan var det dock alltid *far*, *bonden* eller han *sjalvr*, som var herre, satt i *främlu* [2]), ofta med hatten på inne, samt körde bland flera skjutsar städse först ur gården. Desse gammaldags män voro eljest mycket *godmajtne* och fridsamme af sig, gudfruktige, *gårmade* aldrig i huset och svuro icke, liksom dryckenskap bland dem var okänd. De voro i sin enfald ganska förståndige, ibland torrolige, men talade eljest ej mycket; de yttrade sig vanligen i tänkespråk, ej sällan på rim och sade ej annat än det som de unge kunde minnas. Också åtnjöto de inom huset den största vördnad samt af barnen, om ock gifta, en ovilkorlig lydnad; och när far bara trampade i golfvet blef det tyst och ansågs af ungdomen såsom ett straff. Tjenare, som varit länge i huset hade ingen årslön, men de ansågos mer såsom *ajgenes* än som *lajgenes* [3]): en trogen dräng eller piga, som tjent bonden i tio år och skulle sätta bo, fick grund till stugan för sin tid, och han (eller hon) blef *utgifven* nästan såsom son eller dotter, d. v. s. skänktes häst, ko, gris och några får, vagn, släde och sele, samt säng, gryta och fat, och derjämte hörde de för lifstiden till huset och deltogo såsom egne uti dess alla arbeten och bekymmer, liksom i dess glädje och muntrande gillen samt kallade städse husbondefolket för *far* och *mor*.

Af våra gamla storbönder, nästan på gränsen af sagoåldern, talas det om den mäktige s. k. *Kallbur-man* på Fårö, som, utom

---

[1]) Stads-pojkar. [2]) Främst vid bords-ändan, högsätet.
[3]) Såsom egna barn, än som legde.

Kallbjärga, egde hela *Näset* med dess herrliga urskog och mycken egendom; samt vid Hamars dersammastädes en rik och väldig bonde, *Hamars-man*, som hade hel gård och mera till samt plöjde vida åkrar, men var så *värdlsgirig* och ogudaktig, att, då han för torkan ej tyckte sig fått nog säd, tände han eld på det lilla som var, sägande: har Gud bränt upp axen, så skall jag bränna upp roten! — Såsom betydliga bönder på landets största gårdar, som drefvo sin hushållning med förstånd och styrka samt hade förmögenhet, må nämnas *Bildr* vid Bilds i Vamlingbo (ty bonden här kallas efter jorden, gården), *Katlundr* i Grötlingbo, *Bölskr* i Eke, Sindarfven och Åksarfven i Hemse, Mällings-karlarne uti Ejsta, *Västur-böjar* i Ardre, Dede-gubben i Follingbo, *Bölungr* i Källunge, *Hvatlingr* i Fole, *Guten* i Bäl och *Gane*-bonden vid Gane dersammastädes samt *Gasamora-folken*, m. fl., och särskildt såsom rika *lamb-bönder* Hägviden i Vamlingbo, *Dämbr* på Fårö och *Austrböjen* uti Fide, hvilken senare egde femtonhundra får och gaf sin prest femtio *ung-lamb* i tionde. — Bland landets älsta kända bondätter äro *Rämbs*-karlarne, som under sju slägtled egt *Rämbs* i Vamlingbo, af hvilka Jacob Nilsson R. såsom ryttare var med i slaget mot Ryssen under Apraxin på Kräklingbo-backe 1717. Denne och hans son brukade gården på gammalt vis, d. v. s. fiskade, ströfvade på jagt eller gick med fåren, hade ingen säd och sällan bröd i huset. Men svärsonen N. Jacobsson d. y., f. 1736, † 1808, en klok och talför karl, började alraförst taga vara på *släken* och odla säd med bättre förstånd: det var han, som 1786 var såsom böneman sänd upp till kungen för att afvärja storskiftets införande på Ön, hvilket (beklagligen) alltför väl lyckades. Då dennes efterträdare mågen O. O:n Rämbs, f. 1763, var en *ungdom*, fans i Hamra socken blott en enda järnaxelvagn, som läntes ut att köra brudar med; och sjette husbonden på gården N. O:n Rämbs, f. 1794, en särdeles vettig man, brukade ännu 1812 vadmalssegel på sina båtar. (På gården af ½ hemman, hvarest fordom var fattigdom, mäktade bonden nyligen uppbygga ny manbygning af sten, sålde 1867 30 tunnor råg, till 20 rdr tunnan, samt är nu ingen något skyldig.) —

Änggarda-Mas i Rone lefde på k. Karl XII:s tid, egde hela Änggarda och Träune tomt samt stora silfverpokaler och mycket blanka pengar. Han var en mäktig stor-bonde, hade fyra *tjänstu-drängar* och tre *pejkur* samt handlade upp slipsten och bräder på Ronehamn, hvarest då ännu ej fans någon skeppsbrygga, utan bara en *bädd* att landa vid med båtar. Han tillverkade mycket tjära, hvaraf han kunde få 19 tunnor i ett *såjde;* äfven hade han mycket bi samt godt om honung och vax, ty han var så rädd om sina blomsterrika ängar, att de aldrig slogos närmare än "till ankels". Hans hushållning var klok och dugtig på allt vis, men säd hade han föga (som den tiden köptes); deremot hade han Guds välsignelse af *mjalk* och *smyr,* ty boskapen, som trifdes bättre i de då ostängda markerna, var hans styrka. Och det berättas att han, som nämndt, då Ryssen 1718 på Rone-holm tagit af honom aderton kor, söndagen derefter sagt på *körk-backen:* "ja, ja Ryssen tok atten kor; män hä var lyckå hä träffte mig, för haddi hä träfft nåken tackil, haddo di blejt *ko-lausa* u fange tjäga[1]) all sin tejd!" men gamle *Mas* hade ändock sex kor qvar. Också *O. H:n Slumbra* i Vallstena hade tjugufyra kor. — En hedersgumma på Fårö var *Sudurgarda-Helka,* en utmärkt bondegumma, som, under det hon hade en stackare till man, skötte sin gård så väl som en karl. Ty hon hade godt om mat af alla slag, smör, mjölk och ägg, hvarföre *folken* gerna kommo henne till hjelps på sommaren. då hon med gladt ansigte och rund hand höll på höet och rågen sina tre *atingar.* Men, ehuru huset var förmöget, var hon så tarflig att hon red till kyrkan i sin grofva hemväfda lärftsduk, som var fästad med *pylsa-pinnar* af slån i stället för knappnålar. — Och *Nårs-Maja-Mor* på samma ö (f. 1768), som också hade en sjuklig man, var så dugtig att hon jämte sina tre raska döttrar med *val* tröskade af all säd på sitt ¼ hemman.

Kristen T:n Kälder i Hafdhem (f. 1728, † 1809) var en bonde af gamla verlden och gammaldags seder. Han var stor och stark och hade lillfingrar så grofva som andra karlars tummar; och ännu närmare 80-talet var Käldare-gubben, som då var blind samt gick

1) Hade de fått tigga.

dåligt, så stark, att han, med käppen till stöd för ena handen, med den andra godt lyfte halftunnssäckar råg. Han var from och rätttänkt, talade ofta i tänkespråk och var mycket gudfruktig med böner och läsning morgon och afton, hvarunder "kardorna och rocken hvilade", då, i fall barnet som läste högt tog miste på ett ord, rättades det straxt af den gamle, ehuru han aldrig kunde läsa i bok. Ty dagen före hans första nattvardsgång, förhördes han af presten i Fader Vår, Välsignelsen och bordsbönerna som upplästes utantill; och dermed vardt honom tillåtet att gå till Guds bord, han blef husbonde, gifter karl, kyrkovärd och allt, samt var han en mycket förståndig och af alla aktad man. Allt var enfaldigt den tiden, hushållning och seder, samt tarfligt, men tämligen oterligt inom hus. Ty bonden hade en timmerstuga utan loft och med ett enda rum, hvaraf en stor del intogs af ugnen med den stora *ligge-spisen* framföre samt sin ofantliga *gru'e-packe*[1]), som räckte så långt ut på golfvet, att man (ännu år 1800) satt på den och arbetade vid eldskenet; och dervid satt ock gamla mor och på *hand-tajn*[2]) spann ullgarn till byxor, tröjor, skjortor eller lakan. På gafveln voro tvärhyllor för mjölkbunkar, vällingfat, bröd, m. m., och matbordet slogs mellan målen upp mot väggen, ty det var så trångt i stugan; men derinne stod dock alltid en *bunn*[3]) med *mask-dricka*[4]). I de gamla bondegårdarna med flere *parter*[5]) fans ofta en *haug-st'a* eller *gäststuga* för högtidliga tillfällen, eljest gemensam för *gards-folken* och hvarest hvar *part* i sin särskilda kammare förvarade sitt förråd af kläder; och i en s. k. *ag-bod*[6]) på gården hade man dricka, öl, kött, fisk och mjöl.

Bonden hade den tiden mera *kräk,* kor, getter och *lamb,* ty all mark låg ännu ostängd och hvarföre boskapen trifdes väl; derföre *haddo folken gudt um mjalk* samt ofta ost till *sugil,* hvarjämte mjölk och vatten var dagliga drycken: också redo och flackade gubbarne i *Sudret* bara på *vallen* för att se efter kräken. Men de, som hade skog, sysselsatte sig knapt med något annat, ty den for-

---

[1]) Spis-stock. [2]) Slända. [3]) Kar. [4]) Surdricka på bryggmäsken och rosten. [5]) Delar i gården, grannar. [6]) Matbod.

drade ej heller hvarken förlag eller vidare omtanka. Det var blott att fälla och hugga träden till, och dertill kom nöjet att ligga vid *sågen* eller på landsvägen, makligt hvilande på sitt *balk*-lass, att äfventyra bland likar, vara häst-karlar och *hurrera;* men hvilket väsende enligt ordspråket *gjorde rika föräldrar och fattiga barn.* Deremot drefvo de åkerbruket utan lust och insigt. Blott de sämsta höga jordar brukades till åker, som hade skåliga *tvärar* [1]), af hvilka hvar och en var en *gas-vät* [2]). Diken funnos ej; och då sådana omsider gräfdes af en ung husbonde, blef gamle far helt förskräckt öfver slika "nymodigheter" och gick och beklagade sig för presten att sonen gräfde diken så stora att folk ej kunde komma öfver dem, förderfvade så hans åkrar och förstörde dessutom allt hans goda *rajnhåj* [3]). Ej heller funnos dugliga *doningar* att gräfva och sköta åkern med: så hade tre husbönder vid Drakarfve i Näs tillhopa en enda *tvär-spade* (ty spetsspadar voro okända), och när två man skulle gräfva, stod den ene och såg på när den andre arbetade. Mullfösa visste man icke af: när ett litet krokigt dike någon gång var gräfdt, kastades dikesmullen ut med spade, bars hän med (fiske-)tråg eller kördes bort med vagn; och omsider *sträklades* den undan medelst en tätpinnad tre alnar bred *strakla* eller s. k. *mull-harf* med tistel och som drogs af ett par hästar; men då denna skulle föras tillbaka till nytt fång, ståldes och hölls den helt på ända, på det man ej skulle föra mullen tillbaka igen. Men ändtligen hittade man på att spika ett omkring alns långt bräde tvärs under *drègti* [4]) på plogen, hvarmed då en mängd mull släpades bort; sedan påfann man att fästa ett par brädlappar tvärs framme på plog-*vejsen* [5]), af hvilka det främstas kant något hvässtes; och slutligen insattes derpå tvänne gafvelstycken: och dermed var då den ypperliga mullfösan i det närmaste färdig! Och på plogen spikades i stället för en riktig bill en gammal häst-sko-*flaga* [6]); blott tunga *träaxelvagnar* utan allt järn brukades samt selar af *susing* [7]), och de små kamparne gingo

---

[1]) Tegar.
[2]) Se: sid. 43, not. 4.
[3]) Hö på åker-renarna.
[4]) Drag-stången.
[5]) Bill-trädet.
[6]) Utsliten hästsko-trasa.
[7]) Sadelgjord.

mest oskodda. *Släke* till gödning förstod man sig länge föga på: "det ger ej bröd på hyllan" sade gamla bönder ännu 1793. Hvete, som kallades *ånger-säd*, såddes nästan icke, ty man fick bara *grim* [1]) på de odikade sura jordarna, och hafre aldrig. Åkern såddes oftast af gummorna, ty ej alle husbönder kunde sjelfve så sin jord: de fleste i *Stor-Sudret* antingen bara höggo slipstenar och sågo efter sina stora fårhjordar eller vräkte på sjön. I nödfall bultade qvinfolken ut säden med klappträ, ja *pickade* [2]) rågen med yxa i träho för att få gryn. Och hvar morgon skulle de ofta först dra handqvarnen, hvilket i längden var ett *blods-arbete,* innan de började karda och spinna; ja, gamle gubbar skonades ej alltid för detta trälgöra, såsom det heter i visan:

Nå gynnar dät lacka til ote-mal,
Hanen håjres gala;
Kärlingi sägdi til gubben sin:
Däu skallt upp u mala.
Bätur, jag ogifter haddi vari'! (suckade han).

Men allas håg stod då till fisket, hvilket drefs ej blott af kustboarna samt vid hemstranden, utan jämväl af *uppländningarna* eller allmogen, som bodde flera mil från båtstaden. Och midt i bråda såningstiden foro *Habdum-boarne* från allt tre mil till *Riv* (Barshage-refvet i Sundre) för att få sig *hus-fisken;* alle skulle då till *Riv,* alle från hela *Sudret,* ja bönder ända från Fardhem, Levide och Gärum, m. fl. socknar skulle, isynnerhet till *Ols-messe-fänge,* 3, 4 eller 4½ mils väg till *Riv,* hvarest man hade sina strandbodar, *ländingar, garn-gårdar,* båtar m. m., hvilket skulle anskaffas, byggas och underhållas. Nå, sedan man hemma bara hade *tråskat til sèdar* och fått *sèd-ryg* [3]) drogo alla karlarne mangrant till *Riv,* somliga båtledes från *Graun-vejki* vid hemstranden, men de fleste landvägen med sina strömmingsgarn i säckar med *hallar* [4]) och allt (hvaraf garnen skafvades sönder), samt medförande *mat-pusar, dricke-bymplar,* kläder och *doningar.* När man då kommit dit med sina lass, tog hvar och en in i sin *bod,* eller hyrde man sig in mot lega hos an-

[1]) Sot. [2]) Hackade. [3]) Sånings-råg. [4]) Sänkstenar.

dra. I väntan på snar fångst släpte man hästarna på backen, sedan man bundit ihop deras framben med half alns mellanrum. Stundom kunde man snart nog sända hem en *skvacka*[1]) fisk; men af forslandet flera mil vardt den alltid dålig. Vanligen låg man der en fem eller 6 veckor eller till Mikaëli och ej sällan utan att få fisk, men hvarunder man stundom mer än en gång fått sig mat tillsänd från hemmet; ja, ibland hade man till sista smulan länsat sina matsäckar och dessutom lånt sig mat i Sundrebo-gårdarna! Och när man då ändtligen fisklös skulle ge sig hem, hade kamparne längesedan slitit sina bindsel samt lösa och lediga under betande småningom genom flera socknar dragit sig åt hemmet: således, nytt bekymmer och nytt söl för att omsider komma hem på lånta skjutsar. Emellertid hade de dugtiga gummorna eller någon hemmavarande gubbe sått höstsädet. — Sådan var hushållningen i *Käller-Kristens* tid i Hafdhem, d. v. s. på hela landet; så åsidosattes jordbruket nästan alldeles för fårskötseln eller somligstäds antingen för stenhuggeriet eller för skogskörslorna och på de flesta ställen för *strand-bruket.* Under det att vår tids åkerbrukare ej veta hur tiden skall räcka till för alla de arbeten landthushållningen kräfver året rundt, visste dessa gammaldags ur-bönder ofta icke hvad de skulle ta sig till: ja, det berättas att, under det att fåren gingo fridsamt på *vallen,* säden växte och fisket ej lockade, kommo alla husbönderne i gården tillsamman för att spela *kas-ball*[2]), och det stundom hvar enda qväll hela veckan igenom, hvaruti *ungdomarne* lifligt deltogo och då *kvinfolken* (i fall de icke voro med i leken, hvilket nog hände) sutto med *sticko-saumen* i hand och glada sågo på den muntra idrotten!

Dock voro af alla *Gutarna* Fåröboarne de mest fornlynte. Ty desse forngubbar, liksom hela Gotlands-allmogen i gamla tider, kände vikinga-blodet i sina ådror och likade ej jordbruket. Deremot njöto de sin högsta lifslust i jagtens äfventyr och fiskets faror, samt isynnerhet då de, sedan bara rågen var skuren, tröskad och

---

1) Liten *höhäck,* lass.
2) *Pärk,* bållspel.

kommen i jorden, frie som örnar, med sina segel flögo till Sandön [1]), som ligger fem mil bort i hafvet, för att der fiska och jaga samt hushålla för sig sjelfva, klippa fåren, slagta, göra korf, o. s. v., allt utan qvinfolks-hjelp, hvarunder gården hemma sköttes som det kunde af de högaxlade qvinnorna, hvilka, liksom ännu ibland, slogo hö och skuro råg samt ömsom svängde trösksslagan eller åran. — *Lansa-Hans* († 1819 vid 84 års ålder) var visserligen en karl af gamla verlden och en sannskyldig Fåröbo, hvarföre han ingalunda älskade åkerbruket, men dessmera *stranden* eller fisket, skytteriet och i all synnerhet *kuta*-jagten. Derför *gick han ejli mäd råjr* [2]) och anstaltade för jämnan med sina tjogtals *hara-fällur* och *sag at um* [3]) sina många *kuta-hèvdar* [4]) vid stränderna. Men hans gårdsbruk var dåligt; ty, såsom han sade, ej orkade han *arbuda mäd släkona*! eller berga i land den feta gödande hafstången, köra upp den och breda den ut på den magra stenåkern. Och blott under ett kort skede af hela året arbetade han vid gården, nemligen slåttertiden: det är att märka, att har-honan då *yngade* och skulle derföre vara i fred! Då högg Lansa-Hans i och arbetade som en hel karl, liksom ock på rågen, sof knapt det minsta och trälade dygnet rundt, hvarunder *sigden* ej kom af *örvet* [5]): och så bar det då af till Sandön, o. s. v., för hela månader i stöten! Derföre fick han på sitt halfva hemman år 1785 blott elfva *skupor* råg på ett *laups-land* [6]), ty åkern hade ej på en 13, 14 år fått ett lass *släke*. Visserligen hade han dålig hjelp vid gården, eller blott två döttrar och ingen dräng. Men ändtligen tog han då måg in. Denne var en *god-mildr*, förståndig och arbetsam karl, och han och gubben voro väl öfverens; ja, en dag gjorde han svärfadren till viljes att *jèga* för honom, eller att under jagten tjenstgöra såsom *jag-hund* (det gubben aldrig bestod sig), *luffa* i backarna och *vuvva* samt sålunda möta jösse till jägaren. Men efter den dagen afsade sig mågen sådant arbete för framtiden. I stället skötte *unge-far* flitigt åkern och fick, sedan han

---

1) Se: min *Sandön. Gotlands Tidn.* 1874, n:o 77—89.
2) Gick han ständigt med rör, bössa.
3) Vitjade.
4) Fångstställen för hafssjäl.
5) Lie-skaftet.
6) ¼ tunneland.

kört väl med *släke* på den nämnda *tvären*[1]), året derpå eller 1786, sjuttiotvå *skupar* säd, hvarefter gården de följande åren gaf allt bättre rågskördar, under det att gubben tillförne knapt haft *bröd-säd* till påsk. Men i all sin tid följde Lansa-*Muffar*[2]) såsom han kallades, eljest sina gamla vanor: fångst-äfventyren i skogen, vid stranden, på hafvet var hans lifs lust. — En annan Fåröbo, men af samma skrot och korn, var *Nårs Rasmus Jensson* († 1857 omkring 72 år gammal). Han var flitig fiskare, öfver sig gifven skytt och djerf *kut*-jägare samt så lättfotad, att han, under *ejs-laupning* på hafvet efter *kut*, kunde löpa på nattskaren, ja så att vattnet vid hvart steg sprutade upp efter honom: allt sådant var hans idrott. Och dervid var han så ifrig, att, då han hemifrån öfver markerna ilade på jagt eller till strands, glömde han grindarne öppna efter sig, hvarföre han ofta fick uppbära onda ord af sina grannar. Men dess mera trög var han i jordbruket, hvilket, han som flere, lät *kvinfolken* styra med bäst de gitte: aldrig körde han någon *släke* på åkern, och kom den någon gång ändtligen dit, då blef den aldrig utspridd, utan fick ligga der i hopar, hvaraf säden blef ojemn. Ej sällan lät han både harf och plog från hösten till våren ligga qvar på åkern; och, då han ett år skar sin tunna råg, hände det att han bröt sin *sigde* af i slaget, ty den hade törnat mot hans halfruttna träpinn-harf, hvilken låg der sedan fjolåret nedvuxen i säden.! Han sådde på sitt ⅛ hemman aldrig mer än 3½ tunna usel råg samt köpte säd hvart år. Och han sade i sin enfald till mågen han fick: "håjrt Däu, Thomas! bej us jär hä fasligt bra, för um vör inti göjda akurn, blejr hä mike' bätur!" d. v. s. han var för lat att göra det. Men hans förståndiga måg har för länge sen fått mer än dubbelt så mycket säd som svärfadren. — Och lika litet brådskade flera andra hans sockenboar med att följa tidens förbättringar i afseende på gårdsbruket: Bonskarlarne slipade och bundo *sigden* på hemma och gingo så i marken att slå, nemligen så länge lian bet, hvarefter de (midt på dagen) gingo till gårds för att slipa om; och när folk uppmanade Bons-Eskil att bättra sina dåliga hus, svarade han: hm, hva'

[1]) Tegen. [2]) Lansa-Morfar.

går hä, bygga ej ar u dom nèsta ar! och sonen hans, Rasmus, brukade, i stället för att se till gården, bara stranden och plägade någon gång köra med sitt fisklass på *Stor-landet*, hvarefter han kom hem med alla säckar och påsar fulla af säd, kött och mat samt lefde så lustigt en tid hän.

Ingen tog dock gårdsbruket och lifsbekymren lättare än *Gisle-Hans*[1]) i Öja, en äkta *Sudurgute*-bonde († 1817). Hans lilla låga stuga hade flistak, var utan loft och bestod af ett enda rum med jordgolf, två trappsteg ned under marken. Der rådde största armod, många barn skreko och någon matbit kunde der sällan vädras; och derjemte hade han dåliga uthus, dåliga dragare och dålig hjelp vid gården, med hvars bruk han befattade sig så litet som möjligt. Sällan var han hemma och sällan arbetade han; och skedde det någon gång, var det hos andra, hvarest mat fans, och någon annan dagslön gafs ej den tiden. Dock var Gisle-Hans alltid glad, tog käppen och säcken samt strök omkring i gårdarna för att uppsamla allehanda ärenden och bud till folk, hvarunder han med det samma inhemtade allehanda nytt och villigt åtog sig allt flera uppdrag: och så vardt han fordomdags för det sydvestra Gotland en ständigt vandrande sändeman, ett, såsom man sade, "lefvande bref". Han var utrustad med starka lungor och stadiga ben, det bästa lynne och stor talförhet att på sin gammaldags *Sudur-gutniska* berätta allt möjligt nytt och märkvärdigt; och han hade i all synnerhet ett minne, som aldrig svek honom och som väl behöfdes. Ty, som få den tiden kunde skrifva, skulle han i minnet berga tjogtals uppdrag, såsom att för en gumma köpa för två styfver såpa, äkta grönsåpa, väl vägdt, o. s. v., åt en orkeslös gubbe en half aln tobak, af det tjocka slaget, eller i största tysthet framföra (så att ingen får veta det, nej för allt i verlden) en öm och trogen kärlekshelsning till en viss knubbig tös, m. m., m. m. Och ej sällan framförde han till Donnerska huset på Klintehamn eller i Visby de vigtiga buden om en brigg som strandat på *Röde Hunden*, hvarföre han fick sig hela tre daler (= 50 öre), ehuru vandringen fram och

[1]) Eller Bertel.

tillbaka var en fjorton mil och stundom medtog åtta dagar! Ty då han ej hade så brådskande ärenden, besökte han under en sådan sändefärd väl 50 bondehus, flera prestgårdar och landthamnar, m. fl. ställen, till hvilka alla han väl visste vägen och hvarest han allestädes var välkommen och fick mat och dricka, samt kanske någon styfver dertill för besväret, hvilket dock sällan inträffade, ty reda penningar förekommo då ej ofta. Under de långa vandringarne och eljest muntrade han sig med att, i stället för tobak, röka enebast, som han plockat från gärdsgårdsstörarna, och som lustigt dammade ur den sjelfgjorda träskallen med skaft af vassrör och munstycke af en gåspenna, omlindad med becktråd. Så syntes ofta den slutligen 70-årige gladlynte Gisle-Hans med bredt skägg, *sköt-jacka* och ej sällan med bara fötterna eller med skodon af obarkad nöthud med håren inåt, tillsnörda öfver vristen medelst vidjor af fina tallrötter samt med tjärade bottnar, så der hvar 14:de dag året rundt med stafven i hand och den doftande pipsnuggan i käften stryka landsvägen fram mellan Visby och *stor-Sudret*, under det han flitigt besökte gårdarna, fullastad med knyten, strutar, korgar och bylten på nacken, under armen och i handen, samt jämväl hafvande något smågods i de djupa fickorna och den stora slokhatten, städse munter och pratsam, men aldrig trött, hvar han kom uppsamlande och delgifvande allehanda budsändningar, rykten, nyheter, helsningar eller ömma förtroenden samt de noggrannaste uppgifter och svar om varupriser, alntal och botekryddor jämte långa beskrifningar för bruket, m. m.; och derföre var han alltid gerna sedd i stugorna och köken, hvarest man så villigt lät honom tillfredsställa sin alla tider på dygnet strykande matlust. Derföre sade man på skämt om den brödlöse Gisle-Hans och hans flitiga postvandringar, att "han gick till Sta'n med skattsäden!" — Ock så vandrade gamle Gisle-Hans i all sin tid, i det längsta med lätta steg och alltid lätt sinne, ju lättare alltsom han aflägsnade sig från hemmet, städse en ypperlig sändeman, men en dålig bonde. Men, äfven hans ställning förändrades med tiden och till det bättre; ty, sedan hans söner vuxit upp, fick gubben på gamla dagar till sin förvåning skick-

liga åkrar, han som andra, goda ladugårdsbyggningar och mat i huset [1]).

Sålunda dref i gamla tider något hvar härstädes sin hushållning och sitt inskränkta jordbruk både med ringa håg och föga insigt. Intet begrepp fanns då om att rödja sina ängar, föda sin boskap väl, leda vattnet af åkern, öka förrådet af gödningsämnena, göra jordblandningar, o. s. v., samt isynnerhet hade man ingen tanke på att hushålla med den dyrbara tiden. Det hände en gammal brödlös gårdsrötare i Roma att en hans ko bröt benet af sig derigenom att hon fallit ned genom — fähustaket! dit upp hon uppstigit på gödselhögen, hvilken han under flera år ej kört ut på den svultna åkern; och hos en annan dylik sölare såg man, länge efter det han hade måst sälja gården, så der 8 eller 9 alnar högt upp på stallgafveln en brun rand, som var märke efter dyngstackens höjd, som orörd tillvuxit under långa tider. Men de, som bort veta bättre, voro lika enfaldige: så hade gamle kyrkoherden *Mårt. Sturtzenbecker* i Levide († 1795) ofantliga gödselstackar, dem han så föga begagnade på sitt ej synnerligen feta boställe, att han, utan prut och "mycket gerna", lät en omtänksammare granne (G. Kolmodin) deraf för intet föra bort till dennes gård i närheten "så mycket han behagade". Genom ett så oförståndigt hushållssätt på allt vis, var det ofta stor nöd i landet. Nästan alla år sågos på våren och ej sällan i värsta källossningen bönderna från landets nu för tiden mest sädesrika socknar komma jämte sina tunga träaxelvagnar och små magra *russ* knekande i landsvägens djupa dy, för att tåga antingen till Visby eller någon af hamnarna för att köpa sig säd; och mången bonde stod allt jämt till boks hos köpmannen, fick der låna till skatten och var hans träl, hvarföre han till honom måste lemna alla sina varor stundom till obarmhertigt underpris [2]).

Dock funnos äfven i gamla dagar förståndige jordbrukare, som stundom fingo vackra skördar, ty åkrarne voro små, de kunde göda

[1]) Se: min *Samfärdseln* på Gotland i gamla tider (Land och Folk, 1873).
[2]) *Linné*, Gothl. Resa 1741, sid. 224 och 302.

dem så mycket rikligare och de skötte dem eljest det bästa de förstodo; ja, man sade[1]) att folk i äldre tider sålunda ibland fick lika mycket säd på sina gamla små åkerland som sedermera på de dubbelt så stora åkerfälten, nemligen genom stark gödning: ja, det berättas att man någon gång gödde åkern så öfverflödigt att der blef föga säd, men dess mer ogräs, och det af samma slag som växer på gödselhögarna. — Så väl bland allmoge som andra, finner man då redan landtbrukare, som förde sin hushållning både med förstånd och en viss styrka. *Ava-Jens* på Fårö var så mäktig att han egde hela både Ava och Broa hemman. Sjelf deltog han aldrig i *ut-årkorna*, utan hemma bara snickrade och smidde för att hålla alla *doningar* för gårdsbruket vid makt. Han höll godt bord och hade två dugtiga *tjanstu-drängar*, hvilka alla jämte qvinfolken, arbetade den ena veckan med slåtter, skörd, m. m. vid Broa och den andra hemma vid Ava; dock egde han ingen järnaxelvagn. Jämte sin *gards-man* hade han en stor-båt på 24 tunnors drägt, med hvilken de tvänne gånger om året vid midsommarstid seglade genom Fårösund till Visby med hvar sig 12 tunnor tjära samt fisk och *kut*-späck, för att derföre byta sig till sina nästan enda behof eller salt och järn. — Länsman *Rasm. Lyth* (f. 1719, samt hans son länsman *Joh. L.*, f. 1753), hvilka egde Hallbjäns i Guldrupe, m. m., eller slutligen tillsammans 1¼ hemman, bygde sig *man-byggning* af sten, den första i socknen, hvarest då blott funnos *stuckhus* eller knutbyggningar. På gården höllos tolf kor (omsider ett par oxar), fyra *tam-hästar* och tjugo *skogs-russ* samt deribland en märr, som aldrig varit i sele och blott gick på skogen och bar föl, dessutom en mängd får och getter samt en 30 eller 40 *skogs-svin*, som intill jul gingo vilda på skogen. Utom de vanliga sädesslagen, brukades der ännu mycket *brand-säd* (af råg, korn och slutligen hvete), som såddes på *brand* eller *svidland*. I huset var allt gammaldags: tvärs i fönstersmygarna voro murade stenbänkar med sittbräde på, tolf *folk* eller hela hushållet suto vid samma bord och torrfödan åts på *lang-tallerkar*, brädskifvor, som mellan målen hän-

[1]) Prosten *Isr. Kolmodin* i Eista († 1780) (genom sonsonen D:r Isr. Kolmodin).

ges upp på sin spik. Af söt-saker hade man nog af de 12 eller 14 bikuporna i *gården* [1]), som gaf frukt och humle till husbehof. Till jagten beredde man sjelf krutet. Gamle morfar hade sin näsfägnad medelst *snus-pinan*, hvaruti en bit tobak efterhand gnoddes sönder; och en ålderstigen piga, som i all sin tid tjent i huset, sköttes med ömhet och vördades af barnen såsom en slägtinge. — Prosten *Jöran Ekholtz* i Fardhem (f. 1721, † 1793) var en aktsam hushållare, som skötte sitt boställe, m. m. med mycken drift: han hade 66 nöt-*kräk*, gödde starkt sina jordar, sådde hvete, hade utmärkt trädgård med mycket frukt och humle samt äfven både mullbärsträd och valnötsträd, o. s. v. Men, det som må anses ganska märkligt, är att han (enligt fullkomligt säker uppgift [2]) redan år 1769 rensade 950 famnar dike och lät gräfva nya. — Dessa förbättringar här och der i vårt jordbruk åstadkommos visserligen utan någon större beräkning samt med ringa medel, men städse utan farlig skuldsättning på jorden, helst vår tids vådliga inteckningar då voro alldeles okända, och hvartill ej heller hvarken någon förlagsdjerfhet eller befintliga lånetillgångar gåfvo någon anledning. Men dessa förbättringar i åkerbruket tedde sig visserligen också inom Stadens egovälde. Ty, oaktadt det att man redan 1653 förbudit borgarne att "söla sig med bonde-bruk och deras handtering", hade stadsåkrarna vid Visby alltid varit af stadens innevånare väl skötta, helst de hade rikligare tillgångar på gödningsämnen än *lands-boarne* kunde erhålla; ja, Visby-åkrarne voro nämligen de vackraste och en föresyn för alla. Men det, hvartill stadsjordarna egentligen voro gifna och ämnade, nämligen att bära handels- och fabriksväxter, såsom krapp, vejde o. a., såg man ingenstädes till, utan der såddes och skördades blott råg, hvete, o. s. v., eller liksom bönderne brukade. Ty en gammaldags inskränkt borgarhögfärd, eller det gamla att "ej söla sig med bonde-bruk", hindrade ännu länge mången medlem af Välloflige Borgerskapet att med allvar gripa till plogen och rätt använda Stadens ypperliga jordar. Så var till

---

1) Trädgården. 2) DAG-BOK, m. m., (af J. E.), anf. st. Se: sid. 60, not. 1.

Visby inflyttad en sadelmakare, en tysk som hette *Gerle*, han, som andre burskapsegande och "förenade" handtverkare den tiden, en stolt skrå-man; och då hans son, *Jacob Gerle* (f. 1751), som redan var egen köpman, lagt sig till åkerjordar, vardt gubben deröfver rosenrasande. "Hvad för slag", röt han till den unge åkerbrukaren, "tänker du, son af en hederlig mästare och borgare, bli bonde och efter dig uppföda söner till rackare?!" hvarpå han med den sjelfgjorda nya karbasen så hederligt undfägnade sonen, att denne genast lofvade att sälja bort sina sköna jordar.

Ja, lång var den dvala hvari Gotland i alla afseenden legat försänkt allt från förödelsens gamla tider samt senast efter det stora Nordiska kriget under k. Karl XII med dess långa förderfliga följder af nöd och mångfaldigt elände. Det var först på 1760-talet, eller rättare vid tidskedet af amerikanska frihetskriget (1778), som härstädes uppstod någon rörelse i allmänhet och kanske den första lyftning särskildt för ortens landthushållning.

Emellertid vardt frih. *Carl Otto von Segebaden* (f. 1718, † 1795) landshöfding här 1766, den mest välsignade man och i stort verksamme höfding, som styrelsen dittills sändt att vårda och förkofra Gotland — "hvars make, såsom man yttrat, väl aldrig mer kommer på detta landet". Det var han som mäktade bryta de gamla vanorna och först gaf lyftning åt åkerbruket och hushållningen inom orten och det i alla riktningar: man kan säga, att han här afslutade de gamla åldrarna och införde ett nytt tidehvarf, hvilket han, oaktadt mycket motstånd äfven af dem som skulle veta bättre, framdref genom sin klokhet och embetsmannakraft samt äfven genom egen föresyn; ty han bodde på Roma kloster, hvarest hushållningen allt från början drefs efter bättre grunder än man hittills sett. Om denna hans enskilda verksamhet säges det: "Frih. von Segebaden hade med mycket allvar och genom efterdömets undervisning lärt och uppmuntrat till åkerns stenrödjning, ordentlig dikning, onödig gärdsgårds förminskning samt infört flera förbättrade åkerbruksredskap, mullfösa, tjenligare plogbillar, oxars användande,

hästafvelns förbättring, m. m. [1]). Så väl genom eget föredöme som genom förståndet och kraften i sina uppmaningar uträttade han allt. Ständigt på resor i länet (då alltid en länsman red före vagnen) och under långa besök hos landtpresterna och annat folk af inflytande samt städse mest ute bland bönderna, höll han otaliga stämmor med allmogen, stundom på kyrkogården (såsom uti Hafdhem), då han, sedan många kungörelser utgått från predikstolen, med vishet talade med dem om förnuft och förbättringar i hushållningen, besvarade med tålamod deras enfaldiga frågor, rådslog med dem och väckte hos mången nya tankar till allmän förkofran, fast visserligen ej alla hade förstånd att lyda honom. Det var detta enfaldiga folk, som den oförgätlige landsfadren så ofta hade samladt omkring sig och hvars lycka han grundade redan då och i framtiden. Ty han, en stor och välsignad man och långt fram om sin tid, förutsåg i flera fall stundande samhälls-vådor [2]) samt fattade klart ortens behof och kände sina krafter, dem han brukade som en karl till ortens evärdeliga gagn, lyckligtvis då ännu en duglig embetsmans samfundstankar icke alltid qväfdes af rädslans och småsinnets förenade makter; han förstod att med klokhet och tålamod upplysa de enfaldiga, uppmuntra de rädda och mäktade oftast med sin kraftiga vilja skrämma fåkunnigheten. Också uträttade han mycket genom sitt städse hedersamma hus, hvarest han på sin kammare ofta mottog besök af allmoge och andra samt genom en storartad gästfrihet, så väl på Roma kloster som uti Visby, och till hvars utöfvande hans förmögenhet, såsom egare af Frötuna i Nerike, gaf honom nödig styrka. Utan att anföra alla de förbättringar i allmänhet han inom länet föreslog och lyckades genomdrifva, må här blott nämnas det vigtigaste han åstadkom i och för landthushållningen.

Men, för att få fart i det enskildta anlitade han snart den offentliga styrelsemakten. Redan vid 1769 års riksdag inlemnade von Segebaden en "Relation från Gotland om dess åkerbruk, boskaps-

---

[1]) *Hush.-Sällsk. (gamla) Handl.*, II., sid. 499: anförande af *Pehr Säve*, från år 1797 kyrkoherde i Roma, hvarest von Segebadens förbättrade hushållssätt på det närbelägna klostret lättast erfors.

[2]) Såsom skogarnes förstörelse, bränvinets skadlighet, m. m.

skötsel, fiskeri, bergsbruk, myrodling och storskifte", m. m., hvar uti han, bland mycket annat, anförde, att "Gotland, som eger litet folk och vidt spridda jordegor, har 1100 hemman, men att bonden på hvarje af dessa har blott 24 tunland åker, inga oxar, men 12 hästar", o. s. v., samt att denne är vanmäktig isynnerhet genom jordegornas spridda läge,... hvarefter han föreslog flera förbättringar i åkerbruket, m. m., begärde dertill understödsanslag och sade att han ville visa hvad det genom sådan hjelp en gång kunde bli af Gotland. Man finner att han år 1772 efter möten med allmogen på "allmän sockenstämma grundat en inrättning til Landtculturens upphjälpande, då omsidor af dem beviljades til 16 sk. på hel gård uti 10 år" [1]) (hvilket väl var första upphofvet till vårt Hushållningssällskap, som i snar framtid stiftades), eller såsom hans egna ord derom vidare lyda: "jag har upbragt ett litet årligit sammanskott til upmuntran för nya upodlingar och myrars aftappande, ekebarkens samlande, linfröns sående,... flere tusen famnar dikens gräfvande,... hvarföre premier och hedersmärken blifvit utdeldta"... [2]). Och på de ständiga mötena, tings- eller sockenvis, förmanade han allmogen att småningom förbättra hela sin hushållning genom hvarjehanda nyttiga förändringar och brukssätt, — här förut alldeles okända —, såsom att bättre taga vara på sin skog (hvarvid han förböd bönderna att fälla unga växande björkar till spiselruskor under sommaren och att bruka späda grantelningar till prydnad på *ung-mans-stången* vid sina bröllop) samt att vid gården plantera träd, att rödja sina tillvuxna ängar, skaffa dän *stenkalmarna* ur åkern samt dika bort vattnet och bottensyran, att upptaga *ny-ländor*, afleda vattnet från myrarna (liksom han redan 1768 talat om odlingen af Mäster-myr, om 7,000 tunnland som han låtit afväga och likaledes år 1774 förordnat om "vattenafvägningen af Martebo-myr" om 10,000 tunnland) och att flitigt lägga *stajn-vastar*

---

[1]) DAGBOK, m. m. af J. Ekholtz (anf. st.), sid. 277, hvarest man ser att sockenstämma derom hölls i Fardhems kyrka d. 4 Oct. 1772.

[2]) Till *Jacob P:n Källstädе* i Lärbro och *Mårten Kvie* uti Fardhem (*Landskansl. i Visby*, Afgångna Bref 1774 och 1775, sid. 1).

eller *tunar* af sten, och om hvilka det heter i en bonde-visa från den tiden:

Ha'n I i åkren stenar,
Så lägg dem i *tun* efter lag;
De aldrig skola förruttna,
Men stå till domedag!

samt att borttaga en mängd onödiga gärdsgårdar; äfven som att snarligen lägga sig till bättre bruksredskap, eller järnaxelvagnar, höhäckar, järnpinn-harfvar och framför allt *stick-spadar* för dikesgräfningen, riktiga plogbillar, d. v. s. af järn så att åkern kan bli grundplöjd och att städse bruka mullfösan för dikesmullens utförande, men hvilket nyttiga redskap (såsom man sett här ofvan, sid. 68) tyckes vara uppfunnet af allmogen sjelf, och snart gick hela *två mil* i lån, samt att använda *sladden* till fårornas utjämnande efter kornsåningen; liksom ock att skaffa sig grindar i stället för led (hvilka äro så hindersamma att plocka ned och upp igen, och tiden, sade han, är det dyrbaraste af allt!) och göra broar af sten i stället för trä. Såsom skadligt för ortens hästafvel förböd han allmogen att låta *fasta* hästar[1]) af mindre slag gå på skogen; och äfven tillsatte han *å-fogdar* för att ha uppsyn på fisket, kungsådran, o. s. v. i strömmarna, då lagbrytarens både fisk och fångstredskap togos från honom, och de senare så länge förvarades i kyrkan, hvarpå allt såldes för det allmänna och han fick plikta dertill. Också lät han bygga fattig- och skolbyggningen af sten vid prestgården i Roma, uppförde alraförst båtsmansbyggningar på hela landet och förmådde allmogen (1773) att efterhand bygga sig hus af sten, då alla dittills voro af trä, ja han såg sjelf till grundläggningen af rymliga ladugårdshus (såsom uti Kräklingbo prestgård). Och för att genom binäringar och slöjd understödja landtmannens hushållning uppmuntrade han folket att odla lin, samla ekbark till garfämne, att koka harts och salpeter samt att sjuda potaska af *fräkne*[2]), aska och *släke;* hvarjämte han äfven anskaffade nya gäster på jagtbanan eller orrarna (kanske också tjädern), hvilka han först här införde[3]). Såsom bevis

[1]) Oskurna hingstar. [2]) Ormbunkar. [3]) *Gotlands Alleh.* 1874, n:o 1 och 5.

mer: på von Segebadens medborgerliga mod än försigtighet må nämnas, huru han (1769) räddade det infrusna Gotlands folk från allmän hungersnöd och brist på *så-korn* derigenom att han med våldsam rådighet och på eget ansvar seqvesterade tvänne fartyg med spannemål, hvilka voro vinterliggare i Rone-hamn, hvarpå han lät utdela säden till folket efter gångbart pris.

Bland landshöfding von Segebadens stora hushållningsförbättringar är införandet af potatisodlingen visserligen en af de nyttigaste; men äfven denna sak vann framgång först efter många möten samt genom hans eget föredöme. Då allmogen i början vämjdes vid denna rotfrukt, lät han vid en stämma derom uti sockenstugan i Roma, för att klarligen öfvertyga menige man om dess duglighet såsom föda, sätta en gryta kokt potatis på bordet och uppmanade de närvarande att smaka på. Men då en framfusig bonde mente på att det var svinmat, som baronen kunde äta sjelf, slog han karlen under örat samt åt derpå sjelf upp en potatis: och innan kort hade den goda saken segrat. Ty härvid, liksom alltid, gick han till verks med klokhet, kraft och utförbart föredöme: potatisen, som först kallades *pantoflar* och än i dag ofta nämnas *jård-pärur*, utdelades i början blott stopsvis, och särskilde läromästare sändes kring i socknarna för att visa allmänheten huru dessa nya jordfrukter skulle sättas och skötas [1]. — Oxars användande vid jordbruket, hvilket redan omtalas i Guta-lagen [2], infördes här ock af von Segebaden; men det gick ej lätt. Ty då han först på Roma kloster skulle bruka dessa till dragare, kunde den mäktige husbonden ej förmå en enda af sina tjenare att köra dem, ty det ansågs såsom ett rackararbete. Och då han måst dertill från Småland införskrifva drängar, ville de gotländske stallbröderna hvarken äta vid samma bord eller ligga under

---

[1]) *Hilfeling*, I, sid. 262, berättar efter kyrkoh. Lars N:n Neogards Journal, att denne redan 1749 vid sin prestgård i Östergarn planterat potatis. — Eljest säges det, såsom redan nämndt, att krigsfolket, som efter pomerska kriget återvände hem till Ön, i sina ränslar medfört den första potatisen. — Men först 1775 talas om potatisodling i Fardhems (presträdgård).

[2]) *Guta-lag*, kap. 33.

tak med de föraktade varelserna, hvilka också retades af odygdiga pojkar som pekade finger och ropade: *kudda, kudda* (ko, ko!).

Det vigtigaste för ortens utveckling, eller fullkomliga landsvägar, fans ej den tiden, utan blott de eländigaste *skogs-gatur* eller riktiga halsbrytar-stråtar, så att "man måste gå, i fruchtan at mista Armar och Ben samt at man reste i största lifsfara"[1]). Ja, från Roma kloster eller kungsgård, som ligger 1¾ mil från Visby och hvarest landshöfdingen sjelf bodde, var vägen, som väl borde vara den bästa på Ön, så besvärlig, att, då man derifrån skulle till staden inforsla "landsherrens" spannemål, tordes man ej lassa mer än tre tunnor på hvart par hästar, och ändock måste man, sedan man hunnit ½ mil från kungsgården, eller till de alltid bottenlösa *Stavakviar*, ha der till mötes ett par andra friska hästar, hvilka skulle släpa lasset genom det svåra vägstycket! Att afhjelpa dessa samfärdselns och odlingens stora hinder på Gotland var, utom mycket annat, det storverk som låg före von Segebaden. Ehuru han allt insåg att stora svårigheter skulle uppstå och något hvar förskräcktes af företagets vidd och kostnader, fann han likväl saken vara nödvändig; och så befalde han, och gick stundom till väga med en viljans kraft och hänsynslöshet i medlen, att man kan förvånas. Så t. ex. fingo *Närkarne*[2]), som den tiden plägade på en stadsresa använda bort åt en vecka, en söndag höra uppläsas från predikstolen, att gällets bönder anbefaldes, att den eller den dagen med folk, doningar och dragare oväagerligen infinna sig vid Stava i Bardlingbo (omkring fem mils väg från deras hem) för att under en 14 dagars tid gräfva jord, bryta och släpa sten samt framforsla grus, m. m., för anläggande af ny väg; och när det svåra vägstycket öfver den djupa Lokrume-myr skulle anläggas, måste Fåröboarne tvänne gånger med hästar och vagnar frakta sig öfver *Sundet* till *stor-landet*. Ingen vågade göra invändningar, utan bara lyda samt qvickt gripa till spaden och brottstången. Men, märk väl, den tiden funnos icke blott ej några väg-ingeniörer, utan arbetets förmän voro fogdarne och länsmännen samt gamle förståndiga kyrkvärdar och qvinfolken buro grus i *nät-vannor*

[1]) *Linné*, Gothl. Resa, sid. 193. [2]) Närs-boarne.

eller i hvad man fick tag uti, ty på landsbygden fans knapt en riktig spade, en jernstör eller en skott-kärra! Men, sedan hans högtbetrodde "ordinarie landtmätare" *M. J. Lallenius* (f. 1736, † 1816) gått före med kedjan, utgående från midten af Gamla Torget i Visby, drefs verket med fart, linien till vägen utstakades öfver skogen (stundom medelst ledning af ständig ringning i kyrkorna vid dess slutändar), diken gräfdes, sten framvältrades till underbädd, broar bygdes, o. s. v.; och i spetsen för arbetsskaran syntes ofta "landsherren" sjelf. Sålunda vardt genom von Segebadens vilja och folkets kraft, men utan särskild skatt, våra nya landsvägar anlagda, såsom det uppgifves af 112 mils längd, ett storverk, som synes vara fullbordadt åren 1780 och 83 [1]), och stenhuggaren nämndemannen *Lars Uppegarda* i Vallstena högg (1782) milstolparna, åtminstone inom Norra Häradet. Men ännu voro de nya vägarna ganska ojämna och knaggliga; derföre, berättas det försann, att "landsherren" befallt, att vägafarande ej måtte understå sig resa genom landet med vanliga vagnar, utan i stället bruka sådana, som hafva olika bredd mellan fram- och bakhjulen, på det att hvarje vagn sålunda måtte göra två spår, hvarigenom vägen snarast skulle bli slät och fullt farbar. Nog af Gotland hade fått landsvägar: de tunga bördorna dervid och knotet deröfver äro längesedan glömda, men verket står qvar, som talar om upphofsmannen. Och denne sågs snart med fägnad sjelf försöka de nya vägarna, då han reste ut till Roma eller när han eljest for genom landet, med vanlig herrestat den tiden, d. v. s. i sin stora *karrèt*, förspänd med fyra hästar, och med en länsman i embetsdrägt ridande främst: det var ett fredligt segertåg för vår samhällsodlings yppersta befordrare [2]).

Men af allt hvad von Segebaden gjorde eller tänkte göra för Gotland samt dess odling var dock intet af större betydelse för ortens framtida förkofran i alla afseenden, än hans förslag om egoskifte öfver hela landet [3]). Hvar och en gotländing vet väl alla de

---

[1]) Mina *Gotl. Saml.*, III. *Sägner*, 666, handsk., och V. *Sägner*, 134, följ.

[2]) Min *Samfärdseln* på Gotl. i gamla tider.

[3]) *Handl. i Landtmäteri-kontoret* i Visby. — *L. B. Falkman*, U. Berätt. om en Embetsresa på Gotl. 1850, sid. 145—174.

olägenheter af foror, mångdubblad stängsel- och bruks-kostnad, samt all tidspillan, ohägn, brist på tillsyn och rättegångar, som åstadkommos af våra så oerhördt spridda egor samt den oändliga längden af de kors och tvärs löpande gärdsgårdarna, som, vanligen af trävirke, icke blott öda skogen, utan ock förorsaka på åkrarna skadliga snödrifvor, o. s. v. T. ex. Lukase hemman i Hablingbo har gärdsgårdar af fem mils längd, hvilken gärdsgårdssträcka (1850) uppskattades till 12,523 rdr 30 skill. banco under det att taxeringsvärdet på hemmanet var 4,000 rdr banco. Otes i Sundre (om 325 tunland och med två åboar) har sina egor spridda på 27 ställen och delade i 54 bitar; och de stora *sams-åkrarne Hamaren* i När, *Nöju* uti Lau och *Bunnäs* i Sundre ha delegare inom nio, sex eller tre kyrksocknar[1]); vidare har Kvinnegarda i Hafdhem något mer än tre mils långa gärdesgårdar, och Tom. Matsson, som eger $\frac{1}{12}$ hemman deraf med 146 tunl. egovidd, har för fyra hagar 9,600 alnar *tun* (stängsel), utom för åker och äng, hvilket gör nära lika mycket, således omkring en svensk mil; St. Rödstäde i Bardlingbo eger del inom sju socknar, och Lansa på Fårö har $1\frac{1}{2}$ mil till en sin åker! Och allt sådant hade tillkommit genom arfskiften, köp eller gåfvor under tider, då penningemedel sällan funnos[2]). Således måste, om Gotlands odling skulle bli en möjlighet, den stora saken, egoskiftet, företagas; och von Segebaden beslöt derföre att gripa verket an. Alltså, ehuru blott få förstodo ärendets ofantliga vigt, landtfolket bäfvade tillbaka för omstörtningen, de stora kostnaderna, o. s. v., och hemliga uppeggelser mot verket skedde af "dem som skolat veta bättre", så utfärdade den klarseende kraftfulle landshöfdingen många kungörelser och otaliga möten höllos af honom sjelf, då han under långa samtal meddelade alla möjliga upplysningar i saken och dess stora vigt för landet. Men härunder hade han i längden understöd egentligen endast af den dugliga landtmätaren M. J. Lallerius, någon enda tjensteman, länsman *Zach. Vinter* och en enda bonde *Zakris H:n Nore* i Vamlingbo (se sid. 45); men hela allmogen stod fortfarande som en mur emot saken.

[1]) *L. B. Falkman,* anf. st. [2]) Se: sid. 20 samt not. 1.

Emellertid hade redan 1769 (och återigen 1771) månge i Hobergs Ting till K. Maj:t ingått om storskifte i sockenbyalagen på Gotland, eller lagman *Kristian Gråberg*, *Barth. Rundberg*, kyrkoh. i Öja, kronofogden *Kristian Vinter* samt *O. Wickberg* Domararfve, *Z. Åckes*, *Joh. Botvide*, *L. Sibbenarfve* och *Jacob Mårtens* i Öja, hvaruti instämde öfverjägmäst. *Bredenberg* för 36 kronogårdar i Hobergs Ting, hvilken ansökan också bifölls, under det att andre deremot anmälde missnöje. Men, då Gotlands öfriga allmoge väl visste, att det var meningen att skiftet efter hand skulle fortsättas öfver hela landet, var sinnesstämningen genom många inblåsningar hos allmänheten ganska retad; och i spetsen för hela missnöjet stodo riksdagsmännen *Vilh. O:n Boks* i Stånga och isynnerhet *L. P:n Bolarfve* i Hejdeby, hvilken säges 12 gånger ha varit herredagsman. Men 1772 ingick v. Segebaden till K. Maj:t om igen i samma ärende, hvarom mellan vederbörande under de följande åren skedde flera skriftvexlingar, såsom om landtmätare-arvodet som var högst ringa eller skulle utgå med 25 skillingar specie af hvart ⅛ hemman samt för qvarter, kost och resor en försvarlig bagge af hvart ½ hemman i åtta år; och L. P:n Bolarfve prisar ännu 1779 saken. Redan "till början af Juli 1771 var storskiftes-delningen i Hoborgs Ting utsatt, men måste då afstanna". Men detta "skifte begyntes först i Aug. 1781, hvarom så länge varit handladt", då Lallerius företog att afmäta Vamlingbo, Hamra, Öja och Fide (hvilken sistnämnda socken i det längsta ej ville räknas till *Stor-Sudret* eller Hoborgs Ting), började med Sundre och med tre mans handräckning per dag, hvarefter egomätningen fortgick inpå 1786 och dermed nästan var afslutad inom nämnda ting; då K. Vinter ännu var för saken. Men allt från början och framgent visade allmogen sin ovilja deremot, såsom genom att icke vilja lemna handräckning, upprycka märkepinnarna, skämma taflan, samt vara uppstudsige och "skälmske", hvarunder dock genom vederbörandes vexlande tålsamhet och kraftiga hållning samt särskildt i följe af K. Maj:ts förständigande 1780 mätningen fortgick sin gilla gång tills den åter 1784 måste uppskjutas, då likväl egorna inom Vamlingbo, Sundre och halfva Hamra

voro afmätta. Dock, när verket 1785 började igen, visade sig isynnerhet alla Hamra-boarne genstörtige (sedan den mäktige Kr. Vinter öfvergifvit saken), ja i det mått att Lallerius ständigt hade en kronobetjent till skydd och vittne i huset der han bodde samt laddade pistoler hos sig hvar han gick, hvarunder de missnöjde också gjorde sammangaddningar och sökte sprida missnöjet till de fyra fredliga socknarna; och detta allt ehuru kyrkoh. i Öja *N. G:n Herlitz* och *Z. Vinter* bedt dem att *sinna sig*. Men, när de tredskandes förman, *Nils N:n Skogs* i Hamra en gång sagt: "att, emedan ingen af dem begärt storskifte, så skall allt ske med tvång!" hvilket ansågs hotfullt eller uppproriskt, måste allvarsamma åtgärder vidtagas: Hamraboarne hotades med böter och fängelse samt handräckning på deras bekostnad af artilleribataljonen i Visby till deras tuktan, utom drygt ansvar för en hvar, som intalade allmogen uppstudsighet mot Kunglig Majestäts vilja och författningar. Detta verkade och motståndet var brutet sedan Hamra-karlarne afbedit sitt "orätta begrepp", hvarefter förrättningen utan hinder fortgick inpå året 1786. Emellertid var den egennyttige L. P:n Bolarfve icke overksam vid 1786 års riksdag, hvarest han jämmerligen klagade öfver det landsförderfliga skiftet, då målet åter visades till K. Kammarkollegium och Lallerius, med noggrann kännedom om Gotlands tillstånd, dess behof och det fattiga folkets vilja för saken (men som de icke tordes yttra sig mot de rika bönderna), fick tillfälle om igen "bevisa lagligheten, nödvändigheten och möjligheten af det öfverklagade skiftet". Men intet hjelpte. Ty, utom allt annat, hade Hobergs tingsmän (på Kr. Vinters anstiftan) till Stockholm afsändt en särskild taleman, den nämnda *Nils Jacobsson Rämbs*, för att göra knäfall för kungen och med sina böner afvända olyckan. Allt detta verkade; och k. Gustaf III, som just då behöfde allmogens välvilja för det tilltänkta kriget och annat, lät till Gotlands olycka det stora verket falla, enligt "N. Resolution af d. 27 Juli 1786 om inställelse af hela storskiftet i Hoburgs Ting", som hitkom d. 22 Aug. s. å., hvarjämte K. Maj:t i N. stadgade, med anledning af K. stadfästelsen om skatteläggningen af 1747 och K. Brefvet d. 24 Aug. 1775, att "ingen af

dem måtte påtrugas något storskifte, derest han ej sjelf funne för godt att deruti ingå" [1]), allt till obeskriflig grämelse för von Segebaden och alla dem, som förstodo Gotlands väl, men till dum glädje för de enfaldiga och deras många "förledare, sade han, som städse fiskat i grumligt vatten och hvilket är Gotlands olycka": sålunda och i följe af 1786 års N. Resolution (märkligt nog, utfärdad på Sjusofvare-dagen!) återföll Gotland för långa tider i oreda och dåsig overksamhet. Det är också med anledning af dessa förhållanden som den ädle von Segebaden klagar öfver "vissa s. k. ståndspersoner, hvilka mer en dels icke äro landets barn, men nog skicklige at bemästra sig den enfaldige allmogens förtroende, at inblåsa dem skadliga begrepp och upvigla dem till motsträfvighet emot sunda förbättringars vidtagande". Men dermed var då Gotlands odling och förkofran snödeligen och för långa tider såld åt fåkunnigheten. Och säkert är det, att, om storskifte då skett öfver hela Gotland, hade olägenheterna deraf längesedan varit glömda, och att det nu i stället haft sin folkmängd och sin beväring dubbelt så starka och sin afkastning fyra gånger så stor, hvarigenom Ön också varit af ganska mycket större vigt för Moderlandet och hela Norden, att Gotland, såsom von Segebaden sade vid 1769 års riksdag, kunde bli "folkrikt, ymnogt, rikt, ja mäktigt!" — Visserligen hade landshöfding C. O. von Segebaden ej mäktat drifva igenom allt hvad han önskade för Gotlands förkofran, och frukterna af hans storartade verksamhet mognade ej heller i hans tid; men han hade i alla fall lyckats samla landets andliga krafter och ingifva ortens bästa män en ny håg och många nyttiga åsigter i hushållningen, tankar, hvilka efter honom snart framträdde i full verksamhet, så att stora samhällsförbättringar omsider åstadkommos: han var Gotlands sannskyldige landsfader enligt det gamla begreppet [2]). Också har väl sällan någon embetsman varit så väl förtjent de uttryck af djupaste vördnad och tacksamhet, som Gotländingarne i sista stunden egnade

---

[1]) *L. B. Falkman*, anf. st.

[2]) I hans sigill står: CIVIS. OFFICIA. SACRA.

den store mannen, då han d. 21 Juni 1788 vid Klinte för alltid lemnade orten[1]).

Med det lyckliga Segebadeska tidsskedet tycker man sig snart varsna en bättre anda af medborgerlighet till samhällets utveckling, äfvensom så väl ett förståndigare hushållssätt hos allmogen i spridda delar af länet, som ock hos de högre samfundsstånden en ny håg för krafternas förening till allmän förkofran. Och den första kraftiga yttringen af denna nyvaknade samfundsanda var, att *Gottlands Ekonomiska Sällskap* här stiftades d. 3 April 1791, eller första upphofvet till vårt n. v. K. Hushållnings Sällskap[2]), men som säkert var en utveckling af den här ofvan (sid. 80) nämnda "Inrättning til Landtculturens uphjälpande", som von Segebaden grundat redan 1772. Detta Sällskap — det älsta i riket — stiftades i Visby af fem tjenstemän, nemligen borgmästare *P. H. Grevesmühl*, häradshöfding *C. Fr. Lind* (som var Sällskapets egentlige stiftare och dess förste sekreterare[3]), landskamrerare *Ax. Tigerström*, landssekreterare *Joh. Fr. Sturtzenbecker* och ordin. landtmätare *Magn. Isr. Lallerius*. Och redan d. 6 Juni s. å. inkallades nitton nya ledamöter, eller lagman *Kristian Gråberg*[4]), magistr.-sekr., v. borgmäst. *G. Bacherus*, komminister *Gust. Kolmodin* (snart dess sekreterare), prosten *Joh. Gardell* i Garda, sekret. *Fr. Jul. Leche*, kyrkoh. i Hablingbo mag. *Olof Johansson Fåhræus*, öfver-insp. (tullförvalt.) *J. P. Torsman*, handl. rådm. *L. L:n Fåhræus*, kyrkoh. i Othem, kontr.-prosten *G. L:n Bacherus*, komminister, mag. *G. P:n Westphal*, komminister *Joh. Fr. Bacherus*, handl. *Jacob Gerle*, kyrkoh. i Ejsta, mag. *Mich. Kolmodin*, kyrkoh. i Kräklingbo, kontr.-prosten, mag. *Isr. Johansson Canutius*[5]), handl. *Jonas Engeström*, konsist.-not. *L. L:n Gardell*,

[1]) Utom det oförgätliga minnet af *C. O. von Segebaden*, ega vi uti läroverket i Visby hans porträtt i olja, en äreskänk af hans dottersöner herrarne Anckarsvärd, måladt af Gottfr. Virgin; äfvensom ett medaljporträtt af honom, en gåfva (1875) af major *Ant. Gahne* till Gotlands Forn-sal.

[2]) *M. Fr. Ihre*, Berätt. om Gottl. Läns Hush. Sällskap, 1841.

[3]) "Lagman *Lind*, hvars snille och penna (Ekon.) Sällskapet har att tacka för dess inrättning" (Hush. Sällsk. gamla Handl., I., sid. 104).

[4]) Fader till generalkonsul *Jacob Gråberg* af Hemsö.

[5]) Annars säges prosten *Isr. Canutius* hafva aflidit redan d. 17 Febr. 1793 (Visby Stifts Herdaminne af *O. W. Lemke*).

handl. *G. M. Donner*, handl. v. borgmäst. *C. H. Lange* och härads-höfding *C. G. Silfversparre*, d. v. s. vårt samhälles i alla afseenden mest framstående män, af hvilka Gråberg vardt Sällskapets talman, Lind sekreterare och Torsman skattmästare. Detta visar redan andan inom Gotland den tiden. Det synes på allt att man ville något stort, men saken var ny och man visste ofta icke huru det skulle ske. Emellertid "var Första Beslutet att man skulle utställa åtskilliga allmänna och vigtiga hushållningsämnen till besvarande medelst afhandlingar". Och af sjelfva dessa ämnens beskaffenhet finner man, att djupa insigter uti Samhällets allmänna och Länets enskilda behof och förhållanden, äfvensom en fosterländsk nitälskan lågo till grund för företaget. Statuter antogos och sammanskott gjordes till en kassa. Redan följande året ställdes Sällskapet i samband med Embetsmakten och mottog remisser till utlåtande i anledning dels af K. Maj:ts och dels K. Kollegiers skrifvelser till K. Befallningshafvande; och 1801 å högtidsdagen d. 27 Jan. mottog Sällskapet K. Maj:ts N. sanktion å sina stadgar. År 1808 valdes första gången utskott att bereda ärenderna; och med 1814 ankommo allt jämt skrifvelser från K. Landtbruks-Akademien samt från flera af de efter hand stiftade hushållssällskapen i riket" [1]). Och från 1796 var den insigtsfulle och nitiske Gust. Kolmodin redan Sällskapets sekreterare.

Den kraftiga viljan inom Sällskapet att uträtta något godt och nyttigt för orten gjorde att, utom de vanliga hushållsämnena eller om åker, äng, boskapsskötsel, kalkbruk, m. m., der framhades, talades om och beslöts mycket annat, såsom om räfvars utrotande, salpeterberedning, uthafsfiske, hästslagt, stenhuggeri, tiggeriets hämmande, myrodlingar, djurläkare, fårafvel, ullspånad, arbetshus, väfnader, om tjenstefolket och om inköp af nyttiga böcker m. m.; ja, der kommo på tal flera vigtiga saker, som man ännu ej kommit till rätta med, eller anskaffande af ett experimentalfält af 1¼ tunnland vid Visby och inrättande af en modellkammare, liksom till och med förslag framkommo om sockenskolor, utgifvande af en lärobok för

[1]) *M. Fr. Ihre*, anf. st.

allmogen och Annaler om allmänna hushållningens och handelns historia samt om sockenbeskrifningar [1]), äfvensom det (1820) beslöts att en periodisk skrift rörande landtbruk och hushållning måtte genom trycket utgifvas. Märkligt är, bland mycket annat, att man redan 1797 talar om en vindmaskin [2]), att en djurläkares anskaffande var påtänkt 1804 och att G. Kolmodin 1807 berättar om en plantering af vicker, m. m.

Allt detta, ehuru nyttigt såsom väckelse och upplysning i flera riktningar, kunde blott sällan sättas i verket, ty man saknade länge medlen, de vigtiga penningemedlen, enär kassan, som blott fyldes af ledamöternas tillskott, år 1791 var endast 34 (trettiofyra) rdr 12 skill. och ännu 1806 ej mer än 113 rdr 6 skill., hvarföre Sällskapet i sin första berättelse till K. Landtbr.-Akademien säger: "några publika medel hafva icke blifvit lemnade till vår disposition,... hvarföre Sällskapet icke kunnat verkställa några stora och kostsamma företag,... utan blott mäktat lemna några smärre understöd dels till försök med strömmingsfiske, dels till belöningar för flit och skicklighet i väfnad och andra handaslöjder samt för drift vid rofdjurs utödande". Men ändock var nitet för det allmänna så lifligt, att man af enskildta sammanskjutna medel, utdelade frikostiga

[1]) Några få utkast till dessa *Socken-beskrifningar* finnas ännu qvar, eller af Hafdhem, Vänge, Atlingbo, Källunge, Kräklingbo och Hejnum, 1809 lemnade till kyrkoh. i Roma mag. *Pehr Säve* (f. 1765, † 1837), för att af honom och M. Gustafsson utarbetas. De äro för den tiden af stort värde, ty de innefatta i korthet pastoratets naturbeskaffenhet och omförmäla bergshöjder, åar, stränder, hamnar, utmarker och jordmån, samt tala om kyrkorna, prestgården, folkmängden, fattige, åkerbruket, boskapsskötseln, skogen, vatten- och såg-qvarnar, fiske, jagt, slöjder, afsättning, skatter och båtsmän, äfvensom märkvärdigheter i naturens riken, fornlemningar samt stundom gamla hvarjehanda anteckningar i kyrkoböckerna, ja ock gamla Gothländska ord; hvarutom de innehålla yttranden om allmogens ställning och odlingens tillstånd samt ofta mycken klagan öfver brist på gödningsämnen, mager ängsmark, små åkrar, otillräcklig dikning, dålig afkastning samt allmogens fattigdom och brist på medel till förkofran, hvarföre landtfolket vid missväxt, som ofta inträffar, är oförmöget att bestå af sig sjelft, o. s. v.: allt detta stundom sagdt om våra nu (1875) mest bördiga och förmögna socknar! (Dessa *Socken-beskrifn.* finnas i afskrift uti mina *Gotl. Saml.*, V. *Sägner*, 66 fol., hvarest också finnes *Gotlands Areal-rymd*, m. m. af A. J. Lallér, V: 68; *Gotlands Beskrifn.* af G. Kolmodin, 69; *Om Väderlek, Årsväxt*, m. m. af d:r Isr. Kolmodin, 70; *Tidebok om väderlek, årgång, priser*, m. m. af Båtel Gardstedt, 64, m. m.).

[2]) En vindmaskin fans i Hafdhems prestgård 1799 samt tröskverk 1805.

belöningar af silfverskedar och jettoner för väfning, ylletröjors förfärdigande, odling af lin, plantering af potates (1792, minst 6 tunnor), för trogen tjenst, hästslagt, m. m.; och omsider skänktes till ett arbetshus, till en djurläkare o. a. betydliga summor, såsom 1,500 rdr af förste landtm. *A. J. Lallér*, 5,000 rdr (under vissa vilkor) af handl. *Kristoffer Gazelius*, samt olika tillskott af frih. *Jacob Cederström*, skeppare *Georg Ekström* och flera andra. — Sålunda uträttade vårt Hush. Sällskap redan från sin början visserligen rätt mycket godt, hvilket också synes af dess äldsta Handlingar, som innehålla dyrbara uppgifter om Gotland och dess hushållsväsende samt hvilka först samlades af dess sekreterare (sedan 1817) konsist.-not. mag. *Martin Gustafsson*, då den verksamme landshöfdingen friherre J. Cederström nyligen var blifven Sällskapets ordförande.

Ur nämnda sakrika "Berättelse" (af *M. Fr. I.*) må här i korthet anföras att Ön i äldre tider, d. v. s. före 1791, "afkastade ej på långt när spannemål till inbyggarnes årliga behof, fisket gaf då som nu otillräcklig utkomst åt sina idkare, utskeppningen var hufvudsakligen kalk, som då var fördelaktigt afsättlig, timmerhandeln hade större tillgångar i landets skogar, hemslöjden var mindre väckt, och de märkbaraste binäringarne, tjärubränning och salpetertillverkning, öfvades och bibehöllos för skattskyldighetens skull". Af landets ytvidd, närmast 28 qv.-mil, upptog den öppna åkern endast $1\frac{1}{2}$ (1,54) qv.-mil, äng och betesmark 3,08, utmark, skog och berg 19,93 samt insjöar och kärr 3,36, eller tillsamman $27\frac{91}{100}$; invånarnes antal var (1791) 29,950 och (1840) 41,142. Nu (1841) alstras spannemål ej blott till länets eget behof, utan derutöfver till utförsel 12 eller 15,000 tunnor årligen[1]). Den öppna åkerjorden är 31

[1]) *M. Fr. Ihre*, anf. st. (i korthet): Men, vid jemnförelse mellan Gotland och det närmast lika stora Blekinge, var (1840) det förras afkastning af säd och *små-gröda* (inberäknadt potatis) blott omkring en fjerdedel mot det senares, hvilket landskap också egde 35,676 boskapsdjur (af alla slag) flera än Gotland, som sålunda hade ungefär lika många hästar, men färre får. icke hälften af kor, blott en fjerdedel af oxar och föga mer än en tredjedel af ungboskap, än Blekinge, — o. s. v., så vidt som *M. Fr. Ihre* före 1840 och andre sedermera kunnat utforska och följa ortens hushållning vare sig med ledning af Hush. Sällskapets *Gamla Handl.* (som äro otryckta) eller efter dess *Berättelser* (eller *Tidningar*) af hvilka förstnämnda många för flera år ännu äro otryckta eller bristfälliga eller förkomna. Se: sid. 62, not. 2.

(högst 35) tunland i medeltal på hvarje helt mantal, hvilket, å länets närmast 1,100 tunland, gör 38,500 tunland öppen åker och således 23 proc. mindre, än hvad myrarna, utdikade och odlade, uppgifvas skola utgöra eller 50,000 tunland. Ena delen af Öns åkrar, de s. k. *strand-åkrarne*, vid stränderna och bestående mest af klappersten, gödas med *släke* och bära endast hvartannat år råg (och numera potatis) men som ger det hvitaste mjöl; det andra slaget åkrar, som består af blandad jordmån, brukas af allmogen i tre-säde (somligstäds i två-säde) och gödes mer en dels allt för svagt. Ståndspersoner nytja åkern vanligen i fyr-skifte samt en och annan de senare åren i fullständigt vexelbruk. Rågen är allmännaste sädesslaget, hvetet blott $\frac{1}{10}$ deraf och kornet är af det tvåradiga slaget, det s. k. Gumriks-kornet, som är af yppersta slag och väger stundom 14 lisp. tunnan. Blandsäd, ärter och lin ingå blott till ringa del i vårsädet, samt nästan intet af andra rotväxter, än potatis. Med anledning af den snart öfverdrifna potatisodlingen samt brånvinsbränningen (i 2,507 särskilda pannor) och i följe deraf åkerns otillbörliga utvidgning, klagar Hush. Sällskapet (redan 1818) att hela vår hushållning derigenom mistat sin jemnvigt och inre styrka. Ty vår hushållnings svaghet var ännu länge brist på gödningsämnen, hvilken härledde sig från de dåliga ängarna och en allt för ringa boskaps-*stod*. Så funnos i länet blott 10,530 hästar, 3,132 oxar, 11,291 kor, 7,356 ungboskap och 35,434 får, eller tillsamman 67,743 st. djur[1]). Till plöjning brukade allmogen ännu *drègt-plogen* (kroken) och att stubbplöja åkern hette att *rita,* hvilket kan anses uttrycka, att blott en grund ritsning sker i jordens yta. Likväl ha under de senare åren flera bönder lagt sig till bättre jordbruksredskap: så är *vändplogen* (stjernsundsplogen) (1841) nu allmännare, mullfösan är allmänt men *sladden* ännu sällan begagnad och bill-harfven icke okänd; och först 1840 kunde en täflingsplöjning här anställas. Dock ännu länge var det tidsödande bruket af *val* (slaga) vid tröskningen ett stort hinder för sädesodlingens utvidgning, o. s. v. Ändock äro åren 1826—40 till

[1]) Se not. å föreg. sida.

åker odlade: myrmarker 322 tld, skogs- och hagmark 249 tld, gammal ängsmark 71 tld, d:o sidländ 42 tld samt dessutom 316 tld eller tillsamman 1,000 tld. — Vidare talas i nämnda "Berättelse" utförligt om, bland annat, myrarnas aftappning (enligt uppgjordt förslag af *G. Steffens*, se här nedan sid. 116), kalkbränning, skogshushållning, fårskötsel och väfnadsslöjd, djurläkare, räfvens utödande, fisket, stenhuggeri, salpeter, spinnhus och arbetshus samt färgväxter, m. m.; men det anförda må här vara nog.

Emellertid voro redan före år 1800 tröskverk här i gång och äro länge sedan så allmänna, att ganska få ¼ hemman finnas, som ej ha eget tröskverk, hvilka alla äro förfärdigade af infödde mästare: detta vitnar om att "Gotlands allmoge icke uraktlåter tillegna sig sådana uppfinningar och förbättringar, hvilkas nytta den sjelf inser" [1]). Enligt säkra uppgifter [2]) "bygdes för handl. J. N. Donner på Klintabys det första tröskverk" af fabrikören *Tobias Lang* i Kopparsvik, en tysk ungrare [3]). Men bland tröskverksbyggare af menige man må nämnas: den s. k. "stor-snickaren" *Gabr. Mällings* i Ejsta [4]), som 1807 bygde det första tröskverk i socknen,

1) *M. Fr. Ihre*, anf. st. och *L. B. Falkman*, anf. st., sid. 164.

2) *A. J. Lallér* och *N. Klingvall*, rådman. — Mjölnaren *Sv. Cedergren* i Kopparsvik säger sig (uti Hush. Sällsk. Handl. II., sid. 515) "först uppfunnit, inventerat och bygt tröskverk här på Landet".

3) Denna (f. 1760, † 1836), med ett godt mekaniskt hufvud och på sin tid en temligen bildad tekniker, var en mångfrestande man, som efterlemnat flera skrifter och ritningar öfver sina rön och uppfinningar, äfvensom modeller till hvarjehanda hjul- och qvarnverk samt andra maskiner, m. m., och som nu äro genom hans son, fabr. *J. D. Lang* skänkta till *Gotlands Forn-sal*. Också var Tob. Lang en ifrig odlare, begagnade 1814 vändplog, sådde klöfver och timotej samt försökte odla färgväxter, såsom vejde och krapp, hvarvid han visade att Gotlands-krappen färgade rödare och bättre än den franska, hvarföre han erhöll K. Landtbruks-Akademiens stora medalj. I Kopparsvik bygde han tröskverk, som äfven drefs med vatten eller dragare samt mjölqvarnar, valk, oljeslageri och benstamp, förestod en tid Donnerska såp-fabriken derstädes, sysselsatte sig med stor-fiske och uppfann, bland mycket annat, harpunskott, användt till själ-fångst, eller det samma som norrmannen *Föens* uppfinning att skjuta valfiskar, o. s. v.

4) Enligt sägen skall vår store *Christoffer Polhem* räknat sig i slägt med Mällingskarlarna uti Ejsta och sändt dem åtskilliga vängåfvor; och visst är att en major-mekanikus Polhem mellan åren 1792 och 1805 varit hos dem på besök och, bland annat, skänkt dem en vändplog, ett redskap som bonden ej förstod sig på, men länge förvarades på vinden såsom ett hederligt slägtminne, tills det omsider verkligen brukades i åkern. *Gust. Ad. Kolmodin*, f. i Ejsta 1792,

nemligen på kyrkoh. Gust. Kolmodins gård, Stjernarfve; *Mikaël Gottberg* (f. i Sproge 1783), som tjent 15 år i Eista prestgård, var en lärjunge af G. Mällings och hade i sin tid bygt 156 tröskverk samt 70 qvarnar och sågqvarnar, hvarföre han 1856 fick medaljen "För Medborgerlig Förtjenst"[1]. *Lars Nicl. Åkerman* på Sindarfve i Hemse (f. 1781), en ovanligt skicklig man och Gotlands snällaste tröskverksbyggare, hvilken, utom allt annat, förfärdigade en stor mängd tröskverk, vindmaskiner och qvarnar, först i prestgårdarna och snart hos många bönder; ja, "Hemse-Åkerman" reste med flera tröskverk, som han sjelf gjort hemma, både till Skåne och Tyskland för att uppsätta och ställa dem i gång; samt den älste af dem som ännu lefver; 95 år gammal, *Nils Simundsson Vallin* (f. i Källunge 1780), hvilken har bygt omkring 70 tröskverk, m. m., hvaraf 20 blott uti Vallstena socken. Han berättar, att det första tröskverk han såg var 1795 på Skäggstäde i Källunge; men redan förut fans på Roma kloster ett dylikt, som hade tröskunnan af 7 till 8 alnars tvärmått och flera onödiga valsar, o. s. v. samt var deraf så tungt, att det måste dragas af fyra par starka oxar, hvarföre det också snart måste ändras, liksom efterhand flera af de älsta tröskverken, som voro bygda med vertikalt gående yttre storhjul, inne uti hvilket dragarne gingo, och af hvilka det sista ännu på 1850-talet fans på Värplösa i Björke. Så kommo tröskverken, allt från 1790-talet, hastigt i allmänt bruk öfver hela landet, och år 1799 fans, som sagdt, ett sådant på Klintebys och som drogs af 4 par dragare samt 1800 på Roma kungsgård, hvilket senare äfven dref en stål-qvarn för malning[2]), liksom sedermera efter hand hos flera

---

kronofogde. Säkert är ock, enligt grafstenarnas intyg, att både en Joh. Polhammer Stora Mällings († 1749) och en Christopher Joh:n Polhammer St. Mällings († 1763) under sina grushällar hvila på Ejsta kyrkogård. — *Gabriel Mällings*, "stor-snickaren", var ett mekaniskt hufvud på sitt vis, stortalig och stolt öfver sin påstådda slägtskap med Polhem, hvarföre han också sagt: "Dä' kundi ha' gat flajre store ka'lar, utum Polhem, ör Mällings gard, bara di haddi lärt si' skrejfva!" Och om sin namnkunnige frändes snille yttrade han sig sålunda: "U da han haddi slungi' hop säjna äuträkkningar, gärde'n probatum ej qvadraten u da gick dä ej hop!"

[1]) *Gotlands Läns Tidn.* 1856, n:o 16.
[2]) *Hilfeling*, anf. st., I., sid. 200 och II., sid. 158.

bönder. Ty en hvar insåg genast nyttan af tröskverken för den ofantliga besparingen af arbetskrafter och tid. Derföre skattade gamle *Nårs-Johan* i Gothem, en rik och förståndig bonde (1806), sitt nya tröskverk högre än sina fem stora silfver-pokaler; och inom få år funnos dessa verk uti hvar och hvarannan gård i socknen, liksom de nu för länge sedan aldrig saknas vid något hemman. Detta medförde också snart den vigtiga fördelen, att gotländingen på hösten ofta har sin spannemål till salu i Stockholm förr än sjelfva Mälare-landskapens åkerbrukare.

Allt häraf finner man, att flera omständigheter tillsammantagna verkat derhän att ett nytt lif omsider vaknat inom vår hushållning: de stora krigen på 1700-talet väckte, utom annat, först rörelsen, isynnerhet genom 1788 års krig vann åkerbruket härstädes ansenligt medelst den stora skeppningen af spannemål och andra förnödenheter till hären och flottan och dertill kom slutligen det allt lifvande Segebadeska tidsskedet. Sålunda märktes då snart bland både bildade ståndsmän och allmogen en ny omtanka och verksamhet i gårdsbruket, och det i alla delar af landet. — Kyrkvärden Mårten P:n Karby i Roma (f. 1744, † 1808) och boende i största närhet till kungsgården, var en "hedersman i förstånd, redlighet och gudsfruktan", som lefde på gamla sättet och var af det anseende att landshöfdingarne efter slutad gudstjenst på *körk-backen* gerna talade med honom och ibland också mottog honom hos sig för att samspråka, då "landsherren" sjelf böd honom en välkomstdryck. Han egde ¾ hemman och derpå 10 tunnland öppen åker samt 1 tunnland *Helg'-Gest-jord* (i arrende af Hospitalet i Visby), 7 kor, 6 ungnöt, 1 par oxar, 4 *tam-hästar* (utom föl), 30 får öfver vintern, 3 gamla gäss och 8 höns. Han sådde i skifte årligen 7 tunnor råg, 5 till 6 tunnor korn samt 1 tunna hvete (nemligen gammal hvete, hvilken aldrig blef *grimig*, sotig); och ej sällan hade han säd liggandes på *loftet* året kring. Huset var väl bergadt, der funnos gammaldags silfverskedar och somliga år kunde han sälja ej så litet säd och dertill ett par oxar, som betaldes med omkring 300 daler eller 50 kronor. Hela huslifvet var gammaldags med all

tarflighet och oaflåtlig flit. I början hade han två drängar och två pigor; men då barnen vuxit till, ingen *lajgenes* i huset, utan fingo hans tösar vid 14 års ålder plöja åkern (med hästar). *Man-folken* skulle alltid ha slutat tröskningen och qvinfolken att spinna ull till jul; ullgarnet vardt nystadt *helg-millum* (eller till 13:de dagen) och sedan spanns lin och hampa. Derefter togs i hop med att väfva, hvilket skulle vara slut innan man om våren kom i åkern för att plöja och gräfva; o. s. v. — *Zakris H:n Nore* i Vamlingbo (f. 1746, † 1825) var på sin tid en betydlig bonde och klok karl, ty han var, såsom nämndt, den ende af hela allmogen, som hade nog förstånd att ihärdigt understödja von Segebadens stortänkta förslag om egoskiftet på 1780-talet. Också i sin hushållning var han olik andra, såsom att han var den förste i socknen, som, af bara högfärd sade man, brukade järnaxelvagn, körde med oxar, gräfde dike och hade järnpinnar i sin harf samt "lade så mycket *vast*" eller stengärdsgård; och dertill var han så mäktig man att han kunde bjuda sina gäster en gång öl ur en märkvärdigt stor silfverkanna med pip, hvilken han sades ha hittat i "Stor-åsen", en ör-backe vester om Nore, men hvarest hans förfäder nedgräft henne under ofriden. Dock var hans rätta styrka hans fårahjord af 400 *vinter-lamb*, hvilka om nätterna hvilade i tre *lamb-gifter* eller foderhus och hvaraf han årligen gaf presten 12 *unglamb* i tionde. Då i *Stor-Sudret* all mark ännu var oskiftad kunde en hvar der föda så mycket får som helst, nemligen i bete ute på *vallen;* men det svåra var att under den oblida årstiden åt de många *kräken* skaffa foder. För att vinna detta måste *vallen* ingärdslas till äng, men sådant fordrade mycket arbete och stor *hjälp*, hvilket förutsatte godt förråd af mat och dricka, enär reda penningar till arbetarnes betalning ej funnos: men det förmådde Zakris Nore, emedan han var riker karl, och han lade också oändligt långa *vastar*[1]). Och när

---

1) *Hilfeling*, anf. st. IV., sid. 55. "Redan 1802 hade en bonde i Vamlingbo (förmodligen Z. Nore) på en sommar gräft 700 famnar dike och lagt öfver 1,000 famnar stengärdsgård."

han då, som han brukade för att pröfva sina stengårdars styrka, syntes vandra uppe på dem, uttyddes också detta såsom egostolthet och högfärd. Allt derföre spriddes af illvilja och afund mycket ondt tal om honom, eller att han bara af snikenhet att slå under sig andras marker så ifrigt understödde det olycksaliga skiftesverket; men hvilket var så mycket oriktigare, som just egoskiftet skulle ge hvar och en sitt samt göra allt egenmäktigt inkräktande omöjligt. Emellertid var verkligen Nore-gubben en bonde, som ej var så litet fram om sin tid. Eljest var allt i hans hus gammaldags: hans mor var den sista som red till kyrkan i qvinnosadel, och sjelf bar han på ålderdomen yfvigt hvitt skägg, som var så sidt, att det hängde långt ned på bröstet, hvarför han i tysthet kallades "*gamle Skägget*" af sina många afundsmän, hvilka i alla fall städse fruktade den myndige gubben.

Vidare var bonden *Hans Jakobsson Åckes* i Öja (född omkring 1747 och slutligen mer än 86 år gammal) en af dessa öfvergångsmän bland allmogen, som från den gamla enfalden först lyfte sig till mera förstånd i vårt hushållsväsende. Han var en tyst karl, af kraftig vilja, och en sträng men förståndig husbonde; allt ting i hans hus skulle gå på gamla sättet och alla *årkur* förrättas i det af ålder bestämda kretsloppet. Ofta brukade han enligt fornsed skinnkläder, och på julafton lät han i stugan bära in jul-halm, men som lades blott kring väggarna, hvaruti barnen hade sin ro och sofvo under julnatten. Dock vidblef han ej af bara envishet det gamla spåret, om han såg att något godt och nyttigt kunde vinnas genom ett nytt påhitt eller förändring. Väl kunde han sjelf ej skrifva, men han tillät dock sina söner, som i smyg deri öfvat sig med kolbrända pinnar (ty papper och bläck fans då blott i prestgården) att jämväl få lära sig räkna i enkla tal af en båtsman: och dermed blefvo två af dessa ganska dugtiga herrekarlar med tiden. Men i afseende på hushållningen var Åckes-bonden dessmera en framtidsman. Så var han den förste i Öja som hade järnaxelvagn, hvilken alla betraktade som ett underverk; och från Öland hade han (1798) köpt sig ett par oxar, dem han länge körde

sjelf, ty *sårkarne viddi inti gudt halda ej èsarna*[1]). I motsats till andra bönder den tiden brukade kan knappast *stranden*, än mindre det tidsödande slipstenshygget, och aldrig deltog han i de stundom så indrägtiga men stygga skeppsbergningsäfventyren. Deremot var han en stor *lamb-bonde* och hade 300 *vinterfödda* får samt trenne *lamb-gifter*, en half mil borta från gården. Men dessa måste sönerna hela vintern tidigt om morgnarna och alla qvällar besöka för att släppa in och ut samt räkna *lamben*, äfvensom ej sällan gräfva ut dem, då de lågo inyrade under snön vid gärdesgårdarna, längs hvilka de ibland också måste göra djupa grafvar i drifvorna för att skydda rågbrodden för fårens tand. Mellanåt måste man också köra tallrise till *lamb-gifterna*, hvilket man högg *dar yxi bajt bäst*[2]) eller i den då oskiftade skogsmarken. Men för att uppmuntra *tjanstu-löjden*[3]), som den tiden hade nästan ingen årslön, under dessa flitiga mödor och på det att de skulle vara mera rädda om *kräken*, lät husbonden dem stundom ha några egna får; och ull var bland *sudur-gutarna* ännu nästan det enda bytesmedlet och kostade då fyra skillingar marken. Sålunda, ehuru han ofta hade 14 *husfolk* vid sitt bord, förtärdes i hans hus på året ej mera än en fjerding strömming (som kostade en half tunna råg), men i stället åts, jämte det mjuka brödet, nästan ingen annan sofvel än fårkött i alla skepnader, hvilket oftast var fett och läckert, ty slagtfåren gingo sin runda tid på *bajt-rygen*[4]). Men det var Hans Jakobssons id om jordbruket, som isynnerhet skilde honom från de andra bönderna på hans tid. Han ärfde efter fadren blott ⅛ hemman Äckes, som låg i vanhäfd och dertill var i saknad af *släke*. Men redan i ungdomen köpte han i samma gård ¼ hemman för femtio tunnor råg och hundra ungbaggar. Det var för honom ganska vågsamt, men genom sin kloka hushållning, hvari han troget understöddes af sin dugtiga hustru och husets fyra raska söner, gick han omsider i land dermed; och slutligen köpte han dertill ⅛ mantal Bjärvide, som låg ¼ mil från hemmet och hvarigenom han fick

---

[1]) Gossarne ville ej gerna hålla i tömmarne. [2]) Der yxan bet bäst.
[3]) Tjenste-folket. [4]) Råg-brodden, som betades.

del i det inrägtiga id-fisket uti Petes- och Stock-viken. Denne senare hemmansdel med en 4 eller 5 tunnland åkerodling, brukade han såsom utgård: han hade derstädes uthus af lada och *lamb-hus* (men ingen *man-bygning*); der höllos under vintern blott om nätterna på stall hans *gall-kräk* af *kvejndur*[1]) och *skynningar*[2]) samt *lamb*, hvilka alla mest hela vintern om dagarna gingo ute på *vallen* och blott sällan "från hand" fingo litet foder. Dit gingo från hemmet hvar morgon hans söner, hafvande med sig torrföda (vanligen *ring-pylsa*[3]), bröd och smör), för att först *sysla kräken*, d. v. s. oftast blott att släppa ut dem, samt sedan att med *val* och vid *lyse* tröska den säd, man skördat der. Under tiden hade Hans Jakobsson ändtligen mäktat öfverge sin gamla lilla låga stenstuga, med flatt flistak och jordgolf, som för värmens skull låg mest en aln under marken samt bestod af ett enda rum och hade ett litet fönster, men som dock innehöll en ofantlig *ligge-spis* med stor ugn; och först långt om länge bygde han sig då ny gård med *manbygning* af hvardagsstuga, *ny-stuga* och kammare mellan dem. Men då han, som sagdt, hade ingen *släke*-tägt under Åckes, var det ej lätt att hålla de vidlyftiga åkrarna vid styrka; men med på den tiden alldeles ovanlig omtanke visste han öka sitt förråd af gödningsämnen. Uti *lamb-gifterna* på fältet inkastade han *ruck-jård*, torfvar af ljung, m. m., hvilket allt der slutligen af fåren trampades sönder och brann ihop med *lamb-audungen*[4]): ja, långt framom sin tid i hushållsbegrepp, lät han allestädes i tunnor hopsamla vattnet både efter menniskor och boskap, hvilket efter hand på vinterdag hälldes ut på ängsbitarna, som så medelst buro dubbelt af gräs. Sålunda göddes hans åkrar hvart år rikligen, så att de gåfvo allt vackrare skördar af god säd. Ty han var städse mån om att så ren säd, så vidt sådant var möjligt medelst vindning med väder; och han nöjdes ej mera såsom grannarna med att ur sädesmoen på logen bara rissla ut det mesta af ax och stybbe, hvarefter de, sedan man med några kraftiga svep af en yfvig löfqvast sopat

---

[1]) Qvigor.
[2]) Skurne ung-stutar.
[3]) Smal blodkorf af nöt-tarm.
[4]) Får-gödseln.

af en del agnar, häfde det så orena utsädet i åkern. Men sin säd sålde han aldrig till herrar eller köpmän, utan den lemnade han till sina grannar, nemligen mot löfte att medelst sommararbete betala sin skuld. Sålunda drefs hans gårdsbruk med styrka. Och ändtligen var hans utsäde på hans halfva hemman 4 till 5 tunnor råg, lika mycket korn och slutligen en half tunna hvete, jämte litet ärter hvart annat år samt något linser; och mor satte omsider för ros skull några *jård-pärur* i säng, men hvilket länge af allmogen ansågs såsom herrskapsmat. Derjämte hade han sju kor, fyra *ungnaut*, sedan 1798 ett par oxar, fyra hästar och, såsom sagdt, 300 *vinter-lamb* samt omkring 12 *skogs-russ*, som vintern om gnäggade ute på *vallen*, och så några höns, men inga gäss eller svin, emedan de gjorde allt för mycket ohägn. Såsom binäring jämte gårdsbruket hade han i bolag med några grannar del i en s. k. *sudur-gute-jakt* på en 5 eller 6 läster (som åtminstone till 1798 var helt och hållet riggad med vadmalssegel), med hvilken än den ene eller andre af dem gick till Stockholm med last af slipsten, fårkött, ull, skinn, ägg och smör, men aldrig spanmål; och dermed bytte man sig till järn, salt och läder. Så vardt Åckes-Hans slutligen förmögen karl, säkert en bland de förste af våra bönder som blef det genom ett förbättradt åkerbruk.

Men, för att vid detta odlingens öfvergångsskede ännu framställa några drag af det gamla hushållsväsendet på Gotland och allmogens ställning samt derigenom visa huru trögt jordbruket städse utvecklades, må här anföras några uppgifter i detta afseende allt från 1795, egentligen rörande ett $\frac{3}{8}$ hemman Magnhuse i Gothem. Husbonden var *Carl Sjöberg* (f. 1778, † 1866), länge kapten vid National-beväringen, och som 17 år gammal mottog gården, då modren var husets matmor, hvarutom hans enda gårdshjelp var en 13-årig dränggosse samt en piga. Hemmanet, som var gästgifvaregård, var i största lägervall och hade den sämsta åkerjord i socknen, men ypperlig *slå-mark* och den alrabästa skog samt gaf till kronan 10 riksdaler i årsskatt och något senare 13 till 14 riksdaler. Der föddes då 4 hästar, 6 kor (men ingen oxe), 15 *lef-lamb*,

10 getter och 2 vuxna svin. På gården såddes i början årligen 5¾ tunna råg, (intet hvete), ¼ tunna korn, ett par kappar ärter och lika mycket linser, och sattes der 2 eller 3 kappar potates. Deraf skördades vanligen omkring 22 tunnor råg och 1 tunna korn (eller så mycket som till en mältning), ½ tunna ärter samt 12 kappar linser; och vidare fick han 3 häckar hårdvallshö och omkring 12 *häckar pärr*-foder (på myren). Men hvart år måste han *fara i landet* efter halm samt skaffa sig åtminstone en *läst* eller 12 tunnor råg, 6 tunnor korn och för ¼ tunna ärter byta sig till ¼ tunna hvete [1]), det enda af det slaget, som, oaktadt gästgifveriet, året rundt åtgick i hushållet. Således hade den unge husbonden länge största bekymmer; men lyckligtvis var han en särdeles stark och arbetsför karl, hvilket väl behöfdes, isynnerhet under de sju första åren, då han så strängt måste arbeta och skarpt hushålla för att genom flitiga odlingar och förbättringar på hemmanet omsider kunna tillkämpa sig bergning och sjelfbestånd, hvilket slutligen också fullständigt lyckades. Men något öfverflöd i något afseende kunde ej tillåtas. Så åts i huset hvetebröd blott vid helgerna, socker, sirap och kryddor visste man knappast af, och till tvätt begagnades endast lut-såpa, som gjordes hemma; blott sällan köpte någon bonde den tiden såpa för 2 eller högst 4 styfver. Då kostade en vanlig arbetshäst 6 rdr, en ko 3 högst 4 rdr och en bagge 1 rdr 33 öre; en *häck* hårdvallshö såldes till 5 rdr, en *häck pärr*-foder till 3,50, myr-foder för 2,50 och ett lass råghalm till 1 rdr eller 1,50; en mark smör kostade 12 styfver, ett tjog ägg 12 styfver, en val strömming 4 styfver, 1 tunna salt 2 rdr, råg 2 rdr eller 2,17, 1 tunna korn tretton daler eller 2,17 och en mark humle 12 eller 16 skilling (25 eller 33 öre); ett karldagsverke (utan mat) 6 skilling, (med mat) 4 skilling och 1 kanna bränvin (på krono-bränneriet i Visby) 16 styfver och 6 runstycken, samt enkel skjuts för milen 8 skilling. Då fans på gården till afsalu hvarken smör eller talg;

[1]) "Herr Gustaf på När" (*Klingvall*, † 1798) måste alltid ge två tunnor god Närs-råg i byte mot en tunna hvete (från Burs). Och när han 1796 till sin son, Nils, köpte temligen groft grått kläde, beräknades alnen till 4 rdr och rågtunnan blott till 2 rdr. *Nils Klingvall*, f. 1781, rådman.

men omkring 70 alnar 5 qvarter bredt hvitt vadmal, som väfdes i huset, såldes till *knallarna* för 12 eller 16 skilling alnen. Desse handelsmän betalte för ett gammalt getbockskinn 24 skill., för skinn af gamla får 12 och för sådana af unglam 8 skilling; men ull uppköpte de sällan. Skogen stod då ännu herrlig och nästan orörd. En *kast* kalkugns-ved (3½ aln. lång, 3½ aln. bred och 1¾ aln. hög), som kördes 1½ mil till Slite, såldes för 24 skill., men betaldes på närmare håll blott med 16, ja 12 skilling eller 25 öre! *Val-bräder* såldes för 1,50 eller 2 rdr tolften, då sågningen kostade 24 styfver; men s. k. *timbur* eller med yxa timrade 7 alns plankor med skarpkant (då blott två st. kunde fås ur en stock) och som alltid voro grofhyflade, betaltes (1802) med sju riksdaler tolften. En dränglön på landet var 24 daler (4 rdr) penningar, ett par stöflor, ett par skor, blårgarnslärft till byxor och tröja (intet vadmal bestods), en blårgarnsskjorta och en mark *strump-ull* samt 1 rdr eller 1,50 i städsel; en pigas årslön var 12 daler (2 rdr) penningar, groft blårgarns-*värken* (halfylle) till förkläde, kjortel och tröja (klädningar med lif brukades ej då), blårgarnslärft till en särk, två par skor, en mark *strump-ull*, en lärftshalsduk samt 4 daler (67 öre) i städsel. Sockenhandtverkare arbetade i huset hvarest de under tiden bodde, hade mat och dricka samt arbetade "för styck": landsskomakaren fick då i arbetslön för ett par skor 16 styfver, men en *laup* (¼ tunna) råg för att sy ett par stöflar, hvilket den tiden ansågs såsom ett konststycke; och skräddaren fick i sy-lön för en karltröja 24 styfver, för ett par byxor 16 styfver och för en väst omkring 12 styfver. Allt glasarbete gjordes af *glas-makare* i Visby. Vissa bönder och inhyseskarlar eller s. k. *mästare* gjorde vagnar och slädar, vanliga *arbetskarlar* förfärdigade räfsor, lieskaft, m. m., och sjelf tillyxade man i gården plogar, träpinnharfvar, *skuror*[1]), dynggrepar, o. s. v. Den tiden hushållades mycket med järn: allt gjordes möjligast af trä, vidjor, m. m., och i stället för spik och bultar brukades alltid *dymlingar* eller stora *hälar*[2]), helst af hagtorn eller ene, hvarföre en hvar omtänksam hushållare städse hade hela

[1]) Skoflar. [2]) Små samt stora trä-pluggar.

floar[1]) af sådant virke liggandes att torka. Vid Gothems-stranden hölls för fisket en *tre-männings-båt* och fem eller sex strömmingsgarn, ty *hus-fisken,* som var dyr att köpa, steg i början till fyra tunnor för året. I huset slagtades om hösten en gammal ko, 10 får och två tre svin. — Bondfolket i Gothem lefde högst tarfligt i afseende på bostad, mat och klädedrägt, samt köpte egentligen endast salt och järn, samt voro städse i betryck när skatten skulle ut; och ofta var det allmän nöd, helst om vårarna, för brödföda och isynnerhet brist på foder till de svältande *kräken.* Ty de drefvo sitt jordbruk på eländigt vis och klagade alla år öfver vattenflöde, emedan inga åkerdiken funnos; dock var det redan på 1790-talet en början till diken på Magnhuse. Högst tre husbönder i socknen hade en hundra daler (16 rdr 32 sk.) utlånta, och räntan på penningar var omenskligt hög, eller så att t. ex. *Hvaters-Anders* för utlånta 100 daler tog, utom sina fulla 6 procent, i *villoghajt*[2]) en *häck* hö eller så bort åt; under det att somlige för lånet betingade sig antingen *hjälp* på rågen, en *plöge-dag,* eller att få så litet ärter i låntagarens åker, eller få sig några sågstockar, o. s. v., ja att snåla sig till några snörstumpar till *skäll-band!* och ändock fick den nödstälde ej sällan fara kring flera socknar för att få sig sådana blodslån och sedan städse friskt *spendera* hvar gång han råkade den penningerike storkaxen. Men under en sådan ställning kunde ju jordbruket omöjligen vinna någon förkofran. Dock bjelpte sig ¾ af Gothem-bönderna jämt och nätt fram utan egentlig skuld. Men nu (1868) är hälften af dem förmögna karlar; och då kyrkoherden (redan 1855) erböd dem lån ur kyrkans kassor, ville ingen i socknen låna. — Detta hushållningens tillstånd i Gothem visar vår allmoges ställning i allmänhet på och omkring 1790-talet, o. s. v.

Så började von Segebadens utsäde af förståndiga hushållstankar samt Hush:s Sällskapets fosterländska bemödanden ändtligen gro i landtbrukarnes sinnen och snart bära frukt, hvarjämte flere enskildes föredömen i odling väckte inbördes täfling till jordbrukets förbättring på många vis. Landshöfdingen, amiral *Sal. Maur. von*

---

[1]) Trafvar. [2]) Villiga vängåfvor, öfverränta.

Rajalin (f. 1757, som afgick 1810 och dog 1825) gaf på Roma kloster föredömet af ett "genom odling rätt åkerbruk som lönar sig, samt föregick i trädgårdsskötsel, anlade plantskola för löfträd och uppmuntrade skogsbesparing samt till försök med tröskmaskin, dikesgräfning, m. m. och upphjelpte sina torpares vilkor [1]), samt hade en faderlig vård om alla sina tjenare; hvarjemte kan nämnas att åkerbruket på klostret den tiden, drifvet blott med aderton par oxar, gaf mer inkomst än långt senare då gården sköttes med 30 par dragare, äfvensom att der år 1800 såldes 200 tunnor hvete (till 7½ rdr tunnan) [2]). För en väl skött hushållning efter nyare tiders fordringar utmärkte sig bröderne, handlanden *Göran Mattis Donner* († 1808) på Hallfride i Follingbo och den vackra gården Stafva i Bardlingbo (mellan hvilka den fjerdingsvägslånga stengärdsgården vid landsvägen vitnade om hushållningsplan och styrka, m. fl. hemmansdelar; samt *Jac. Nicl. Donner* († 1809), som, utom hufvudgården Klintebys i Klinte, dersammastädes egde många flera gårdsdelar, alla skötta med full hand och största omsorg. Omkring 1806 sattes vid Ejsta potatis allraförst i åker och 1807 skördades der klöfver; timotej-gräs såddes första gången 1811 i Roma prestgård och 1812 vid Magnhuse i Gothem; hvarunder flerstädes allt bättre jordbruksredskap kommo i gång. Och redan 1802 funnos, som sagdt, bönder, som gräft 700 famnar dike och lagt tusen famnar stengärdsgård. Också lågo allt flere bönder ej mera så tidt i skogen samt förderfvade sina dragare på landsvägen genom körslor med trävaror som föga betaltes; andre af dem voro ej längre så hugade att för *kaupmännerna* göra kalktunnor och forsla *packsten* (läskad kalk) ned på hamnarna; och, hvilket var det märkvärdigaste, en och annan mycket förståndig bonde vågade mot den allmänna meningen för åkern öfverge *stranden*, ty det ansågs af de gamle för stor skam att köpa *hus-fisken!* Och så gjorde snart den äkta gammaldags och sinnesfasta storbonden *Nils L:n Broman* Hau i Fleringe (f. 1766), hvilken dertill var Fåröbo, men som alldeles öfvergaf hafsfisket,

---

1) *Hush. Sällsk:s Handl.*, I., sid. 104.
2) *Hilfeling*, anf. st., II., sid. 158.

bredde i stället *släke* på sina magra *strand-burgar*, fick bra med råg, vardt riker karl och sålde omsider mycket säd till sina fiskande brödlösa sockenboar och annat folk. Efter denna tid var det ej mera så lätt att, icke blott af inhyses folk men af besutna bönder, få köpa både hö och gödsel.

Bland den tidens mest bildade och driftiga landthushållare var kyrkoh. i Ejsta prosten *Gustaf Kolmodin* (f. 1755, † 1831). Han var en bland de förste upphofsmännen till Ekonomiska Sällskapet och alltfrån 1796 till 1817 sekreterare i Hush. Sällskapet, inom hvilken krets han framstälde så många vigtiga förslag samt ådagalade största nit och verksamhet; och jordbruksrön, hushållning och affärer var hans högsta lust. Med någon insigt i kemi och fysik efter tidens mått, var han i allo en praktisk man, samt lika hågad för förbättringar som djerf i hvarjehanda odlingsförsök, kosta hvad det ville; och dertill hade han bästa tillfälle, enär hans hushållsbruk var ganska vidlyftigt. Ty, jämte prestgårdshemmanen af $1\frac{1}{8}$ mantal, hade han stundom nio andra gårdsdelar som han sjelf skötte, eller uti Ejsta $\frac{3}{8}$ mantal Stjernarfve, $\frac{3}{16}$ Råndarfve, $\frac{1}{8}$ Grymlings, och någon del vid Dinse, sam $\frac{3}{8}$ Mårtens i Sproge, $\frac{3}{8}$ Båttarfve i Fröjel, $\frac{1}{8}$ Grajns i Mästerby, $1\frac{1}{4}$ Stensta i Endre jämte kalkugn (som han köpt för 15,000 rdr) eller omkring $4\frac{1}{2}$ mantal, hvartill han egde 11 tunnland af de Bulliska åkerjordarna vid Visby (utom äng och *betning*) och så 10 tunnland derstädes vid södra landsvägen samt del uti Kopparviks qvarnverk, äfvensom hela Lilla Karlsö och hälften i *Stor-ön* (med tillsammans 150 *äj-lamb*)[1]. Till hushållningens drift sysselsatte han sju drängar, en dränggosse och flera pigor, och hade tolf par oxar, sju par hästar, 24 kor och 250 *vinter-lamb*. Också hade han en slup, Bonaparte, bygd på Kronevall (och som på skämt kallades "konsistorium"), hvarmed från början meningen var att efterhand föra i land de ofantlige gödselsamlingarna uti bergsgrottorna på Karlsöarna. Med allt detta var han i landthushållningen en ifrig och mångfrestande man, och så verksam att han ofta kl. 4 om morgonen på en *lång-stig-vagn* for vida

[1]) Ö-får.

bort kring egorna. Han verkstälde många betydliga nyodlingar, af hvilka den å *Brime* uti skogen nära Fröjel-stranden vardt det mest kostsamma företaget. Men när han *grundade* på denna stora odling, rådslog han, såsom han annars ibland plägade, med sina förståndigaste bönder, då en gammaldags gubbe vid Allmällings yttrade: "lät jårdi vara i frid!" Men Kolmodin var en framåtskridandets man och lydde ej forntidsbondens röst den gången, utan satte snart yxan till roten och plogen i jorden. Alltså, sedan den grofva och täta urskogen var fälld, fördes medelst mullfösa och med stort besvär först all matjord nedåt på fältet och den sämre uppåt, derefter jämnades alfven ut och slutligen föstes matjorden ut på det sålunda släta odlingsfältet; dit skulle också Karlsögödseln föras, men som ej blef af. Sålunda blef det en grann odling, som visserligen gaf vackra skördar, sedan allt blifvit satt i vexelbruk af 5 till 8 tunnland i hvart skifte: men man sade, att det kostade mer än det smakade, en sak som den ifrige odlaren ej aktade, för försökets skull. Emellertid var han i mycket en gammaldags jordbrukare: han nyttjade blott *drègt-plog*, stock, harf och mullfösa, men ej sladd, hade det gamla treskiftesbruket med råg, korn och träde samt använde oxar och hade tröskverk (1807); men något särskildt sädesmagasin hade han ej, och oaktadt sina 24 kor i prestgården, var man ej sällan utan mjölk, ty tidens grundsats var, märkligt nog, äfven här ännu, att "båsen skulle vara fulla", fast *kräkens* magar ofta voro tomma. Dock hade han gjort en början med gräsodling och satte potatis i åker medelst spade, ja han hade ju försökt sig med vexelbruk; och dessutom hade han en tobaksodling på ¼ tunnland, som bar sig väl, under det att hans tro-skeppare på "konsistorium", *Siltberg*, som skötte den, sjelf hade en dylik ansenligare odling på trädgårdsland, som bar tobak, hvilken af fosterländske kännare röktes lika gerna som den tidens yppersta republikanska tobak, som kallades "Tretton Stjernor"! Emellertid lifvades Kolmodin till högre insigter i hushållningen särdeles under hans riksdagsvistande 1817—18, då han med allrastörsta uppmärksamhet och glädje besökte K. Landtbruks-Akademien, hennes experimentul-

fält, m. m., och hvarvid man anmärkte, att han "derunder alldeles glömde bort sin eljest så stygga liktorn!"

De många trädgårdarne gåfvo i vanliga år en ofantlig mängd af köksväxter, bär och frukt af alla slag, och stundom kunde man på hösten sända ända till tre hundra tunnor äplen till Stockholm. I huset gjordes mycket bärvin både af röda och hvita *rips* [1]), som gåfvo en förträfflig dryck, äfvensom af *svart-rips*, hvaraf blef ett bittrare men godt vin; och af *stickelsbär* [2]) bereddes ett dråpligt champagne-vin. Dessa bär-viner, som gjordes ankarvis, gästes medelst sifoner, som höllos under vattnet för att hindra luftens tillträde, samt förvarades på dameschaner. Men en ännu större mängd blåbärsvin gjordes, hvilket dracks såsom pontak eller användes i hushållet till gröter, krämer, m. m., och dessutom såldes deraf stundom en half åm till hr J. N. Donner på Klintehamn; äfven var tillgången på de yppersta hallon ofta ganska riklig. Då derjämte på de olika gårdarna funnos några och trettio bikupor, af hvilka somliga voro ofantligt stora, var i huset städse godt om honing, och deraf brygdes mjöd ankartals, ja halftunnan; ibland gjordes också Pyrmonter-vatten. Ändtligen slagtades om höstarne för husets behof sju gödda oxar, m. m. samt 250 får, hvaraf 40 halftunnor kött såldes i Stockholm.

G. Kolmodins hus var det angenämaste man kunde finna: den vänliga värden städse med pipan i munn', den fulltaliga lefnadsglada ungdomen, de gammaldags hederliga sederna samt den stora gästfriheten, — som redan vid första inträdet hade sin afbild i den stora s. k. *sju-kannan* med pip och af ene om sju halfstop godt svagdricka, hvarmed kommande och gående läskade sig —, ett hus som var så lockande för en hvar genom den rika tillgången på mat och dricka, glada ansigten och goda sångar samt derföre också flitigt anlitades. Men dessutom erbjöd hela huslifvet derstädes en den vackraste föresyn af landtlig verksamhet, hvaruti en hvar, barnen, de många tjenarne och arbetsfolket, ja adjunkten och klockaren, alla, med "kära far" i spetsen, hade hvar sitt värf att sköta

[1]) Vin-bär. [2]) Krus-bär.

och svara för: det var såsom en bikupa under en varm sommardag med sitt trefna sus af arbetets flygande fart uti det glada solskenet, fullt af söt lukt och blomsterdoft. Under det att husmodren alltid var sjuklig och sönerna snart reste till Uppsala, lågo alla de mångfaldiga hushållsbestyren på prosten sjelf och husets snälla döttrar: en af dem förestod det inre egentliga hushållet, köksväsendet, m. m., en annan skötte det vidlyftiga gårdsbokhålleriet samt hade bestyret med Karls-öarna, fåren, ullen och slagten, och den tredje tillsåg trädgårdarna, frukten och honingen, äfvensom fiskvarorna, o. s. v.; och så vid allt det yttre den länge klockaren *Göran Lindlöf*, prostens "högra hand", ett sockensnille som kunde all ting, var snickare, slagtare, glasmästare och prestgårdens jägare samt, utom mycket annat, mätte upp all spannemål, tog i socknen upp all slags tionde, planterade i trädgården, klippte buskarna, slagtade bien, o. s. v. Och allt härmed vardt huset ganska förmöget. — Så var prosten G. Kolmodin länge Gotlands mest framstående landthushållare samt dermed en gagnelig föresyn för hela landet och, om nånsin, en värdig ledamot af K. Vasa-orden, hvarutom han också blifvit hedrad med K. Patriotiska Sällskapets medalj, hvarpå han satte stort värde; och sålunda blefvo dess många pigor, drängar och arbetskarlar (och bland dem under 15 års tjenst den redan nämnde skicklige verkmästaren Mikaël Gottberg), utbildade till ett idogt och förträffligt arbetsfolk, som af sin husbonde lärt sig tänka, arbeta och hushålla.

Men allt flere omtänksamme hushållare hade nu gripit till plogen. Bland dessa må nämnas brukspatronen *Gust. Neuman* på Malms i Hellvi († 1823), en hushållsvetenskapligt bildad man, som, jämväl egare af flera kalkbruk och den stora ön Furillen (den tiden så rik på *ad* eller ejder), var en verksam åkerbrukare och genom föredömet på sitt håll en nyttig och eljest mycket aktad medborgare. Häradshöfding *C. G. Silfversparre* var (först på Alleqvia i Endre och sedan på Viflings uti Hellvi) en upplyst och kraftfull hushållare, som på det förstnämnda stället skall ha gräft det första diket i socknen samt sedermera (redan år 1800) på Viflings indelt

egorna på ett förmånligare sätt, gräft djupa diken, lagt vidsträckta stengärdsgårdar, gjort stora nyodlingar, ombygt ladugården, förökat sin boskaps-*stod,* samt ändtligen börjat sköta om sin ängsmark, äfven på försök å holmen i Fardume-träsk, och vid allt detta arbete ej sällan sjelf lagt handen [1]). Prosten *Joh. Westberg* i Alskog († 1833) var en driftig odlare, och lyckades omsider på sina oländiga och sandiga prestgårdsåkrar, som tillförne gifvit klena skördar, vinna 2 till 300 tunnor säd; ja, det sades att han någon gång för ett lass fårgödsel bytte sig till ett lass gråsten för att dermed svalka sina brännheta sandjordar [2])! Detta lockade så småningom allt flere Alskogs-bönder från deras gamla vanor, eller att, i stället för att bara vräka på sjön och isynnerhet att forsla *packsten* ner till Ljugarns hamn samt att hvart år köpa säd, hvarefter de allvarsamt började sköta sina jordar, så att något hvar af dem efterhand kunde sälja spannemål. Prosten *Albr. Ekholtz* i Fardhem (f. 1759, † 1855) hade, utom bostället, en tid flera gårdsdelar och kunde i början af sin långa 62-årige embetstid köpa både hö och gödsel inom gället, hvarföre han väl gödde sina åkrar och fick mycket säd; han var i allt en aktsam hushållare och höll det mest gästfria hus, men hade vunnit sin betydliga förmögenhet genom jordbruket, då han likväl hade god hjelp af sina sköna fruktträdgårdar och ej minst utaf sin odling af den doftrika starka Gotlands-humlen (som är dubbelt så god som den från Småland eller Södermanland) och hvaraf han somliga år kunde sälja 30 eller 34 lisp. torr humle till 1 rdr marken, eller för omkring 600 rdr, då en mark humle den tiden i handel eller byte gälde lika med 6 daler silfvermynt eller 4 skålp. smör eller 4 skålp. talg eller 4 tjog ägg eller 4 st. kycklingar, o. s. v. Doktor *Pehr Säve* i Roma (f. 1765, † 1837), en man med grundlig lärdom, som, så lifligt följde med sin tids bildning och samhälliga utveckling, samt, bland mycket annat, sjelf ofta undervisade i den sockenskola han upprättat i Roma (en af de första i

[1]) *Hilfeling,* anf. st., II., sid. 87 och 112. *F. A. v. Fersens* Hist. Skrifter, V., sid. 239.

[2]) Detta sannar ordspråket: "Bättre köra sten på än af åkern, för den göder", nemligen näfvestora gråstenar på varm åkerjord.

riket); dock hann han med att derjämte sköta en ganska vidlyftig hushållning och fick för den tiden ofta rika skördar. Men detta hade ej varit möjligt på det höfattiga prestbolet af $1\frac{3}{8}$ mantal, om han ej, för att kunna föda en större ladugård, snart köpt sig tvänne egna gårdsdelar, eller $\frac{3}{8}$ mantal Larsarfve och $\frac{13}{32}$ Vällarfve, hvarest funnos goda ängar och betesmarker, men blott föga åker. Sålunda hade han slutligen (1820) en boskapsstod af 80 klafbundna nöt, utom 6 hästar och 40 får, samt deraf riklig gödning för prestgårdsåkrarna. Genast vid sitt tillträde till prestgården (1797) hade han nybygt hela den stora ladugårdslängan och anlagt en den vackraste frukt-trädgård med humleland och stort bi-hus. Han lät städse sin ängsmark blott föga betas, hade dugtiga dragare samt några och tjugo kor (men sålde i sin tid aldrig en droppe mjölk, hvilken i stället gafs bort inom socknen), sådde (1811) timotej-gräs och förändrade redan då sitt gamla tröskverk, som dittills drifvits medelst tramphjul. Allt härigenom vann den flitiga odlaren, oaktadt sitt dryga hushåll, omsider ett hederligt oberoende. Men han skötte allt, både boken och plogen, med sällspord lätthet och drift. Den tiden drefs gårdsbruket städse med många tjenare i husets bröd samt några jordtorpare. Men i alla sina jordbruksomsorger understöddes han troget af klockaren i Björke, den förståndige *Hindrik Gröndal*, som var hans pålitlige *husbonde-dräng* eller "inrikes-minister" såsom han kallade honom, och till hvilken han ock vid inflyttningen till Visby (1821), då han på gamla dagar vardt lektor, öfverlät sina bägge gårdsdelar, tillsammans $\frac{25}{32}$ mantal, af yppersta jord och med orörd skog för 18,000 daler (eller 3,000 kronor)[1]). Prosten *Nils Johanson Herlitz* i Sanda (f. 1766, † 1852) var en drifvande landthushållare, som skötte sina prestgårdshemman med mycken insigt samt efter nyare förbättringsgrunder, hvarföre han ock för sina trägna åkerbruksmödor ofta fick vackra skördar. — Sålunda hade det blifvit en ny fart i hela hushållsväsendet på Got-

---

[1]) Märkligt är, att, 50 år efter detta gårdsköp, betalde trädgårdsmästaren *J. May* för ett tunnland åkerjord uti "Silfverhättan" i Visby lika mycket, eller 3,000 rdr rmt.

land; och mången förståndig bonde hade ryckts med af den stora rörelsen till ett bättre. Men, då man sålunda sett hvilken nyttig föresyn i hushållningen några få bildade åkerbrukare mäktat gifva allmogen, må man anse, att det visserligen är en skada för våra landtmän att Roma kungsgård, som ligger midt på Ön och har den yppersta jord, ej framgent och till föredöme för en hvar kan skötas af landshöfdingarna sjelfva, boende på stället, och af hvilka den siste, frih. *J. Cederström*, afträdde 1831. Men fordom och till omkring 1820 visste man ej af annat, än att hvar och en, som hade jord, bonde eller boställshafvande tjensteman, sjelf skulle sköta sin jord: att ha *hyre-jård* eller att arrendera en gård var då en alldeles okänd sak.

Emellertid hade hushållningen på Gotland inträdt i ett nytt skede. — Isynnerhet vid slutet af de stora krigen (1814—15), som medförde spannemålsprisernas hastiga höjande, utvecklades vårt odlingsväsende ganska mycket. Ty då rågen omkring 1797 blott stod till 2 rdr 32 skill. (eller 2,67) eller högst 3 rdr, betaltes den en 15 eller 18 år derefter med 12, 14 rdr tunnan: och derföre grep något hvar villigare till plogen. Också började allt flere af allmogen sköta sina hemman med förstånd, att de snart hufvudsakligen kunde lefva af sitt jordbruk; och det ansågs snart vara eländigt om en åkerbonde nödgades köpa säd, liksom strandbonden tillförne ansett för skam att köpa sin *hus-fisk*. Och till allmänhetens trygghet för möjliga missväxter blefvo genom landshöfding *C. F. Aschling* (1812 —17) socken-magasin[1]) allestädes åter upprättade, en sak af så

[1]) Redan 1668 egde S:t Maria-kyrkan i Visby sitt eget *sädes-hus* (*J. Wallin*, A. G. W., I., sid. 1370); år 1758 skref landsh. *Didr. Taube*, som kallas "en god herre", till konsistorium om magasiners upprättande på kyrkohvalfven (*O. W. Lemke*, anf. st., sid 548); år 1775 är sockenmagasinet i Lau till kyrkomagasin förvandladt; år 1785 klagar kyrkoh. *Nils G:son Herlitz* i Öja (uti bref till von Segebaden) att han mot sin vilja måst till Regala Bränneriet i Visby lemna säden ur kyrkomagasinet i Hamra, hvilket 1765 om hösten var inrättadt till kyrkans upphjelpande och som genom lån till utsocknes haft sin mesta förkofran, ty dessa betala dubbelt eller 8 kappar i *ocker* på tunnan. — ehuru säden kunnat bättre användas eller till brödföda för socknens nödlidande; år 1803 uppmanas presterskapet till sockenmagasiners upprättande; och 1804 innehöll t. ex. Närs socken-magasin 284 tunnor, samt det i Lau 222 tunnor (*Konsist. Prot.* 1803 och 1804). — *Hush.-Sällsk:s Års-Berätt.* för 1844, sid. 26.

tydlig nytta att hon visserligen ej bort nedläggas. Sålunda tedde sig allt godt och lyckligt för odlingens förkofran på Gotland. Härtill bidrog fortfarande Hush. Sällskapet på flera sätt, dels genom att ständigt hålla landtbrukarnes sinnen vakna för hvarjehanda förbättringar, dels genom meddelande af nyttiga upplysningar och medelst utdelande af offentliga belöningar, samt låns anskaffande till rörelsens underlättande, o. s. v., hvilket allt lifvade landtbrukarne samt verkade bättre insigter och förståndigare bruk uti kalkbränningen, skogshushållningen, fårskötseln och väfnads-slöjden, fisket, stenhuggeriet, samt till befordrande af foderväxters införande, boskapsskötselns förbättring och till allmännare användning af bättre åkerbruksdon samt slutligen till inrättandet af ett arbetshus, m. m.

Under tiden hade odlingen af potates blifvit allmännare, sedan man omsider funnit att den var en smaklig närande föda, som var en god hjelp till bröd under sädesbrist samt äfven till utfodring af boskapen. Och sedan man redan 1805 funnit att af potatis kunde tillverkas bränvin [1]) tog odlingen af denna jordfrukt en förvånande fart: då skulle så mycken jord som möjligt bära potates. Men de närmaste följderna af denna farliga öfverdrift voro alltför vidlyftig åker utan bördig styrka, alldeles för liten höafkastning, ladugårdsdjurens försämring genom drankutfodringen, skogarnes förminskning samt förlusten af mycken spild kraft, som hellre bort användas på ett gagneligare hushållssätt. Och det är med anledning af dessa

---

[1]) Bränvinet är ett gammalt ondt, äfven på Gotland. En folksägen förmäler, att den onde sjelf var den förste "brännmästaren", som först lärde en fattig enka att sjuda *bränn-droppar*, hvarigenom hon snart blef stenrik; och sedan spriddes genom henne konsten till alla menniskor samt dermed så mycket djefvulskap på jorden. — Redan 1662 finner man att dr. Kristina "förundt wår strandrijdare at uti hampnarna bryggia och sellia ööl och *brennewin* (*S. Här. R:s Prot.* 1663), och 1688 talas der åter om "brennewijn"; samt att tre fyllbultar "suto på gålfvet (vid Buters i Vestkinde) och drucko *brennewin*", då L. Buters sade: "jag achtar eij mycket om jag en stig daler i dagh bortslagit, bara eij Kristoffer (Neuman) hemkommit med lifvet (till Lummelundsbruk)" (*N. Här. R:s Prot.* 1663). — Och märkligt är, att von Segebaden, sedan Visbys gamla stolthet, dess börs, vin-huset, blifvit "nedrifvet till gatan", måste "på konglig Befallning" i dess närhet "år 1776 upbygga KRONANS BRÆNNERJHUS i Visby", ehuru han städse klagat öfver "det mycket skadliga bränvins-brännandet samt missbruket af Guds Gåfvor" och fastän bränvin aldrig fans i hans gästfria hus.

förhållanden som Hush. Sällskapet 1818 klagar, helst de alraflesta s. k. hushållare icke använda potatisskörden (af 27,000 tunnors årlig medelafkastning, vid år 1841) till boskapens utfodring, hvarigenom de skulle stärka sitt åkerbruk, utan i stället till bränvinsbränningen medelst 2,507 särskilda bränvinspannor[1]). Men värst var, här som annorstädes, det skändliga superiet, som härmed kom i svang, samt det outsägliga folkelände, skam och skada, som det olycksaliga bränvinet ända till k. *Oscar I:s* dagar bragte med sig för land och folk, ett missbruk af Guds gåfvor, som slutligen äfven i potatissjukan fått sitt straff. — Detta ifriga rifvande i jorden för att allestädes sätta potatis, gjorde likväl att man här och hvar fann jord, som dugde också för andra rot- och gräsväxter; nog af, odling af rofvor, klöfver, timotej, lucern, m. m. blef öfver allt vanligare, en vigtig förbättring, som snart ökade fodertillgången samt gaf kraft åt åkern. Denne, allt flitigare dikad och allt bättre plöjd medelst vänd-plogen[2]) (i början af bonden smidd hemma), gaf allt bättre skördar; och som säden icke mera så allmänt vindades medelst väder och rensades blott med risseln och löfqvasten, utan flerstädes med vindmaskin, vardt vår spannmål vida renare än fordomdags; och man beflitade sig på allt sätt att rengöra den från allehanda *o-frö* och isynnerhet lök, som länge hade gjort all Gotlandsråg illa känd i handeln, ja ibland knapt säljbar: deremot har vårt ypperliga trinda och vigtiga tvåradiga korn, det enda slag som här sås, alltid varit en begärlig vara. En olägenhet, som under de senaste åren uppkommit, sedan boskap och svin ej längre få så fritt ströfva på landsvägarna, är den nu tillväxande mängden af tistlar, kardborrar och nässlor, som nu obehindradt der frodas samt genom fröspridning skada åkrarna.

Länge hade man vetat att åkerjorden på Gotland är af förträfflig beskaffenhet och kan bära väl upp, emedan hon hvilar på kalkgrund eller är mer och mindre uppfyld af kalkstoft, hvarutom

---

1) *M. Fr. Ihre,* anf. st., sid. 15.
2) *Tobias Lang* i Kopparsvik brukade redan 1814 vändplog på gammal jord, samt odlade tidigt klöfver och timotej äfvensom färgväxter.

fet lera och rika mergellager ofta förekomma. Och landthushållare från fasta landet ha påstått, att vår sädesjord är säkrare än någon annan, nemligen om hon får regn; ja, om hon är väl skött och gödd, kan hon ge skörd, äfven om nästan allt regn saknats, helst om hon besås med fjorgammal säd. Omsider började man likväl inse, att den gamla ofta höglända jorden var för sädesbörd den magraste, men att vida starkare odlingsjord fans i den vidlyftiga ängs- och hagmark, som ligger på sluttningen ned mot Öns stora *myrar*, ja att deras *myr-laggar* lätt kunde bli vackra skördefält. Och ändtligen inságo några klarsynte män med allt större säkerhet att dessa vidsträckta myrar dock voro Gotlands dyrbaraste tillgångar för en utvidgad odling af säd och isynnerhet foderväxter, hvarföre de visserligen borde utdikas, äfven derföre att de hindrade vattenflödet från de gamla åkerfälten. I sitt ursprungliga skick och alldeles vattenfylda, voro dessa *land-vatten*, omkransade af skog och lundar, för ögat täcka och en prydnad för den eljest mycket enformiga Ön, och tillika ett kärt hem för flera fiskarter och tjogtals slag af foglar, som vår och höst lifvade deras stränder: gäddor, aborrar, *karusar* [1]), m. fl. sprittade i vattnet, under det att svanar, vildgäss och tusentals änder o. a. der fylde luften med glada ljud — en herrlighet för jägaren och fiskaren! Derföre älskade bonden dessa *myrar* med deras små holmar, ruggvassar och djupa äfjiga träsk, hvarest han stundom *stydade* sin *flatäska* [2]) och kastade sitt nät och vadade med sin håf i det ljumma vattnet; ibland också letade han i buskarna på *myr-backen* efter de stora granna vildfogeläggen, eller slog han vid midsommarstid säcktals feta and-ungar. Och dessutom visste han väl att vattnet för vårfrosten alrabäst skyddar gräsvallen, som kanske gåfve mindre foder om myren blefve utdikad, då också, mente han, Ön säkert skulle mista all nederbörd och brunnarna sitt vatten: att allt detta myrvatten visserligen drog frost öfver hela landet betänkte han mindre, än han isynnerhet fruktade att, i följe af *myrarnas* uttappning, många sqvalt-qvarnar och sågverk skulle stanna och bli obruk-

[1]) Rudor. [2]) Stakade sin ökstock.

bara. — Men, sedan uppmärksamheten inom Hush. Sällskapet en gång blifvit vänd på värdet af våra *myrar*, önskade många allt lifligare deras aftappning och odling, en tanke, som allt från Sällskapets första år framträdt i flera dess afhandlingar [1]).

År 1818 vardt, i följe af Hush. Sällskapets underd. hemställan till K. Maj:t, engelsmannen *Georg Steffens* hitkallad för att på Kronans bekostnad undersöka Gotlands *myrar* och uppgöra förslag till deras torrläggning och uppodlande. Följande året 1819, mätte och afvägde Steffens sjuttioen särskilda myrar, innehållande en vidd af nära 50,000 tunnland, af hvilka bland de största äro *Martebo-* (med *stor-*) *myr* af 10,000 tld, *Mäster-myr* 7,000 tld, *Roma- eller Älnamyr* 3,500 tld, *Elingkuns-myr* 2,300 tld, *Rone-myr* 2,000 tld, *Alvamyr* 2,000 tld, *Hörsne-myr* 2,000 tld och *Hangvars-myr* 1,600 tunnland; och dessutom finnas i deras närhet omkring 100,000 tld betes- och ängsmarker, som lida af stillastående vatten. Om detta Steffens arbete i odlingens tjenst är hans "Berättelse" (af d. 24 Dec. 1819), 68 sid. 4:o, tryckt (i Visby) 1839, då ett exemplar deraf tilldeltes hvarje socken; och deruti yttrar han, bland annat, i slutet: "För att sätta i större ljus förträffligheten och rikedomen af denna Ö, har jag tagit prof ej allenast af matjorden, utan jämväl af underlagren, hvilket... vitnar om deras utmärkt goda beskaffenhet. Under tretton års vistande i mitt nya Fädernesland (Sverige) har jag i de flesta af dess olika landskap haft tillfälle besigtiga alla slags sankmarker, men ingenstädes funnit så mycket förträffligt land under namn af kärr eller myr som på Gotland, och icke heller några som med så mycken lätthet kunna uttorkas och odlas.... Gotland afyttrar årligen 10,000 tunnor spannmål [2]), men bör i stället kunna afyttra minst 150,000; ty icke blott myrarna, utan två tredjedelar af betes- och skogsmarkerna äro vida bättre än de gamla odalfälten. Med ett ord, i allmänhet tagen är denna Ö så beskaffad, att ingen del af Hans Maj:ts länder kan framvisa så mycken

[1]) *Hush. Sällsk. Handl.* I., sid. 343 och II., sid. 951 (år 1821, sid 288, 304 och 343), o. s. v.

[2]) Enligt *M. Fr. Ihre*, anf. st. sid. 10, var år 1840 utförseln 12 till 15,000 tunnor (men 1870 utskeppades omkring 86,000 tunnor, fast mål).

förträfflig jord, skicklig till de bästa odlingar och förbättringar, men som också för närvarande ligger så vårdslösad; ty hvart helst den resande vänder sitt öga visar sig antingen myrland, ängar, betesmark eller skog, som knapt betala landtmannens möda med att hopsamla den usla skörden.... Här behöfs i sanning Lagstiftarens mellankomst för att undanrödja detta hinder, och utan en sådan skall aldrig denna — man kan ej nog upprepa det — högst förträffliga Ö kunna bringas ur sitt närvarande tillstånd af vanhäfd." — Man finner ock att Hush. Sällskapet 1821 af K. Majt begärt understöd af allmänna medel för vattenaftappningar, samt att både *G. Kolmodin* och handl. *E. J. Grubb* för myrodlingar sökt bankolån. Ehuru åter 1839 för samma ändamål statslån söktes, ha "myrodlingarna i allmänhet förfelats derigenom att myrarna äro skiftade på så många enskildta hemman och att dessas delegare, icke kunnat förmås i förening verkställa kanalutgräfningarna, äfvensom att understöd till arbetets bedrifvande medelst räntebärande lån fruktlöst erbjudits. Dock ha ifrån och med 1826 till och med 1840 följande jordodlingar inom länet kommit till Hush. Sällskapets kännedom, eller blifvit till åker odlade: myrmarker 322 tunnland, skogs- och hagmark 249 tld, gammal ängsmark 71 tld, gammal sidländ 42 tld, m. m., tillsammans 1,000 tunnland" [1]).

Under detta tidsskede och allt framgent pådrefs jordbrukets utveckling genom egoskifte och myrodlingar af den kraftfulle, i så många afseenden nyttige och oförgätlige landshöfdingen frih. *Jacob Cederström* (f. 1782, † 1857) [2]), hvilken (jämte det att han här grundade Beväringen, allmänna Brandstodsinrättningen (inom N. häradet) 1827, Landtposten 1825, m. m.), med mycken raskhet och all den styrka han egde dref gårdsbruket på Roma kungsgård och som äfven var betänkt på att utdika och odla omkring 400 tunnland sank mark, som uti Ålna-myr tillhör sistnämnda boställe; och i dessa hans bemödanden för odlingens sak understöddes han med allt nit af förste landtmätaren *Arv. Joh. Lallér* (f. 1781, † 1863). — Men den, som icke blott först fullt insåg det ofantliga

[1]) *M. Fr. Ihre*, anf. st. sid. 23 och 24. [2]) Mina *Gotländska Minnen*.

värdet för rörelse och förkofran, som ligger i våra vattendränkta myrfält, utan härstädes var den alraförste, som grep sig an med en myrodling, var handl. *Edv. Isr. Grubb* (1780 f. i Södermanland, † 1853)[1]. Han hitkom 1808 om hösten och såg Gotland uti dess gamla enfald både i samhällslif, hushållning och affärer, samt fann genast af de låga priserna på ypperlig jord och annat samt af folkets begriplighet och villighet, att här var mycket att göra; och det gjorde han ock. Med sitt utmärkta affärshufvud förmådde han fatta allt i stort; dock slog han sig först på jordbruk. Genast köpte han den gamla gården Takstens i Lärbro, med rymlig egovidd, orörda skogar och Hunnstäde kalkbruk, för 39,000 daler d. v. s. 6,500 rdr eller kronor, ett hemman som sedermera var värdt kanske 100,000 kronor: och det var vid denna tid som han t. ex. lade sig till ett par raska bondhästar för hundra daler eller 16 rdr 67 öre rmt, då en *kast* kalkugnsved såldes för 24 skilling eller 50 öre, o. s. v. I sin håg för myrodlingar ytterligare lifvad af Steffens, började han, efter många jordbyten med tio sina grannar, år 1820 odlingen af Kejlungs-myr (af 400 tunnland), den första i sitt slag på Gotland[2]; dock som denna myr, af hvilken odlades 312 tunnland medelst hackning och bränning, var af sämre beskaffenhet, bar hon föga upp i längden. Sedermera, och i följe af en undersam lynnets ombytlighet, köpte, bebygde och odlade han det ena hemmanet efter det andra och sålde dem så snart de blifvit iståndsatta; men just derigenom kom hans verksamhet och många förbättringar (också hans misstag) större delen af landet till godo. Sålunda, verkande med åsklik fart, spridde han med ovanlig drift öfverallt odlingshåg, undervisning och penningar till folket. Han gaf ock föredömet till större foderodlingar af timotej, klöfver och vicker; hvarvid dock många ansågo, att han med flåhackningen och torf-

---

[1]) Mina *Gotländska Minnen*.

[2]) Den arbetare, som gjorde första hugget med torfhackan vid denna odling, var en värmländing *And. Johnsson*, som G. Steffens tagit hit med sig för att visa gotländingarna sättet att odla *myr;* och var han den samme, som sedermera både 1842 och 1851 såsom statsagronom helt kort besökte Gotland. *E. J. Grubb*, d. y. (f. 1810).

bränningen (helst när de upprepades) stundom skadade jorden, isynnerhet när myllan var grundare. Dock verkade han — såsom andra den tiden — skadligt genom sin stora bränvinsbränning på Takstens; men, så snart han genom amerikanaren Bairds bok om bränvinets skadlighet — hvilken skrift han företrädesvis kallade "boken" —, blifvit riktigt öfvertygad om allt det förderf det medförde, nedlade han tvärt den vinstgifvande rörelsen samt motverkade den med sin vanliga kraft, såsom sjelf första upphofvet till Nykterhetsföreningens stiftande härstädes. Af gladt och hurtigt lynne samt alltid hedersam, var han afhållen af allmogen, hvilken han, efter 40 års härvaro, ständigt prisade för dess raskhet, redlighet och fredliga sinnesart samt goda förstånd, och hvilken han, stundom med egen fara, mer än en gång försvarade mot dåliga herrar, som, efter hans påstående, mycket skadat och försämrat menige man. — Fram på 1820-talet började odlingen af Hejnummyr (då den förståndige bonden *Kristen-Gute* i Bäl var menighetens förman), och vid samma tid likaledes uti Ålna-myr samt något senare i Akebäcks-myr, hvarjemte några mindre dylika odlingar försöktes här och hvar; men allt detta utan egentlig framgång. Ty dervid uppstodo mångfaldiga hinder både i landmånens beskaffenhet samt brist på skickliga arbetsledare, otillräckliga penningemedel, o. s. v., hvarunder allmogen, såsom nyss här ofvan är sagdt, städse visade misstro och ovilja för hela saken.

Under tiden hade flere insigtsfulle och duglige hushållare verkat för åkerbrukets utveckling, på samma gång iakttagande det bästa af det gamla jordbrukssättet, men tillika med öppna ögon för nya tidens förbättringar. Bland dessa må i främsta rummet nämnas prosten *Martin Gustafsson* (f. 1770, † 1846)[1], en man af skarpt förstånd, redighet och stor arbetsförmåga, som, sedan han genom mycken läsning uppfattat alla nyare tankar i hushållsvetenskapen, var landets mest teoretiskt bildade landthushållare samt alltifrån 1817 vårt Hush. Sällskaps sekreterare, hvilken syssla han förrättade med största nit och det allvar, han ådagalade i alla sina

[1]) Min *Samfärdseln* på Gotland i gamla tider.

handlingar. Derunder skötte han sina arrendejordar vid Visby efter strängaste hushållsgrunder, dock mera till nyttig föresyn för andra, än just till största fördel för sig sjelf. Och var det hans största nöje och bästa vederqvickelse, att, efter dagens sitt-arbete med pennan, besöka den stora trädgården öster om staden som han anlagt och för hvars blomstring han sjelf valt hvarenda kärna samt med egen hand både satt och ympat hvart enda träd. — Handl. på Slite *N. L:n Eneqvist* (f. 1785, † 1848) var en i allmänhet bildad man samt skicklig och ifrig jordbrukare, som, då hans väl skötta åkerfält mest lågo i närheten af den ofta besökta hamnen, verkade genom föredömet på landtmännen i egnden. Sjökapten *Rolf Ödin* på Boleks i Eskelhem († 1852), var en utmärkt landthushållare och odlare, som hade ett vackert åkerbruk och här först skall ha infört raps samt anlagt stora trädgårdar med de finaste frukter, såsom Stenkyrke- och qvitton-äplen, aprikoser, vinrankor, m. m., hvarför allt han 1839 erhöll K. Landtbruks-Akademiens stora medalj. Och handl. på Kappelshamn, den gammaldags hederlige *H. P. Westöö* (f. 1787, † 1862), som "hade det bredaste mat-bord" på Gotland[1]), var också på sitt håll en god föresyn genom vidgade vackra odlingsfält, samt äfven så *Gahnarne*, far och son, på deras urgamla gård Gane i Bäl, genom en förståndig och stark hushållning; och jämte dem den ofvannämnde kapten C. Sjöberg, hvilka senare alla, såsom stående midt bland allmogen, voro ganska nyttiga, emedan de genom föredömet af ett förbättradt hushållssätt, eller med dikesgräfning, gräsodling, o. s. v., drogo allt flera yngre bönder från *stranden* och skogskörslorna till plogen. — Men vid slutet af 1820-talet hade landet under flera år (1826—29) pröfningen af svåra missväxter, då mången måste bita i nödbröd af uslaste slag samt en oxe såldes för 20 rdr, en ko för 8 eller 6 rdr, o. s. v., och då sköna hemman slogos bort för en ringa penning. Likväl hugnades snart, efter dessa hårdår med sina nyttiga lärdomar, landtmannen åter af goda årgångar, då odlingen igen tog ny fart. Genom kraftfulla bemödanden lyckades det den driftige pro-

[1]) Min *Samfärdseln* på Gotland i gamla tider.

sten *P. Vallgren* (f. 1798, † 1856) att 1844 utdika och odla Burgemyr i Ejsta af 150 tunnland; ett företag, som omsider icke blott bar sig väl för honom sjelf, men isynnerhet snart blef af största nytta både för socknen och hela egnden derigenom att betydliga vidder af ypperlig jord sålunda torrlades och vunnos för åkerbruk och gräsodling. Vid samma tid utdikades och odlades kyrke-myr i Atlingbo af 60 tunnland, äfvensom dylika företag pågingo vid Lillåkra i Bardlingbo samt (från 1845) uti Linge-myr; och när odlingen sålunda der kommit i gång, visade det sig snart, att det är Öns södra del, som är eller kunde bli den mest sädesbördiga, nemligen om de vidslagna *myrarna* der öfver allt blefve utdikade och lagda under plogen.

Emellertid hade landshöfding *M. S. von Hohenhausen* (f. 1790, † 1849) [1]), "redlig, ridderlig, pröfvad i krig och fred", i 18 år med utmärkt fosterländskt nit förestått länet, vidgat Hush. Sällskapets verksamhet och i flera afseenden befordrat odlingen: under hela sin embetstid befans han alltid i spetsen för alla nyttiga företag, städse utan fruktan och ofta med enskild uppoffring. Så hade han 1831 (och 1835) ordnat sockenmagasinerna, hvilka (1849) egde 10,231 tunnor spannemål och 19,300 rdr bko (sedan folkskolor och allmänna bygnader dermed blifvit bekostade). År 1831 blef torghandel i Visby påbuden; s. å. dubbel postgång mellan Gotland och fasta landet utverkad, samt stadigare ångbåtsfart 1833 mellan Ön och hufvudstaden åstadkommen. En djurläkare för länet antogs 1833, brandstodsföreningen (inom S. Häradet) inrättades 1835 och 1836 stiftades Gotlands Skarpskytte- och Jägare-Gille, visserligen för jagtens vård, men hufvudsakligen för att bilda säkra skarpskyttar till Öns försvar. Årliga boskapsmarknader kommo till stånd 1836 vid Visby och Grötlingbo, samt på Slite 1837. En Nykterhets-förening för hela länet stiftades 1840 med all framgång och till stor nytta; och s. å. infördes de första täflingsplöjningar under Hush.-Sällskapets ledning äfvensom den första utställning af redskap, m. m. Utom allt detta hade v. H. (1847) fått i gång en lägre Landt-

[1]) Mina *Gotländska Minnen.*

bruksskola (med årligt statsanslag af 1,060 rdr bko) på Stenstu i Endre (hvilken 1851 flyttades till Rosendal i Follingbo, sedermera 1857 till Nygårds i Vesterhejde och sist 1865 till Värplösa i Björke). Härjämte hade v. H. (från 1841) låtit anställa s. k. Hushålls-soiréer, på hvilka Hush. Sällskapets ledamöter (jämte inbudna gäster) sammanträffade under vintermånaderna, att till nytta och nöje samtala om hvarjehanda hushållsämnen och gjorda rön, eller för att om dylika saker åhöra korta föredrag, såsom af landssekret. dr *L. Hambræus*, ingeniör *L. J. Ehinger*, lektor *C. Cramér*, med. dokt. *Isr. Kolmodin*, prosten *P. Vallgren*, prosten *M. Klintberg* i När, (rekt. *J. N. Cramér*), kapt. *Längstadius*, räntmäst. *M. Fr. Ihre*, kronobefalln.-mannen *G. Lindström*, första landtmätaren *A. Asplund*, prostarna *Joh. Gahne*, *S. J. Ihre* och *P. Widmark*, andre landtmätaren *L. Cedergren*, doktor *C. F. Appeltofft*, länsbokh. *H. Wolff*, samt häradshöfd. *A. L. von Strussenfelt*, m. fl., äfvensom ypperliga teckningar af forna hushållssätt, m. m. på Gotland af *M. Gustafsson*, *C. Sjöberg* o. a.; men dessa så nyttiga hushålls-soiréer dogo beklagligen ut med den ädle stiftaren. Sedan v. H. och andre inom riksdagen och hos Styrelsen samt hemma uti vår Hamn-direktion länge arbetat för förslaget om en yttre hamnbyggnad med vågbrytare vid Visby, började detta storverk 1842 (fast olyckligtvis efter en alldeles felaktig plan) med statsbidrag af 79,000 rdr bko, hvarföre han hade grämelsen se dess första förstörelse (1845). År 1842 inrättades Navigations-skolan i Visby och s. å. utverkades ett statslån af 50,000 rdr bko för myrodlingar. År 1843 stiftades (på förslag af E. J. Grubb d. ä.) K. Carl Johans-fonden till Landsfadrens minne. År 1844 utgafs på trycket en Märke-bok (rörande nytt sätt att märka boskapen) för länet; och 1845 blef kalkbränning för alla (men mot Länsstyrelsens afstyrkande) frigifven, hvarigenom skogens förstörelse beklagligen påskyndats. Också utfärdades år 1847, med anledning af det hejdlösa sleepers-hygget varningar mot misshushållning med landets skogar. Ett nytt förslag rörande skiftesverket [1]) framlades 1848 till pröfning, men blef af landets hemmansegare förkastadt;

[1]) *Berätt. uppläst i Hush. Sällsk.* 1850, sid. 4.

och samma år kungjordes om en boskapsutställning med utfästade belöningar. Och 1849 föreslogs bildandet af ett bolag till boskapsförsäkring mot sjukdom, m. m., m. m.; och slutligen finner man, att Hush. Sällskapets kassa, som 1831 hade en behållning af 1,539 rdr bko, år 1849 egde 2,517 rdr bko[1]. Dessutom hade mullbärsplanteringen och silkesodlingen blifvit befordrad, odling af rapsat, gul lucern och jättegröe samt lärkträd införd, ett tegelbruk på Ekholmen i Vestkinde grundlagdt (1839), länets alla sockenmagasin blifvit öfvervakade, skriften "Läsning för Folket" spridd bland allmogen och hamnbyggnadsarbetet i Visby tillsedt och ledt med största nit af v. H. sjelf, o. s. v. Äfven skref han i "Berättelserna" sjelf välvilliga uppmaningar, t. ex. om vigten af allmännare folkupplysning, om sparsamhet och nykterhet, om varsamhet med lån, vård om skogen och ekskogen isynnerhet (sedan denna 1833 fått inlösas) samt om vådan af att förstöra matjorden genom upprepad hackning och bränning, m. m., m. m.

Emellertid hade Gotland i och för sitt åkerbruk och sin hushållning alltför länge lidit af jordegornas orimliga blandning samt deras hinderliga aflägsenhet från egarens hem, en olägenhet, som under von Segebaden höll på att afhjelpas genom egoskiftet på 1770- och 80-talet. Men detta storverk blef ju (som här ofvan är anfördt) afbrutet 1786; och dertill kom den skadliga efterlåtenheten, att, sedan genom skiftesstadga af 1827 laga skiften påbudits öfver hela riket, gjordes genom K. Brefvet af 1832 för Gotland det undantag, att de hemman, som redan undergått storskifte, skulle dervid förblifva orubbade. Likväl skedde, allt oaktadt, då och då några skiften, hemmansklyfningar, egobyten, rågångsförrättningar, m. m.[2]), och för att hvad görligt var alltjämt pådrifva och befordra egoskiftet, höllos derom många möten, såsom 1842 samt 1848, fast städse med ringa framgång, såsom man sett[3]). Men ändtligen, då den hederlige och i alla fäderneslandets sista krig utmärkte general *G.*

---

[1]) *Berätt. uppläst i Hush. Sällsk.* 1850, sid. 1—14.
[2]) *Berätt. i Gotl. L. Husk. Sällsk.* för 1849, sid. 35.
[3]) D:o d:o » 4.

J. af Dahlström (f. 1785, † 1867) här var landshöfding (1849—58), tog egoskiftet lyckligtvis raskare fart. Ty orten besöktes 1850 af landtmäteri-öfverdirektören *L. B. Falkman* sjelf, som angående skiftesväsendet stälde ett upprop till "bönderna på Gotland", hvarjämte han i sin Berättelse till K. Maj:t s. å. ådagalade, att Gotland är i behof af en bättre egoindelning, att en sådan skall bidraga till Öns synnerliga förbättring, att verkställandet deraf är lika möjligt der som i andra landskap och att den också visserligen kan ske [1]), m. m.; då allt fullständigt vardt allmänheten meddeladt genom en på landshöfd. G. J. af Dalströms bekostnad 1850 tryckt skrift "Om tillvägabringandet af Laga skiften på Gotland", som blef hvarje gård på landet kostnadsfritt tillstäld [2]); och hvarpå K. Maj:t i N. stadgade: att Ön skulle i vissa skifteslag indelas, att besvär derom skulle upptagas och afgöras af K. Befallningshafvande samt hos K. Maj:t fullföljas, att 2:ne mönsterskiften skulle på allmän bekostnad verkställas, samt till hvilka åtgärders utförande högst 4,790 rdr bko blifvit af statsmedlen anvisade. Sedan ytterligare om ärendet 1852 hållits möte med 89 socknar och 1855 med 42 jordegare, hvarom "Handl. rörande Laga skifte på Gotland" (tryckta i Visby) blifvit utdelade, vardt slutligen genom K. Kungörelsen om laga skiften på Gotland 1859 bestämdt, att ⅓ af skifteslaget skulle ega skiftesvitsord, hvarjämte det i kraft af K. Skiftesstadgan af 1866 medgafs, att underställning till egodelningsrätt först då bör ega rum när egorna icke kunna i fyra skiften läggas. Först derefter började det gå mindre trögt med egoskiftet inom Ön; och sedan några goda år inträffat, såsom 1869, o. s. v. och egoblandningen slutligen blifvit alltmer kännbar och verkligen odräglig, verkstäldes allt flera laga skiften, hvilka åter, genom rubbningar i egorna som deraf uppkommo, snart föranledde än flera skiften. Så kom då, oaktadt allt enfaldens motsånd, det af alla kloka hushållare under nära 100 år efterlängtade skiftesverket här ändtligen till stånd och i full gång,

---

[1]) Det var redan 1786 som *M. J. Lallerius* om igen bevisade "lagligheten, nödvändigheten och möjligheten af det öfverklagade skiftet!"

[2]) *Berätt. uppläst inför Gotl. L. Hush. Sällsk.* 1851, sid. 45.

fortgår nu (1876) och är snart i god fart inom alla socknar, visserligen till ortens förkofran, fastän genom allt för många jordegares kortsynthet och oförstånd mycken samt alldeles onödig förstörelse af skog synes dervid ej kunna undvikas. Men också andra för hushållningen vigtiga åtgärder och förslag förekommo denna tid: så hölls (1852) det första landtbruksmötet (på *Rosendal*[1]), s. k. "Underafdelningar" eller landtmanna-föreningar kommo s. å. till stånd (under ledning af *G. Kolmodin* och *Fr. Schüberg*), fiskeriförsök (anförda af *Ferd. Hägg*) skedde i öppna sjön, odling af Bayersk humle drefs först (af *L. N. Eneqvist*), man gjorde flera försök med odling af hvitbetor, förslag om tillgodogörande af bränntorfven uti Öns myrar framstäldes (af *C. J. Bergman*) och fråga förekom om bildande af en hypoteks-förening, o. s. v. — Såsom utmärkte landthushållare inom orten må här nämnas, handlanden *A. E. Lyth* på Rosendal, jägmästare *F. Schüberg* på Skäggstäde i Källunge, kapten *Cl. Hedström* på Träskvälder i Tingstäde, f. d. riksdagsmannen *Olaus Svedelius* på Skäggs i Vestkinde, löjtn. *Nils Gregersson* vid Botvide i Sanda, kronofogden *G. A. Kolmodin* vid Stenstu i Endre, f. d. riksdagsman *Ingemund Odin* vid Odvalls i Linde, kyrkoh. *Chr. Nordvall* i Atlingbo och handl. *Lars Kolmodin* på Malms i Hellvi.

Först i *Hush. Sällskapets Berättelse för år 1845*, sid. 14, omtalas ett myrodlingsföretag i största mått samt af högsta vigt för vår Ö och hennes framtida förkofran, eller det Gotländska myr-bolaget, som "för odling af åtskilliga af Landets större myrar lärer bildat sig och äfven sålunda trädt i verksamhet, att Bolaget låtit inköpa myrlotter i skiljda trakter af länet". Detta bolag, som, för dess vidt omfattande syften, blott kunde utföras med förenade krafter, stiftades af konsul *L. N. Eneqvist*, grosshandl. *L. J. Hierta*, stadsmäklare *J. Holm* och landssekreterare *L. Hambræus*, och i hvilket grosshandl. *C. Fr. Liljevalch* sedermera inträdde. Snart började de med all kraft det storartade företaget (som omfattade

[1]) Sedermera ha landtbruksmöten blifvit hållna vid *Skäggs, Nygårds, Lillåkra, Visborgs kungsladugård, Suderbys* i Vesterhejde, *Länna* vid Visby, *Takstens, Hässelby* i Linde, *Vårplösa, Furubjers, Gudings* i Alva, *Gane* och *Burge* i Levide.

icke mindre än Elinghems-myr af omkring 2,300 tunnland, Martebo-myr af tillsammans 10,000, Rone-myr af 2,000, Alva-myr af 2,000 och en del af Akelause-myr af omkring 800 tunnland) först medelst inköp af flera hemman derjämte ock en mängd särskilda myrlotter samt sedan sjelfva myrarbetet eller gräfning af kanaler, ändlösa laggdiken, m. m., bergsprängning, vattnets afledande, omsider vallarnas odling medelst att hacka och bränna samt ändtligen uppbyggande af nödiga hus och ladugårdar, o. s. v., allt med ofantliga kostnader, hvarefter man hoppades vinna skördar af foderväxter, hvitbetor, rofvor, raps och säd samt bayersk humle på bolagets hemmansdelar af gammal fast jord, utom outtömliga tillgångar af bästa bränntorf. Men snart uppstodo ganska många hinder både i företagets flerfaldiga egna svårigheter, som ock uti att kunna anställa skickliga arbetsförmän, hvilka också egde förmågan att klokt te sig med allmogen, m. m., hvarutom innan kort uppkom ett starkt motstånd af menige man, hvilka, nöjde med hvad deras myrar redan gåfvo i foder, fisk och jagtbyte, sågo med sneda ögon de obudne "herrarnas" intrång inom deras gamla råmärken samt bäfvade tillbaka för de hotande ofantliga odlingskostnaderna och betviflade vissheten af de förespeglade fördelarna, utan att besinna G. Steffens anförda intyg om saken och att, om verket hade företagits med enighet samt utförts med samlad folkkraft, hade svårigheterna omsider blifvit öfvervunna och fördelarna af arbetet gifna: allt häraf och allt oaktadt uppstod misstro, ovilja, envist motstånd och långa rättegångar, hvilket under många år hindrade och förlamade arbetets fortgång.

Men omsider var *Gillis Bildt* (f. 1820) här landshöfding, en man, som så väl förstod Gotland, dess läge och behof, genast vann allmogens och allas förtroende samt under sin korta embetstid (1858—62) skaffade orten så många fördelar, såsom Hypoteks-föreningen, undervattenstelegraf till fasta landet, en 3:dje prov.-läkare och planterings-gillet i Visby, hvarutom fråga nu väcktes om en ränte- och försäkringsanstalt inom länet samt underdånig hemställan skedde om införande af laga skiften och om ändringar uti

stängsel-författningen, o. s. v. Och honom lyckades det att (1860) tillvägabringa en förlikning mellan lottegarne i Martebo-myr (genom den lika skicklige som med allmogen hemmastadde och tålsamme landtmätaren *Ludv. Fegræus*); men då var dess värre redan den bästa hågen för saken borta och kraften icke mera så samlad. Under tiden hade L. N. Eneqvist, sedan lottegare både inträdt och utgått ur bolaget, städse fått vidkännas dryga kostnader för odlingarna och arbetets ständiga drift; hvarefter bolaget beklagligen upplöstes 1864, då L. J. Hjerta genom köp erhöll hela Martebo-myr och L. N. E. ensam blef egare af Rone-, Alva-, Elinghems- och en del af Akelause-myrar, jämte tillhörande gårdar. Sålunda vanns ej, sedan krafterna blifvit splittrade, allmogens motstånd varit så långvarigt och företaget oaflåtligen fordrat så oerhörda summor, bolagets stora mål, eller dessa förträffliga myrars fullständiga torrläggning och odling, då fördelarna för Gotlaud blifvit oberäkneligt stora, nemligen när dessa våra vattendränkta fält, i stället för att blott alstra starr, frost och osundhet, kommit att bära godt foder, hvitbetor (som ha den största sockerhalt) och omsider spannemål samt dessutom lemnat bränntorf af yppersta beskaffenhet. Det var ej underligt att flera misstag skedde vid det stora verket: det är sant, att det fans guld, mycket guld på botten af företaget, men detta fordrade också millioner, ja flera än man beräknat; men i alla fall kan ej allt göras med bara pengar: dessutom fordrades alltför mångfaldiga insigter, både den erfarne jordbrukarens vid sjelfva odlingsarbetet och den naturkunniges vid bedömande af myrens, markens, träskens, hällens, vattnets och äfjans väsende, motståndskrafter, ja öfvermakt; ej heller bedömde man riktigt allmogens ställning till företaget, menige mans mångtalighet, lynne, rätt och gamla tycken samt dess härdiga motvilja. Också hade man för brådt om eller väntade sig alltför snara frukter, hvilka här vid lag voro omöjliga. Ty, då man i köpenskap och handel kan i ett ögonblick göra stora vinster genom ett lyckadt tärningskast, tillfalla deremot frukterna af ett odlingsföretag icke dem som först gripa till spaden, utan kanske deras sonsöner, eller vanligen först efter århundraden. Derföre borde my-

ren först ha utdikats, sedan skulle den lösa myllan fått tid att luftas och sätta sig, hvarunder det sura kalla djupet småningom torkat ut och så skulle vallen sin runda tid i ro fått alstra skog, som der så villigt går till och hvilken omsider beredt myren först till foderodling och slutligen till sådd också af säd, m. m. Sådana äro naturens, folköfvertygelsens och den menskliga odlingens förhållanden och samverkan: allt sådant tager tid, långa tider för att riktigt gäsa ut och förenas, men man hade härvid allt för brådt om. — Men härigenom är i alla fall, ehuru mycket arbete är spårlöst försvunnet, ändock mycket undangjordt för framtiden och många erfarenheter vunna, som redan visat sin nytta vid de flera smärre myrodlingarna på flera andra håll [1]), dyrbara erfarenheter, hvilka en gång, under andra och lyckligare omständigheter, skola högeligen underlätta nya myrodlingsföretag, hvarigenom våra odlingsfält så betydligt komma att utvidgas och våra skördar att fördubblas, visserligen till nytta för allmänheten, men dermed lika säkert till ära för dem, som här vid lag brutit isen.

Hvad som, utom menighetens betänklighet vid myrlotternas hinderliga blandning och den stora kostnad som myrodlingar fordra, städse afskräckt äfven våra företagsammare landtmän från uppodling af myrfälten, är osäkerheten om riktningen, i hvilken aflopps-dikena rätteligen skola läggas, för att ovilkorligen från de vattendränkta och sidlända markerna afleda allt myrvatten. Derföre framställde förste landmätare *A. Asplund* (f. 1804, † 1866), som var en särdeles skicklig och högligen aktad embetsman, i Hush. Sällskapet först 1854 mundtligen samt 1855 skriftligen ett tänkvärdigt och visserligen utförligt förslag om "en allmän afvägning och utdikning af landets all vattendränkta och vattensjuka mark". Enligt denna skulle, sedan afvägningar af icke blott sjelfva myrfälten utan jämväl deras *laggar* eller omgifningar blifvit utrönt samt medelst stakningar var visadt hvarest de rätta vattenleden framgå, en hvar jordegare (eller i förening med flera) kunna, med visshet om rätta rikt-

[1]) *Hush. Sällsk. Berätt.* uppläst 1850, sid. 3 och 32, o. s. v.; uppläst 1851, sid. 34, o. s. v.; för 1851, sid. 39 och 42; samt 1852, sid. 45, o. s. v.

ningen, gräfva sitt hufvuddike och verkligen få sin myrlott torr och sålunda slutligen odlad. Och sålunda skulle icke blott sjelfva myrarna befrias från vattnet, hvarigenom för odlingen vunnes omkring 140,000 tunnland dittills bottensur eller stundom alldeles vattendränkt mark, utan också den skadliga syran skulle genom rätt lagda floddiken från de gamla odalåkrarna samt sidlända myr- och betesmarkerna småningom bortledas samt mycken bränntorf till skogens sparande erhållas, nya skogsparker till en 30,000 tunnlands vidd kunna bildas och bättre foder på de eljest odugliga dyiga myrfälten innan kort skördas; och derjämte yttrade A. slutligen, att jordens utdikning och skogens vård äro de oundgängliga vilkoren för Gotlands beboelighet och förkofran, m. m. Men, ehuru kostnaden för hela arbetet, jämförd med den blifvande stora nyttan, var ganska ringa eller blott 10,000 rdr fördelade på fem år, afslogs dock det så landsyttiga förslaget. Och när K. Befallningshafvande i länet nio år derefter eller 1864 till landstinget framstälde samma eller i hufvudsaklig öfverensstämmelse dermed uppgjordt förslag, vardt det, efter några vackra ord och temligen småaktigt yttrande om kostnadsfördelningen samt sedan man begärt närmare uppgift om hufvudkanalernas ungefärliga läge och sträckning, slutligen ändock äfven der afslaget; likväl icke underlåtande att så hederligen betacka så väl den man som först väckt förslaget som ock den styrelse som ånyo framstält det, hvarföre mången tyckte att man lika så gerna kunnat antaga det. — Men, drifven af ädel välvilja för orten, såsom alltid och allt oaktadt, framstälde landshöfding *Henr. Gyllenram* (f. 1814) i Hush. Sällskapet år 1870 enskildt samma förslag om Öns afdikning eller i dess vigtigaste delar lika med det af Asplund, hvarpå det i Jan. 1871 utan alla invändningar ändtligen bifölls, sålunda nemligen, att arbetet medelst årsanslag af 600 rdr i tre år skulle verkställas af en offentlig landtbruksingeniör. Och redan samma höst började denne, *H. Steinmetz*, afvägningsarbetet inom Burs och Stånga socknar; hvarefter, under följande året 1872, tillkom i arbetsplanen någon förändring, eller att vissa allmänna s. k. fix-punkter skulle, för framtida höjdmätningar och afvägningar,

öfver hela landet utsättas. Derjämte befordrades under H. G:s tid biskötseln, hölls en fruktutställning, vanns (på förslag af landssekret. *J. Hambræus*) delaktighet i ränte- och kapital-försäkringsväsendet, infördes i Hush. Sällskapets Berätt. för 1866 en framställning om Gotlands fisk-fauna, m. m. (författad af dokt. *G. Lindström*), grundlades (på förslag af prosten *A. J. Lyth*) Härta salteri-bolag, inrättades ett by-mejeri, undersöktes Gotlands stenarter, skedde förbättring i Öns ångbåtsförbindelser, vardt den nya skogs-lagen för Gotland utarbetad och 1869 antagen [1]), undersöktes råämnena till cements beredning, anstäldes en agrikultur-kemist, försöktes laxfiske i öppna sjön, och beslöts att hr *Ahlborn* för husslöjdens befrämjande måtte hitkallas, hvilket ock snart skedde (1874). — Slutligen må, bland de många landtbrukare, som i våra dagar städse med all framgång fört plogen eller ännu (1875) fägna en hvar med anblicken af en vacker landthushållning eller som glädja hela samhället med tillväxten af andra nyttiga konst- och näringsvärf, nämnas prosten *Jacob Holmberg* i Follingbo (f. 1789), prosten *Joh. Gahne* i Hejde

---

[1]) Må denna skogs-lag ej ha kommit för sent! Ty, sedan våra milslånga sköna ek-skogar försvunnit i följe af (1833) åboarna medgifven rätt att inlösa dem (hvilket skedde för 18,963 rdr 16 skill.!) och barrskogen genom kalkugns-privilegiets upphäfvande (1845) alltmer anlitats, har det under de senare åren varit en förfärelse att erfara huru våra vackra barrskogar blifvit först genom utländska pengar och sedan genom inhemskt oförstånd "i ringande rot" nedmejad medelst ånga och cirkelsåg, som hejdlöst flyttats från park till park kring hela landet, jämte det att vildafveln allestädes betänkligt förminskats. Och förfärliga att skåda äro dessa skogsafverkningsställen, hvarest milliontals träd släpas till sträckbänken och under sågen; och hela berg af såg-spån vitna om den oerhörda förödelsen. Väl är det sant, att det, enligt ordspråket, är synd "att föda skog på god jord"; men så borde väl då barrskogen få stå qvar på den magra mo-jorden, som duger till intet annat än skogsbörd? Märkligt är det emellertid, att, liksom till hämnd för det att menniskan så våldfört naturbeståndet, ha inom kort tid talrika skogsarbetare mistat lif och lemmar genom de farliga sågarna. Beklagligen försvinner också mycken skog genom tanklösheten vid de nu som bäst pågående egoskiftena; och genom den öfverdrifna uppodlingen af våra sköna örtrika ängsmarker försvinner innan kort Gotlands täckaste prydnad eller våra skuggrika löfskogar. Under det att vedprisen redan stigit till 15, 18 rdr *kasten*, synes skogsbristen med blåst, köld och torka samt slutligt ödesmål hota vår förr så väna Ö, som snart ligger der naken och utan skydd midt i det stormande hafvet. — Emellertid ha (1869) till Hush. Sällsk. ingått förslag om skogens räddande i närheten af flygsandsfältet *Ulla-hau* på Fårö samt om ändamålsenlig skogsvård på Gotska Sandön. Se: *Sandön* af S..., Gotlands Tidn. 1874, n:o 77—89.

(f. 1796), fru *Charl. Ljunggren* (1800 f. Kolmodin) på Stjernarfve i Ejsta, *Mich. Kolmodin* vid Tjäugdarfve i Sproge (f. 1796), prosten *Carl Bergvall* i Bardlingbo (f. 1800), *Paul P:n Hvatlings* i Fole, hr *P. Unonius* vid Lillåkra i Bardlingbo, major *E. J. Ahlgren* på Stafva i Bardlingbo, handlanden *Edv. Isr. Grubb*, d. y., på Fårösund (f. 1810), major *And. Kyllander* å Nygårds i Vesterhejde, kronolänsman *Lars Nicl. Åkerman* i Austrlings i Stånga, handlanden *Lars Cramér* på Rone-hamn, arrendatorn *Nils Pettersson* på Visborgs kungsladugård, riksdagsmannen *Gustaf Kolmodin* på Stenstu i Endre, handlanden *C. J. Bæckström* på Bursvik, arrendatorn *O. Myhrman* på Roma kungsgård, *F. Runnerström* i Roma, sjökapten *G. Fr. Duse* i Hemse, *Nic. Nilsson* på Rosendal, *V. Karleson* och *D. Malmros* i Hangvar, *H. P. Hellgren* Hanes i Endre, *C. J. Gardelius* och *L. Hannell* vid Hägsarfve i Ekeby, *A. P. Björkander* Pajsa i Martebo, *Gust. Pettersson* Valla i Klinte, *P. Hederstedt* Hesselby i Linde, *Jac. Smitt* Skote i Låjsta, *Helmuth Wöhler* på Klintebys i Klinte, m. fl.; och må, bland andra, med all heder nämnas fru *Sofia Björkander* (1803 f. Gardelius), som under 40 år ej blott idkat utmärkt konstväfnad af flera slag, men derjämte i vanlig husväfnad inlärt omkring 400 af allmogens och andras döttrar, hvarföre hon mer än en gång mottagit belöningar af Hush. Sällsk., äfvensom hr *J. W. Klintberg*, som 1867 uti Visby uppsatt en verkstad för bearbetande af Gotlands vackra sten-arter, 1871 af Hush. Sällsk. fått anslag för deras undersökning allestädes på Ön och s. å. erhöll Sällskapets silfver-medalj för sina utmärkta marmorarbeten.

Jämte dessa Åkerns sagor, som skulle kasta något ljus öfver plogens gång här öfver Gotland allt från forntiden samt skildra bondens och arbetarens mödor och segrar derunder, finnas också redan samlade dylika spridda drag till teckningar af *växtligheten och skogen, djurlifvet och jagten, fisket, boskapsskötseln, trädgårdsodlingen*

och *sten-väsendet,* äfvensom *samfärdseln, handeln, Guta-allmogen, bondens hus och gård,* samt *hem-sederna* och *hus-lifvet* i förra tider och intill våra dagar, allt på Gutarnas ö, m. m., m. m. Om något likt detta — men bättre — samlades och framhades från Rikets alla landskap, hvarest det ej redan har skett, skulle det visserligen bidraga till kännedomen om hela vårt lands odlingshäfder och folklif samt bli icke utan gagn för vår allmänna häfdeforskning. — Med all annan kunskap, om man är okunnig uti och blyges för det adalborna i eget land och eget folk, är man en utländing i sin egen bygd: det är som att känna tusen främlingar, men ej sin egen moders ansigte.

Mycket herrligt finnes
I den vida verlden. —
Men oss fägnar mest
Sveriges land att skåda,
Eget folk att höra:
Så man djupast fattar
Det som nämnes vårt.

Sådana äro i spridda drag Åkerns sagor på Gotland (hvarmed är visad arbetets ära hos bonden och närings-idkaren), såsom de finnas tecknade i Öns egen *danad*[1]) och troget äro från Guta-folkets läppar upphemtade under flitiga besök i stugorna på bygden, hvarest man ännu någon gång hittar den ädla landtliga enfalden, som ofta är mer beaktansvärd än de nya stadssederna; och så, anser man, har den gotländska jordens odling och ortens näringsvärf ur forntidens mörker och mångfaldigt förtryck omsider framträdt till en skön och fri utveckling i våra dagars klara ljus. Men, såsom man finner af dessa flitens fredliga runor, var vägen lång från det första *svid-landet* i skogen, med riskojan och den klumpiga *hand-tajnen* som drefs af qvinnans hand samt den grofva sådkakan

[1]) Natur.

som stektes på hällen, till den prydliga bondegården i våra dagar med dess laga skiftade bördiga egor i fullt vexelbruk, hvilka omgifva de rymliga ladugårdshusen med *star-stunkarna* på taket och i de höga päronträden samt *kryddgården*, som, höstskön af de rödkindade *Stenkyrke-äplena*, sluter sig kring den täcka *manbyggningen* af sten, under hvars tak gästen fryntligt bjudes på snöhvit hvetekaka med honing samt hembrygdt öl ur den vida silfverbägaren! Ja, visserligen har allt under de senaste 30 åren högligen förkofrats: då ännu år 1840 från Ön blott utfördes 12 till 15,000 tunnor säd, men 1870 deremot närmast 86,000 t:r (malen spannemål samt hvete, råg och korn m. m.), "hvaremot införseln deraf då var ingen"[1]. Dock återstår ännu mycket att förbättra, isynnerhet i afseende på ladugården; ty då 1840 här funnos 67,743 st. husdjur (utom getter och svin), hade år 1870 antalet af dem endast vuxit till 75,145 st. (hvaribland dragoxarnas antal likväl stigit mest, eller från 3,132 till 8,481 st. (utom 1,101 tjurar): men må man härvid ej förgäta, att det redan för 150 år sedan funnos bönder, som hade 24 kor, att hrr Donner, sedan deras stora hus- och skepps-behof voro fylda, på 1760- eller 70-talet kunde utskeppa 120 fjerdingar smör, och att vi för första gången i senare tider år 1866 mäktade utskeppa något slagtboskap, nemligen omkring 600 st. oxar, utom några hundra tunnor fårkött, stundom åtskilliga små skogshästar och numera årligen kanske 100,000 tjog ägg. Dock kan man nu hoppas allt för ortens förkofran i alla riktningar, och redan har mycken förbättring skett i hela vårt hushållsväsende. Visserligen.

Men se, hvilka äro icke vår tids medel till utveckling mot dem våra förfäder hade! Fordomdags: okunnighet, förtryck, krigselände, hjelplöshet, svält och klagan, samt till svar hugg ock slag, förakt, utskrifningar till sista man och odrägliga skattebördor; nu deremot: landsfred och öfverdådig välmåga, allmän folkfrihet, folkskolans gryende ljus, all rätt vid riksdagen samt inom orten landstinget, hvarest våre bäste män allt lifligare fritt rådslå om allt det som anses nyttigast för allmänt väl; och dertill ha vi i spetsen för allt vårt Hushållnings-Sällskap,

[1]) *Berätt. om G. L. Hush. Sällskaps verksamhet 1870*, sid. 13.

som redan från sin första början (år 1791), då det, som sagdt, egde till sitt förfogande blott trettiofyra (34) rdr 12 skillingar, gjort så mycket för att upplysa, leda och uppmuntra våra landtbrukare. Deremot hade Gotlands Läns Hush. Sällskap 1873 i årsinkomst 10,021 kronor 61 öre samt en egen grundstod af 25,490 kr. 82 öre (hvilken gaf 978 kr. 7 öre ränta) och dessutom omkring 20,000 kr. lösören [1]). Med så rikliga medel i händerna, vore det den svåraste bekännelse om vanmakt, derest man ej dermed mäktade uträtta ganska mycket stort och godt, både för det närvarande och för framtiden. Men Hush. Sällskapet har visserligen väl brukat dessa sina stora tillgångar, eller till att sprida insigter och verksamhet inom alla grenar af hushållningen, så väl genom sina sammanträden och s. k. soiréer (under en tid) i Visby, som sina landtbruksmöten i olika delar af länet, äfvensom medelst sin landtbruksskola och sina mejerianstalter, täflingar, utställningar och utdelade hedersbelöningar, samt genom hvarjehanda understöd. Och ej minst har Sällskapet verkat såsom varande binde-länken mellan Riks-styrelsen, K. Landtbruks-Akademien och vår landsort, hvarigenom det fått tillfälle att bland allmänheten sprida dessa höga myndigheters befallningar eller vigtiga meddelanden, äfvensom flerfaldiga nyttiga hushållnings-skrifter, m. m., liksom det också spridt mycken upplysning genom sina lärorika *Berättelser* [2]) samt öfversigter af ortens och hushållningens ställning och förkofran: om allt detta redliga utsäde ännu icke burit all tänkelig frukt, så har dock Sällskapet gjort

---

[1]) *Berättelse om Gotl. Läns Hush. Sällskaps* verksamhet 1873.

[2]) Först ingingo *Berättelserna* om Hush. Sällsk:s verksamhet (1818—25) skrifna till K. Landtbruks-Akademien; men (för 1826—32 och delvis 1833) äro de tryckta, liksom från 1834 för hvarje år till närvarande tid (utom för åren 1847, 48, 53—59 och 1862, hvilka ännu äro otryckta). Vidare äro de för 1860 och 61 utarbetade af *E. Liljeqvist*, för 1863 af *G. Kolmodin* samt för åren 1864—75 af Hush. Sällskapets n. v. sekreterare kyrkoherden *S. W. Gustafsson.* — Hush. Sällskapets *Tidning* deremot utgafs åren 1820, 21, 25—29 och 1833—35, ömsom och skiftevis, af dess d. v. sekreterare *M. Gustafsson* och tidvis af doktor *Pehr Säve*, räntm. *M. Fr. Ihre*, kyrkoherden *J. C. Laurin*, doktor *Isr. Kolmodin*, dykerikomiss. *Svebilius* och (1833—35) af Sälllskapets d. v. sekret. major *F. Ridderhjerta*, samt åren 1853—55 och under halfva 1856 af dess d. v. sekreterare kronofogden *G. Lindström*, som gjorde detta med all förtjenst och till stort gagn för allmänheten.

sin pligt, och man har rätt att hoppas på goda skördar i framtiden.

Emellertid ha dess fosterländska bemödanden haft en lycklig inverkan på vår allmänhet, så att ganska många Öns landtbrukare redan längesedan stält sin hushållning alltmera förståndigt, eller att de ej mera så mycket lita till skogen och fisket, utan i stället nästan allmänt vändt sig till åkern, förstärkt sin boskaps-*stod*, lagt sig på gräsodling, uppbygt rymligare ladugårdshus, skaffat sig bättre redskap, vidgat sina odlingar, ja t. o. m. försökt sig med både skördemaskin och ång-tröskverk, m. e. o. mer en dels skött sina hemman ganska väl, stundom utmärkt samt ofta vunnit rika skördar[1]); och alla dessa förbättringar i sin hushållning ha våre flitige landsmän åstadkommit utom det så vådliga bihanget af bränvinsbränning. Sålunda är vår allmoge nu mera ganska allmänt välbergad, ja så att hela socknar finnas utan någon enda fattig; och ingalunda behöfver bonden vidare ligga någon i händerna för skatten, o. s. v., men fast hellre är han ej sällan med i flera vinstgifvande bolag och annan rörelse. Ty ändtligen har nu en hvar landtman börjat inse, att det från far och farfar ärfda gamla hushållssättet icke alltid var det förståndigaste och bästa, utan att landtbruket i vår tid ej kan vinna någon verklig förkofran med mindre vi, jämte egna erfarenheter, låta oss i allt vägledas af de upplystes insigter och vetenskapens ljus samt rätt begagna oss af alla de upptäckter och framåtskridandets hjelpmedel, som vi sjelfve eller andra folk intill våra dagar eröfrat åt menskligheten. Men, jämte dessa odlingens och vetenskapernas segrar i vår tid samt Riksstyrelsens, K. Landtbruks-Akademiens och Hush. Sällskapets omsorger, har denna hushållningens utveckling och allmogens deraf följande välstånd icke minst befordrats af ortens många bildade landtbrukare eller tjenstemän, som mellan åt befattat sig med landthushållning, och sålunda med uppoffringar och föresyn så ofta gått i spetsen vid införandet

[1]) Ja, nu ha till och med sjelfve de fornlynte Fåröboarne säd på sin magra ö; ty, då för ej länge sedan, endast tvänne husbönder derstädes kunde sälja en näfve säd och dessutom en ende blott för en kort tid mäktade låna ut ¼ tunna, såldes deremot (1873) tusen tunnor spanmål från Fårö!

af flerfaldiga förbättringar i hushållsväsendet. Och hvar stode väl i dag hela mängden af landtbrukare, som alltid är bönderne, om ej bildadt folk, om ej desse embetsmän eller s. k. "herrar" (så förtryckande mången af dem i forna dagar än kunnat vara) i senare tider, liksom ännu allt jämt, med sina högre kunskaper upplyst mörkret, brutit vägen och slutligen beredt seger för odlingen af land och folk? Men detta ha de förmått endast genom ett aldrig förtröttadt tålamod och efter långa och hårda strider mot de enfaldige och derjämte ovillige, hvilkas väl och nytta desse sjelfve, förledde som de äfven ofta varit af många skadliga villoandar, ej förstått, men väl deras upplyste och fosterländskt välvillige ledare begripit och, allt oaktadt, omsider lyckats bereda, men för hvilka bekymmer och mödor de ofta fått otack till lön: det är desse våre verkligen "bättres" ärofullaste medborgar-mödor, hvilka menige man ej må förgäta, då de nu sitta och njuta frukterna af deras förstånd och tålsamhet, utan ofta påminna sig deras dygder och frejdade namn, samt, så vidt de det kunna, med vördnad och tacksamhet trampa i dessa våra sannskyldige stormäns fotspår. — Men att trampa fädrens fotspår och bruka fädrens jord synes ej alle Gotlands söner vidare akta; ty gripne af den från vikingarna ärfda vandringshågen eller förvillade af läserivurmen samt städse lockade af Amerikas guld och gröna skogar, ha under dessa senare åren icke få Gotländingar lemnat fädernas välsignade jord, hus och hem för att i Nya verlden bygga sig ett lugnare bo: ack, de förvillade! Dock, under det att många funnit sig bedragne i sina förhoppningar och snart fått gråta sina näfvar fulla, ha flere der borta icke blott vunnit sin bergning och skickat stora pengar till sina hemmavarande, utan ganska månge ha också kommit åter och tackat Gud att de äro hemma igen. Men för dessa svidande förluster af svenskt folk och landets bästa arbetskrafter, har Gotland under det samma fått ett slags ersättning i några inflyttade Tyskar, hvilka åter här anse sig funnit Indianernas enfald och lätt köpta jord: dessa inkomlingar, som äro af närbeslägtad stam samt flitigt och tarfligt folk, må vara välkomne, nemligen sedan de blifvit svenska medborgare, fast vi just ej ha

mycket att lära af dem, åtminstone ej i afseende på skogsvård och boskapsskötsel, ty här fins ju godt om infödde skicklige landthushållare förut, som rätt väl sköta åker och ladugård. Ja, vår tids Gotländingar äro sannerligen ej stort dummare än andre; derföre har det förvånat mången, att en och annan bland våre hit inflyttade egne svenske landsmän, af allehanda folk och som ej alltid hvarken medfört just så stora pund eller haft särdeles mycket att lära bort, men som i alla fall från intet här bygt sin nya lycka, ändock stundom helst velat höra sig kallas "främling", en benämning, som tillagts dem endast af enfald och i alla fall på fullt historiska skäl, men aldrig i någon ond mening, nemligen när fråga varit om godt och dugligt folk, eller om sådana, som vetat något, egt något och dugat göra något: ty, ära den som äras bör!

När Gud gifvit oss Svenskar ett så välsignadt godt land, som, mot grundskatten af använd omtanka och ärligt arbete, kan väl föda oss alla, och hvarinom vi med vårt lyckliga läge — om vi blott vilja det — allt väl kunna värna oss, och då Han förlänt oss mer än 60-årig fred, en lycka som ännu aldrig tillfallit något annat folk på jorden, samt derjämte gifvit oss en faderlig styrelse, som oaflåtligen befordrar frihet och upplysning samt skyddar allas rätt och väl, må väl hela vårt folk, som af förfädren ärft lyckan att vara födde svenske medborgare, och särskildt våre landtmän, hvilka ega en så stor del af Sveriges jord och dermed landets framtid, icke förglömma de framfarna tidernas hårda lärdomar och ej missbruka sin ställning till öfverdåd och säkerhet, utan med förstånd taga vara på tidens stora vinster, hvilka visserligen, om man ej säkert och i tid omvärnar dem och sitt land, lätt och snödeligen kunna, ja måste förloras. Ty, af Åkerns sagor från alla tider vet man visst och säkert, att den bonde, som har ett åkerland med vacker gröda, men som ej vårdat sig om att skydda det mot angränsande åboer, han får innan kort se sin egofrid våldsamt bruten och hela sin skörd förr eller senare jämmerligen förstörd, sig sjelf och sina barn till skam och obotlig skada. Således, om vi, med allt vårt plöjande och medelst idkandet af all slags förvärfs- och närings-

konst, blott vunnit jordiska skatter och dagligt öfverflöd, och om ur denna vinningens och rikedomens usla mull icke spirat upp någonting annat eller mycket bättre, nemligen gudsfruktan, medborgerlig dygd och ett sinne som är lågande för Konung och Fäderneslaud, då ha vi dermed endast vunnit denna odlingens, lyckans och njutningens så farliga öfvermättnad och blindhet, eller den "moderna civilisationens" tyngsta och mest samhällsfientliga börda, hvilken, med afseende på vår sanna lycka och folkliga tillvaro, må nämnas *välmaktens elände;* och detta landets välstånd, med sina ofta ensidigt materiella syften och följder, har alldeles försoffat oss samt lockat oss tro, att vi, mer än andra folk, skola i all tid få sitta i frid inom vårt egovälde, det vi af snikenhet lemnat utan skydd: i sanning en dålig hushållning och allt för barnslig statskonst! Nej, ingalunda må man i fråga om landets sjelfbestånd gå ut från penningen, för hvilken hela samhället nu bugar sig såsom ett sädesfält under storm, eller beräkna om vi ha råd eller icke råd att skydda Fäderneslandet, utan vi skola antaga att detsamma, så vidt möjligt och kosta hvad det vill, skall försvaras. Men må de, som nu tro sig sitta i makten, fritt säga oss om det är meningen att gamla Sveriges odalåkrar nu (1876) skola lemnas utan värn och om således nu i fullbordan skall gå det ohyggliga hotet "det kan vara detsamma om Sverige är ett konungarike eller ett storfurstendöme", d. v. s. om Vasarnas och Carlarnas land vapenlöst nu skall kastas under utländska herrars godtycke, så att våre ynglingar snart under dem skola tjena ut sin värnepligt och att vi alla skola till dem betala grundskatten af vår sista ära. Må de då snart utsäga detta förfärelsens ord, eller fast hellre brådt skjuta all sådan tanke ifrån sig, så att vi straxt må veta hvad landet härvid har att frukta eller hoppas. Men må de emellertid med allvar tänka på Fäderneslandets framtid samt under rådplägningar derom lyssna till sina samveten och till alla fosterlandssinnade landsmän, som i ångest vänta på det ödesdigra utslaget och hvilka de vid hemkomsten snart skola möta; eller må de frukta sina efterkommandes förbannelser, fäderne-grafvarnas vrede och häfdernas dom.

Men — må med Guds makt vårt dyra Fosterland alltid få finnas till, städse älskadt, värnadt, odladt, fritt och äradt; och må aldrig någon lem ryckas bort från den gamla rikskroppen! — Bland Sveriges landskap är vårt lilla Gotland väl aflägset liggande bort i hafvet och af ringa vidd, men *ingalunda det sämsta*, utan särdeles förmånligt skickadt, ty det har en i allmänhet god och drifvande jord samt dessutom stora vidder, som snart kunna läggas under plogen, och vår modernäring, åkerbruket, understödes af ännu bärgelig skog, outtömliga tillgångar af torf, cement, m. m. och förträffliga stenarter samt af ett godt fiske, hvarjämte Ön, med yppersta läge för varubyte och rörelse, har allt lifligare samfärdsel med fasta landet och andra orter, och får nu snart också ett stycke järnväg för att ytterligare i välmåga förkofras: också grepo *Gutarne* villigt till vapen redan 1810, d. v. s. långt före den nya skarpskytte-rörelsen på fasta landet, för att alle man från 15 till 50 år årligen öfvas i vapenfärd samt att till 60 år finnas i landtstormen, och de stiftade 1836 sitt Skarpskytte- och Jägare-gille, allt, om det gäller, till försvar af sin Ö, som visserligen är Sveriges vigtigaste utpost der ute i Österhafvet. Allt derföre hoppas fosterlandsvännen med tillförsigt att Gotlands hela folk städse må med klokhet bruka alla dessa Gudsgåfvor och folkliga förmåner samt hellre, än att använda sina krafter och sina egna eller lånta rörelsemedel till alltför dyra hus, kostsamma *bod-köpta* kläder och onödig grannlåt, i stället bruka dem till tarfliga nödtorfter och sålunda förstärka sin hushållning till tryggare bergning i alltför möjliga oår. Väl vore visserligen också om vår redbara allmoge, för att vinna grundligare insigter i sitt landtmannayrke, talrikare inträder i vårt Hushållnings-Sällskap, oftare deltager i dess sammanträden och möten, flitigare begagnar hvarjehanda nyttiga skrifter till ledning i sin hushållning samt allmännare låter sina barn uppfostras i ortens landtbruksskola äfvensom i den folkhögskola som just nu kommit till stånd; och slutligen hoppas man, att landets alle landthushållare måtte snarast åter upplifva de förgätna men så lärorika aftongillena inom Hush. Sällskapet i staden och landtmanna-föreningarna på bygden: och må *Gu-*

tarne aldrig sakna Förfädrens sunda vett, deras arbetskraft, gammaldags tarfliga vanor och måttlighet samt deras kloka sparsamhetsanda! — Då skall "*Gotland*, hvilket, enligt k. Gustaf Vasas ord, *är en märkelig ledamot af det svenska riket*" och under det att dess folk fast förtröstar på Gud, sin Konung och sitt ädla Moderland, bland Sveriges landskap säkert vinna ett högt mått af odling och välstånd samt omsider inom sig bli hvad C. O. von Segebaden hoppades, nemligen "folkrikt, ymnogt, rikt, ja mäktigt", och genom sitt läge städse vara af största vigt för hela Fäderneslandet.

Visby den 1 Maj 1876.

